

KLAIPĖDOS UNIVERSITETO

Humanitarinių mokslų fakulteto

Literatūros katedra

**Baltų mitologinės būtybės šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje
literatūroje**

(Baltic Mythological Wights in the Contemporary Lithuanian Fantasy Literature)

Baigiamasis magistro darbas

Autorius

MgL II gr. stud. Elena Trečiokaitė

Darbo vadovas

doc. dr. Marijus Šidlauskas

Klaipėda 2012

SANTRAUKA

Trečiokaitė E. Baltų mitologinės būtybės šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje. Literatūrologijos magistro studijų programos baigiamasis darbas. Darbo vadovas doc. dr. Marijus Šidlauskas, Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2012. – 64 p.

Raktažodžiai: magiškoji fantastika, baltų mitologija.

Nors fantastikos žanras Lietuvoje dažnai neatrodo labai populiarus ir akademinio sluoksnio neretai būna nuvertinamas, pastebėtina, kad būtent Lietuvoje parduodamos fantastikos tiražai gerokai viršija kitų šalių. Dažnas stereotipas, kad fantastinė literatūra nukelia skaitytoją į žmonijos ateitį, tačiau šiame darbe nagrinėjamas vadinamosios *fantasy*, arba *magiškosios fantastikos* subžanras kviečia atsigręžti į praeitį, o kūriniuose pateikiamos istorijos dažnai persipina su magijos ir mitologijos elementais.

Fantastikai kaip literatūros žanrui dėmesio Lietuvoje ir pasaulyje yra skiriama palyginti labai mažai ir bene pagrindinė apie fantastiką rašančiųjų išsikeliama užduotis – supažinti skaitytoją su fantastika apskritai, kartu mėginant paneigti su šiuo žanru susijusius stereotipus.

Nors dažname fantastiniame kūrinyje veiksmas vyksta antriniame pasaulyje, jis pateikiamas kaip savita mitinė sistema, kuriai galioja jai būdingos taisyklės, kurios sukuria pateikiamo pasaulio tikrumo iliuziją. Neretai pagrindu magiškosios fantastikos kūriniui tampa jau egzistuojanti mitinė sistema, ypač populiarūs skandinavų ar graikų mitologijos elementai. Šiame darbe taikant komparatyvistinį metodą analizuojami būtent baltų mitologijos motyvai šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje. Pastebėta, kad daugelis nagrinėjamų kūrinių autorių per daug nenutolsta nuo originaliųjų baltų mitologijos įvaizdžių, nors tam tikrais atvejais kai kurios nagrinėjamos mitinės būtybės įgyja bruožų būdingų užsienio šalių fantastinės literatūros veikėjams, tarsi mėginant kompensuoti, pavyzdžiui, elfų ar nykštukų „trūkumą“ mūsų kultūroje.

SUMMARY

Trečiokaitė E. Baltic Mythological Wights in the Contemporary Lithuanian Fantasy Literature. The final project for Master of Literature program. Academic advisor Doc. Dr. Marijus Šidlauskas, Klaipėda University: Klaipėda, 2012. – 64 p.

Key words: fantasy fiction, Baltic mythology.

Although the genre of *fantasy* or science fiction does not seem to be very popular in Lithuania and is often discarded by the academics, it was noticed that exactly this genre is sold in bigger editions in Lithuania than in other countries. A common stereotype states that science fiction carries the reader to the future, but the so called *fantasy* invites to look back to the past and those stories often interweave with elements of magic and mythology.

Fantasy as a genre of literature receives very little attention both in Lithuania and the rest of the world and probably the most important task of those who write about *fantasy* seems to be the introduction of the genre itself and to deny the most common stereotypes.

Although it is common that *fantasy* genre contains action in a parallel world, that world is presented like an individual mythological system, which has its own rules that create an illusion that the world presented is real. Quite often an already existing mythological system becomes a foundation for a fantasy novel, with elements of Greek or Scandinavian mythology being particularly popular. In this project, using the comparative method, namely elements of Baltic mythology in contemporary Lithuanian fantasy literature are analysed. It was noticed that most of the authors do not digress too much from the original images in the Baltic mythology, although in some cases some mythological wights adapt characteristics common for characters in foreign fantasy literature, as if it was tried to compensate the „lack of“, e.g. elves or dwarves in our culture.

TURINYS

ĮVADAS	6
1. LAUMĖS MITINĖ IR FANTASTINĖ IŠVAIZDA BEI FUNKCIJOS	13
1.1 Laumės L. Darbutaitės apsakyme „Kotryna“	14
1.2 Laumės H. Matulionytės apsakyme „„Taalo“ žūtis. Sidabrinių aitvarų kronikos“	17
1.3 Laumės D. Vaitkevičiūtės knygoje „Marius Pietaris“	18
1.4 Laumės kitoje šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje	19
1.5 Laumės E. Gruzdo ir G. K. Ivanicko akimis	20
1.6 Laumvaikiai	22
1.7 Skyriaus išvados	23
2. RAGANOS IR JUODAKNYGIAI	25
2.1 Raganos tautosakoje ir mitologijoje	25
2.2 Raganos lietuvių fantastinėje literatūroje	25
2.3 Skyriaus išvados	27
3. VELNIAI IR KIPŠAI	28
3.1 Velnias tautosakoje	28
3.2 Velnias fantastinėje literatūroje	29
3.3 Velnio ir raganos ryšys tautosakoje ir fantastikoje	30
3.4 Velnias ir jo šeima	31
3.5 Kipšas	31
3.6 Velnio sąsajos su gyvūnais	32
3.7 Skyriaus apibendrinimas	32
4. BARSTUKAI	33
4.1 Barstukai tautosakoje ir mitologijoje	33
4.2 Barstukai lietuvių magiškojoje fantastikoje	33
4.3 Skyriaus išvados	35
5. KAUKAI	36
5.1 Kauko kilmės versijos mitologijoje ir fantastinėje literatūroje	37

5.2 Mitologinio ir fantastinio kauko išvaizda bei charakteris	39
5.3 Skyriaus išvados	40
6. AITVARAI.....	42
6.1 Aitvarai tautosakoje.....	42
6.2 Aitvarai fantastinėje literatūroje	43
6.3 Aitvaro įsigyjimas tautosakoje ir fantastikoje	44
6.4 Kitokie aitvarai fantastikoje	46
6.5 Skyriaus išvados	46
7. VILKOLAKIAI	47
7.1 Vilkolakiai tautosakoje.....	47
7.2. Vilkolakiai fantastikoje.....	48
7.3 Skyriaus apibendrinimas.....	50
8. BALTŲ DIEVAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ FANTASTINĖJE LITERATŪROJE	51
8.1 Perkūnas ir Jūratė Matulionytės apsakyme	51
8.2 Pikuolis/Patulas	53
8.3 Laima/Laimė/laimos.....	54
8.4 Vėjai	55
8.5 Dievai Vaitkevičiūtės romanuose „Marius Pietaris“	56
8.6 Skyriaus išvados	57
9. SOVIJAUS MITAS G. K. IVANICKO ROMANE „LAUMĖS MĖNUO“	58
IŠVADOS.....	60
LITERATŪRA	62

IVADAS

Literatūros pasaulyje fantastikos žanras stereotipiškai dažniausiai priskiriamas vaikams, paaugliams arba, geriausiu atveju, populiariajai literatūrai, kuri, būdama lengvai skaitytoji suprantama, neretai vertinama kaip primityvesnė ar skirta mažiau išsilavinusiems. Vis dėlto literatūrologas Giedrius Viliūnas mano, kad ji nebūtinai yra prastesnė, „ji – tiesiog kitokia“ (2003, p. 289) ir jos nereikėtų painioti su mėgėjiška literatūra (p. 290), nors, kitavertus, didžioji dalis fantastikos kūrinių turbūt yra parašyti būtent mėgėjų ir gyvuoja ne knygoje, o internetinėje erdvėje. Kritiškai nusiteikę žmonės fantastiką vertina kaip bėgimą nuo realybės, nors tai gali rodyti ir norą, pasiruošimą pokyčiams (Stableford, 1987, p. 7). Šis žanras tam tikra prasme leidžia dalyvauti ateityje ir patirti kažką įdomesnio nei kasdienis gyvenimas (p. 95), nors pastarąją savybę turbūt galima priskirti daugeliui nuotykinų žanrų.

Pasak Viliūno, pasaulyje viena plačiausiai paplitusių populiariosios literatūros rūšių Lietuvoje dar nėra tokia populiari. Sovietmečiu be keleto lietuvių rašytojų buvo leidžiama „Zenito“ serija, pristatanti verstinę (užsienio) mokslinę fantastiką, o nepriklausomybės metais atsidariusi leidykla „Eridanas“ nuo 1993 metų leidžia tiek užsienio rašytojų kūrinius, tiek metinių antologijų rinkinius „Geriausią Lietuvos fantastiką“ (paskutinis pasirodė 2006 m.), tačiau atskiromis knygomis lietuviškos fantastikos išleista labai nedaug (Viliūnas, 2003, p. 315). Vis dėlto labiau besidomintys fantastikos žanro gyvenimu Lietuvoje pastebi, kad čia išleidžiamos ir parduodamos fantastinės literatūros tiražai gerokai viršija kaimyninių šalių tiražus, priversdami stebėtis tenykščius autorius ir leidėjus, o kai kurie fantastikos mėgėjų klubai Lietuvoje skaičiuoja jau antrą dešimtmetį (Kulikauskas ir kt., 1999).

Fantastinė literatūra – tai kūriniai, kuriuose „neegzistuojantys arba dar neatrasti, neišaiškinti reiškiniai, objektai ar ištisi pasauliai aprašomi tarsi iš tiesų egzistuočių.“ (Navakauskas, 2006, p.114). Nors dažnas stereotipas, kad fantastinė literatūra nukelia skaitytoją į žmonijos ateitį, iš tikrųjų veiksmas gali vykti ir praeityje ar dabartyje, taip pat - išgalvotuose paraleliniuose pasauliuose (Sinclair, 2008, p. 5). Teoriškai, į fantastikos žanrą galima sutalpinti tiek protėvių sakmes ir pasakas (bent vienas iš šiame darbe nagrinėjamų kūrinių – puikus to pavyzdys), tiek šiuolaikinių rašytojų bandymą įsivaizduoti ateitį arba alternatyvias mūsų pasaulio istorijas, todėl gana dažnas stereotipas, kad fantastika – tai pasakos suaugusiems (Ovidijus, 2009). Nors patį žanrą galima skirstyti į daugelį porūšių, tokių kaip „laiko kelionės, kosminė opera (*space opera*), mokslinė techninė fantastika (*hard science*), kibernetinė fantastika, postkiberpankas (*postcyberpunk*)“ (Literatūros žinynas, p. 114), „mistinė religinė fantastika“ (Viliūnas, 2003, p. 316), „antiutopinė apysaka“ (p. 317) ir t.t., tačiau fantastiką turbūt lengviausia diferencijuoti į du porūšius: mokslinės fantastikos, kurioje vaizduojama žmonijos ateitis, apsupta modernių technologijų, ir į vadinamosios *fantasy* (angl. *fantasy* – fantazija, svajonė, iliuzija), kurioje atsigręžiama į praeitį, o

istorija dažnai persipina su mitologiniais elementais. Dėl dažnų magijos apraiškų šis subžanras lietuviškai kartais vadinamas *magiška fantastika*. Žinoma, skirtingi kūriniai gali turėti tiek mokslinės, tiek magiškosios fantastikos elementų.

Temos naujumas/aktualumas

Fantastikai kaip literatūros žanrui dėmesio Lietuvoje ir pasaulyje yra skiriama palyginti mažai, dažniausiai apsiribojant naujai išleistų knygų recenzijomis, interviu su knygų autoriais, o kartais šio žanro kūriniai atsitiktinai patenka į literatūros apžvalgininkų straipsnius, atkreipiant dėmesį į kitą klasifikacijos aspektą, pavyzdžiui, vaikų literatūrą. Gerokai rečiau tiek Lietuvoje, tiek užsienyje pasitaikantys straipsniai ar knygos dažniausiai apsiriboja skaitytojo supažindinimu su fantastikos žanru apskritai, tuo pačiu mėginant paneigti su šiuo žanru susijusius stereotipus.

Kritikai labai dažnai pristato fantastinę literatūrą kaip klišinę, „pažintinės vertės neturinčią“ (Fischer, 2000, p. 119) ir per daug paprastai įvardijančią gerį ir blogį literatūrą, čia pat kaltinant fantastikos skaitytojus eskapizmu ir tingėjimu galvoti (Card, 1982). Nors tenka pripažinti, kad po J. K. Rowling „Hario Poterio“ ar S. Meyer „Saulėlydžio“ knygų serijų plūstelėjo didelė banga panašaus siužeto kūrinių, reklama ir filmų ekranizacijos dažnai užgožia kitus ir kitokius fantastikos kūrinius. Ursula K. Le Guin, magiškosios fantastikos rašytoja, mano, kad daugeliui fantastinės literatūros kritikų patiems trūksta žinių apie šio žanro kūrinius, todėl jų rašomiems straipsniams ir apžvalgoms dažnai trūksta objektyvumo, o visas žanras vertinamas pasitelkiant vis tuos pačius, visuomenėje išpopuliarėjusius kūrinius (Le Guin, 2007, p. 84).

Kaip matysime tolimesnėje literatūros apžvalgoje, trūksta darbų, kuriuose būtų gilinamasi į fantastikos žanrą ir jo atskirus aspektus. Ir taip negausūs su fantastika susiję darbai dažnai yra mėgėjiškos formos, aptinkami internete, įvairiuose fantastikos gerbėjų puslapiuose ir forumuose, o ne akademiniam diskurse, todėl yra labai daug vietos naujiems moksliniams šio žanro tyrinėjimams. Tokie darbai būtų ypač aktualūs nes fantastikos žanras populiarėja, o „naujos kartos lietuviška fantastika pastebimai tvirtėja“, jai žadama perspektyvi ateitis (Viliūnas, 2003, p. 318).

Literatūros apžvalga

Tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje bene dažniausiai pasitaikančiais su fantastika susijusiais straipsniais siekiama supažindinti skaitytoją su fantastikos žanru kaip tokiu apskritai, kartais paneigiant įsigalėjusius su šiuo žanru susijusius stereotipus. Turbūt didžiausias magiškosios fantastikos žanrui aptarti skirtas lietuviškas mokslinis darbas – A. Strelcovos „*Fantasy* žanras: samprata ir raida“. Jame autorė supažindina skaitytoją su magiškosios fantastikos (dažnai vadinamos tiesiog *fantasy*) žanru ir jo istorija. Tarp dažniausiai pasitaikančių magiškosios fantastikos bruožų įvardijami magija ir antgamtiškumas, antrinis pasaulis bei mitais paremti siužetai ar personažai (Strelcova, 2010). Nors dažname fantastiniame kūrinyje veiksmas vyksta antriniame pasaulyje, jis pateikiamas kaip savita mitinė sistema, kuriai galioja jai būdingos taisyklės. Būtent

toks nuoseklumas priverčia skaitytoją patikėti to pasaulio „tikrumu“ (Strelcova, 2010). Autorė taip pat išskiria du magiškosios fantastikos laikotarpius – iki J. R. R. Tolkieno „Hobito“ ir po jo. Iki to laikotarpio parašytą šio žanro literatūrą galima apibūdinti kaip labiau tęsiančią pasakinę tradiciją, nei turinčią „savarankiško literatūros žanro bruožų“. Tolkieno kūrinys, galima sakyti, pradėjo naują magiškosios fantastikos žanro etapą ir dalis šiuolaikinių šio žanro kūrinių mažai kuo skiriasi nuo savo pirmtakų (Strelcova 2010). Kaip didelę įtaką magiškosios fantastikos žanrui padaręs, bet pats mažai kieno nors įtakotas pats Tolkienas minimas ir M. Drabble sudarytame literatūros žinyne, kuriame panašiai kaip ir Strelcovos straipsnyje apibūdinamas ir pats magiškosios fantastikos žanras (Drabble, 2000, p. 351).

Nedideliame straipsnyje „Lietuviškos fantastikos bruožai“ (Kulikauskas ir kt., 1999) apibūdinama ne tiek lietuviška fantastinė literatūra, kiek fantastikos gerbėjų judėjimas apskritai. Lietuvoje dar nuo sovietinių laikų fantastinė literatūra būdavo mėgiama, o išparduodami verstinės fantastikos tiražai stebina užsienio rašytojus iki šiol. Šiame straipsnyje pateikiamas ir lietuviškos fantastikos apibrėžimas, į kurį telpa keturios literatūros kategorijos: 1) Tik lietuvių kilmės, Lietuvoje gyvenusių ir lietuviškai rašiusių autorių kūriniai; 2) Lietuvių kilmės, rašiusių lietuviškai, tačiau nebūtinai Lietuvoje gyvenusių autorių kūriniai; 3) Gyvenančių Lietuvoje ir rašančių lietuviškai, tačiau nelietuvių kilmės autorių kūriniai; 4) Visų lietuvių kilmės autorių kūryba, nepriklausomai nuo autorių gyvenamosios vietos ar rašomosios kalbos (Kulikauskas ir kt., 1999). Supažindinamojo pobūdžio galėtume laikyti ir J. Radzevičiūtės straipsnį „Fantastiški suaugusiųjų žaidimai“, kuriame ji supažindina skaitytojus ne tiek su literatūros žanru, kiek pačiu fantastikos judėjimu bei keliais jo entuziastais, paneigiant mitą, kad fantastiką vertėtų priskirti mokyklinio amžiaus asmenims (Radzevičiūtė, 2006).

Kalbėdama apie kritiką fantastikos žanrui, U. K. Le Guin rašo, kad literatūros kritikams trūksta žinių apie šį žanrą, kurį jie vertina vis pagal tuos pačius kriterijus (Le Guin, 2007, p. 83). Savo minčiai iliustruoti, ji siūlo pamėginti vertinti J. Austen „Puikybė ir prietarai“ kaip vesterną ir lyginti su kitais to žanro kūriniais (p. 84). Autorė patvirtina anksčiau išsakytą mintį, kad fantastinis kūrinys dažnai vadovaujasi savo vidinėmis taisyklėmis ir dėsniais. Tai nėra realūs šio pasaulio dėsniai, tačiau fantastiniame pasaulyje jie yra tvirti ir nelaužomi. Pasak Le Guin, „netreniruotam“ protui mėginant suvokti tuos dėsnius, jie gali pasirodyti bereikšmiai ir, norint paslėpti savo suvokimo trūkumą, kūrinys pavadinamas „siurrealistiniu“, „vaikišku“ ar pan. Taip pat gali būti bandoma kūrinių racionalizuoti, tačiau, pasak Le Guin, į fantastinį kūrinių pirmiausia reikia žiūrėti kaip į tiesiog istoriją, neieškant alegorijų (p. 85). Panašios nuomonės yra ir O. S. Cardas, siūlydamas skaityti istorijas ir mėgautis jomis neieškant gilesnių prasmų. Pasak jo, Tolkieno „Žiedų valdovas“ – tai dar vienas epas, vertingas jau pats savaime (Card, 1982).

Užsienyje vieno ar kelių autorių straipsniai surenkami į knygas, kai kuriuose leidiniuose bandoma apžvelgti fantastikos raidą chronologiškai, mėginama sudaryti šio žanro autorių ir jų kūrinių abėcėlinius katalogus. Vienas iš tokių leidinių pavyzdžių – B. Stablefordo sudarytas fantastikos katalogas „The A to Z of Fantasy Literature“, kuriame abėcėline tvarka pateikiami trumpi autorių, kūrinių ir specifinių terminų aprašai (Stableford, 2005). Panašiam leidinyje – F. M. Sinclair sudarytame kataloge „Fantasy Fiction“ – įvairių autorių kūryba suskirstoma ne tik abėcėliškai, bet ir pagal tematiką, taip pat sudaryta fantastikos raidos chronologinė lentelė (Sinclair, 2008). U. K. Le Guin darbams skirtas visas atskiras leidinys, į kurį sudėti straipsniai ir esė fantastikos žanro tema (Le Guin, 1992). Labai gaila, kad šie leidiniai yra sunkiai prieinami Lietuvos skaitytojams. Panašaus pobūdžio į aukščiau išvardytus leidinius galėtų būti laikomas G. Kulikausko, G. Beresnevičiaus ir D. Butkienės apžvalginis straipsnis „Lietuvių fantastinių kūrinių rinkiniai“, tačiau straipsnis nedidelis, jame apsiribojama tik rinkiniais, nėra apžvelgiamos pavienių autorių išleistos knygos, taip pat, kadangi straipsnis jau gana senas, jame nėra informacijos apie naujausius kūrinius (Kulikauskas ir kt., 1999). Buvo mėginta sukurti ir savotišką istoriografiją apie fantastiką ir fantastikos judėjimą Lietuvoje, tačiau šios pastangos taip ir liko nebaigtais mėginimais, likusiais internetinio tinklaraščio formoje. Autorius apžvelgia išleistus kūrinius, aprašo įvairių fantastikos mėgėjų veiklą nuo sovietmečio iki Lietuvos Nepriklausomybės ir dvidešimtojo amžiaus pabaigos (Arnoldas, 2007). Pastebėtina, kad Lietuvoje rašantys apie fantastikos žanrą dažnai ir patys yra fantastinių kūrinių autoriai. Tai vėlgi rodo akademinio dėmesio stoką, paliekant fantastikos žanrą tiems patiems entuziastams.

Šio darbo svarbiausias aspektas - fantastikos sąsajos su mitologija ir folkloru - nagrinėjamas nedažnai. Andrzejus Sapkowski, „Raganiaus“ ciklo autorius, daugelyje maginės fantastikos kūrinių išvelgia anglosaksiško mito apie karalių Artūrą ir Apvaliojo stalo riterius formą – yra gėrio ir blogio jėgos, savo sosto netekęs gerasis karalius mėgina jį atgauti. Kartu su baltuoju magu jis surenka drąsuolių būrį, tačiau pergalei užtikrinti reikalingas magiškas artefaktas, kuris blogio rankose gali tapti galingu ginklu, todėl reikia jį rasti greičiau nei priešas (Sapkowski, 1993, p. 3). Sapkowski mano, kad slavų mitologija taip neveikia vaizduotės dėl krikščioniškos įtakos, pasak kurios viskas iki kryžiaus atnešimo tebuvo tamsa, magija – blogis (p. 15), o legendos ir pasakos – pakeistos (p. 16). Le Guin mano, kad fantastikos žanrą iš dalies galima pavadinti šiuolaikinio pasaulio mitologija, nes ji tarsi bando paaiškinti tai, ko mokslas dar nesuprato (Le Guin, 1992, p. 74). Patrickas Curry J. R. R. Tolkieno trilogijoje „Žiedų valdovas“ išvelgia tuometinės visuomenės bruožų (Curry, 2004, p. 27) ir mano, kad nebeegzistuojant realiai mitologijai, mitai atkuriami literatūroje (p. 113). Orsonas S. Cardas siūlo tiesiog skaityti ir mėgautis kūriniu, neieškant gilesnių prasmų, primindamas, kad Tolkienas, kurį turbūt galima laikyti pasauliniu maginės fantastikos etalonu, ne kartą yra sakęs, kad nemėgsta bet kokių alegorijos formų (Card, 1982). Lina Darbutaitė mano, kad maginės fantastikos

žanras gimė iš romantinio požiūrio į praeitį, kurios idealizavimas sukuria savotišką mitinį laiką. Taip pat pastebėtina, kad kai kurių autorių kūrinuose sukurti pasauliai (kaip, pavyzdžiui, Tolkienu Viduržemis) gyvuoja ir po jų mirties, istorijas pratęsiant kitiems rašytojams arba tiesiog kūrinio gerbėjams (Darbutaitė, 2001). Nors lietuviškoje magiškoje fantastikoje galima taip pat išvelgti Sapkowskio minėtą karaliaus Artūro ir Apvaliojo stalo riterių mito formą, kai kuriuose kūrinuose gausu ir lietuviškos tautosakos bei mitologijos, o tam tikrais atvejais kūrinys priartėja prie lietuviškų sakmių ir pasakų. Tokių autorių kaip Gintautas K. Ivanickas, Herta Matulionytė, Lina Darbutaitė ar Edas Gruzdas kūrinuose veikia taip pat ir lietuviškos mitologinės būtybės, kurios savo bruožais yra artimos toms, kurios tyrinėjamos įvairiuose su tautosaka ir mitologija susijusiuose moksliniuose veikaluose, kūrinių autoriams kartais pažvelgiant į jas kitu kampu ar suteikiant papildomų savybių. Taigi, turbūt galima teigti, kad maginės fantastikos autorių dėka lietuviška mitologija gyvuoja ir šiandien.

Kartais pasitaiko ir kitų darbų, kuriose siekiama giliau pažvelgti į vieną ar kitą fantastikos žanro aspektą. Vienas tokių – R. Šiaučiulytės magistrinis darbas, kuriame ji nagrinėja postmodernistinės asmenybės krizės apraiškas fantastinėje literatūroje (Šiaučiulytė, 2005). Nors ta tema nėra susijusi su šiame darbe nagrinėjamomis baltų mitologijos sąsajomis su magiška fantastika (dėmesys skiriamas mokslinei fantastikai), jį verta paminėti kaip rimtą akademinį indėlį į fantastikos žanro literatūrinę kritiką. Užsienyje daug dėmesio ir publikacijų skiriama J. R. R. Tolkienui, kuris padėjo pamatus šiuolaikinei magiškajai fantastikai, o jo kūriniai iki šiol yra laikomi šio žanro etalonu. Nors jis pats sakė nemėgstantis alegorijos ir būdavo nepatenkintas skaitytojams jo kūrinuose išvelgiant vienokias ar kitokias potekstes (White, 2008, p. 240), jos vis tiek dažnai nagrinėjamos įvairiose publikacijose.

Turbūt dažniausiai pasitaikantys su fantastika susiję darbai tai įvairių knygų recenzijos, publikuotos tiek rimtesniuose leidiniuose, tiek neformaliuose internetiniuose puslapiuose, kurie gyvuoja turbūt vien entuziastų dėka. Bene daugiausia kritikų dėmesio skirta J. Žilinsko romanui „Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas“ bei D. Vaitkevičiūtės dviejų knygų serijai „Marius Pietaris“. N. Mikalauskienė palygino „Gugį“ su „Hariu Poteriu“ tarsi klausdama, ar gali tokia knyga taip pat išpopuliarėti ir atkreipti dėmesį į keletą romane veikiančių mitologinių būtybių, tačiau joms skirta nedaugiau dėmesio nei kitiems pagrindiniams aptariamiems personažams. Nors recenzijos autorė pastebi, kad daugelis situacijų romane šabloniškos, ji apgina kūrinį palygindama jį su liaudies pasakomis, kurios dažnai taip pat yra „konstruojamos pagal tam tikrus modelius“ (Mikalauskienė, 2006). Dž. Maskuliūnienė savo vaikų literatūros apžvalgoje išskyrė Žilinsko kūrinį kaip „įdomų fantazijų romaną“, kuriame istorija pasakojama remiantis istoriniais, tautosakos bei mitologijos šaltiniais ir čia pat sukritikuoja D. Vaitkevičiūtės antrąją knygą apie Marių Pietarį kaip turintį labai daug panašių detalių į knygų seriją apie Harių Poterį, pradedant šriftu su inicialais ant

knygos viršelio, baigiant siužeto elementais (Maskuliūnienė, 2007). G. Adomaitytė savo straipsnyje „Apie knygas mažiems ir jauniems“ kalbėdama apie „Gugį“ daugiau kalba apie fantastiką, kuri gyvuoja Lietuvoje nors ir mažai pastebima. Čia pat taip pat paminėtas ir Vaitkevičiūtės „Marius Pietaris“, apgailestaujant, kad autorei nedaug trūko iki vaikų literatūros premijos, kurios negavo dėl pernelyg stiprios jau minėto Hario Poterio įtakos (Adomaitytė, 2006). Apie Vaitkevičiūtės kūrinį gerai atsiliepia ir L. Jakonytė, pagirdama autorės sugebėjimą „mitinį pagrindą apauginti autoriaus vaizduote“, tačiau kartu ir apgailestauja, kad sugebėdama taip kurti Vaitkevičiūtė nepasirenka „savarankiškesnių istorijos pamatų“ (Jakonytė, 2006). Būdama skeptiškesnės nuomonės, R. Šerelytė vaikų literatūros apžvalginiam straipsnyje Žilinsko kūrinį apibūdina kaip turintį „pretenzijų į mito (herojinio epo) struktūros išskleidimą“, tačiau, pasak autorės, Žilinskui to padaryti nepavyko (Šerelytė, 2007).

Nors internete galima rasti ir visų kitų šiame darbe nagrinėjamų kūrinių recenzijas, kaip mažiau žinomų kūrinių, jos yra rašytos entuziastų fantastikos gerbėjų, kurie dažniausiai pasirašo slapyvardžiais. Vienintelė išimtimi turbūt galime laikyti portalui *Skaityta.lt* rašantį Justiną Žilinską, pristačiusį G. K. Ivanicko romaną „Laumės mėnuo“ kaip pirmąjį lietuviškos magiškosios fantastikos romaną (Žilinskas, 2003). Kadangi visi kiti šiame darbe nagrinėjami kūriniai yra palyginti trumpi ir pateko į apsakymų rinkinius, jiems dėmesio skirta dar mažiau, pradedant vienu sakiniu, skirtu L. Darbutaitės apsakymui „Vėjų krikštaduktė“ (Starkevičius, 2001) ir baigiant nedidele pastraipa taip pat tos pačios autorės kūriniumi „Kotryna“ (Krekas, 2007) ar H. Matulionytės didesnės apimties apsakymui „„Taalo“ žūtis: sidabrinių aitvarų kronikos“ (Margoji Gyvatė, 2003).

Šiame darbe pateikiama lietuviškos magiškosios fantastikos kūriniuose veikiančių mitologinių būtybių analizė, remiantis jų aprašais nagrinėjamuose fantastikos kūriniuose ir pripažintuose moksliniuose darbuose tokių autorių kaip Norbertas Vėlius, Marija Gimbutienė, Gintaras Beresnevičius, Rimantas Balsys, taip pat Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose (toliau - BRMŠ). Siekiama palyginti lietuviškos fantastikos autorių kūryboje veikiančias mitologines būtybes su iki mūsų dienų išlikusiu protėvių palikimu, kartu paanalizuojant kaip vienas ar kitas lietuvių tautosakos ir mitologijos aspektas modifikuojamas šiuolaikinių autorių ir kokį tai sukuria efektą.

Tyrimo objektas.

Šiuolaikinės lietuvių magiškosios fantastikos kūriniai, kuriuose rasta baltų mitologijos elementų: L. Darbutaitės „Vėjų krikštaduktė“ ir „Kotryna“, H. Matulionytės „„Taalo“ žūtis. Sidabrinių aitvarų kronikos“, E. Gruzdo „Belaisvių pilis“, G. K. Ivanicko „Laumės mėnuo“, J. Žilinsko „Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas“, D. Vaitkevičiūtės „Marius Pietaris ir burtų knyga“ bei „Marius Pietaris ir Juodasis bokštas“.

Tyrimo tikslas.

Išanalizuoti, susiteminti ir apibendrinti baltų mitologines būtybes šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje.

Tyrimo uždaviniai.

1. Palyginti baltų mitologines būtybes, jų bruožus, bei funkcijas su jų manifestacijomis šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje;
2. Įvertinti, kaip baltų mitologinės būtybės integruojamos į kūrinio meninę visumą.

Tyrimo metodai.

Darbui taikomas *komparatyvistinis* metodas.

Komparatyvistinis metodas naudotas lyginant baltų mitologines būtybes šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje su medžiaga mokslinėje literatūroje apie baltų mitologiją.

Darbo struktūra.

Darbą sudaro įvadas ir devyni skyriai; pirmame aptariamas laumės mitinis ir fantastinis įvaizdžiai, antrame taip pat išanalizuojamas raganų ir juodaknygių įvaizdis, trečiame – velnių ir kipšų, ketvirtame – barstukų, penktame – kaukų, šeštame – aitvarų, septintame – vilkolakių, aštuntame – kelių dažniausiai nagrinėjamuose kūriniuose paminėtų baltų dievų, devintame – Sovijaus mitas ir jo interpretacija.

Darbas baigiamas išvadamis apie tai, kad:

-daugeliu atveju šiuolaikinės lietuvių magiškosios fantastikos autoriai kurdami savo personažus lieka ištikimi tradiciniams lietuvių mitologijos įvaizdžiams;

-kartais susidaro įspūdis kad tam tikromis būtybėmis lietuvių fantastikos autoriai mėgina kompensuoti mūsų kraštams nebūdingas, bet užsienio fantastinėje literatūroje dažnai veikiančias būtybes;

-populiariausios būtybės šiame darbe analizuotoje lietuviškoje magiškojoje fantastikoje yra laumės ir kaukai, o baltų dievai kūriniuose dažniausiai būna tik paminėti kitų personažų.

-mažiausiai pakitusi būtybė analizuotoje lietuviškoje magiškojoje fantastikoje yra aitvaras, o labiausiai nuo mitologinio įvaizdžio nutolę – kaukai ir barstukai.

-originaliausiai transformuoti atrodo Perkūnas ir Jūratė iš legendos apie Jūratę ir Kastytį, o ir užsienyje populiarūs personažai, tokie kaip raganos ar vilkolakiai, lietuvių magiškosios fantastikos kūriniuose nėra labai išsiskiriantys.

Pabaigoje pateikiamas literatūros sąrašas.

1. LAUMĖS MITINĖ IR FANTASTINĖ IŠVAIZDA BEI FUNKCIJOS

Laumė ne tik dažnai minima mitologijos šaltiniuose bet ir neabejotinai rado savo nišą šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje ir yra turbūt dažniausiai pasitaikanti lietuvių mitinė būtybė magiškosios fantastikos kūriniuose. Moteris, turinti magiškų galių, artimai susijusi su gamta ir dar graži gali lengvai varžytis su pasaulinėje magiškojoje fantastikoje taip paplitusiais tobulaisiais elfais.

Pirmieji įrašai apie šias mitines būtybes mus pasiekė iš XVII a. Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos“ („*Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubuhne*“), kur jos apibūdinamos kaip „savotiškos vandens nimfos“, šiaip moteriškos išvaizdos, tik turinčios plokščias pėdas ir plaštakas (BRMŠ III, p. 229). Sakmėse apie jaunas laumes pabrėžiamas jų grožis, bet kartais jos apibūdinamos ir kaip ypač bjaurios – gauruotos, geležiniais nagais, su gaidžio ar vištos kojomis (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2005, p. 182). Repšienė apibendrina, kad mitologinėse sakmėse minimos laumės yra įvairios (Repšienė, 2002, p. 156) ir tai joms tarsi suteikia atskiros gyvybės formos su įvairiomis jos manifestacijomis (jaunos merginos, pagyvenusios moters ir t.t.) statusą, kurį vėliau aptiksime ir lietuvių fantastinėje literatūroje, kurioje laumės portretas taip pat įvairus.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose laumės dažnai priskiriamos prie vandens (BRMŠ III, p. 239), žemės (BRMŠ IV, p. 204) ar namų ir vaisingumo dievybių (Balsys, 2010, p. 17). Tai būtybės, kurių bijoma ir norint su jomis sutarti, laikomasi įvairių prietarų, pavyzdžiui, bijant jas prisišaukti, ketvirtadieniais neverpiama (BRMŠ IV, p. 204), joms paliekamos pakūrentos pirtys (Vėlius, 2005, p. 94). Taip pat Repšienė mini, kad apsisaugojimo nuo laumių būdai panašūs į tuos, kuriuos žmonės naudodavo apsisaugojimui nuo mirties (Repšienė, 2002, p. 155). Laumės yra nepaprastai geros darbininkės, dirbančios tradicinius moteriškus darbus: verpia ir audžia, o jų dovanoti medžiagos rietimai niekada nesibaigia (Greimas, 1990, p. 286). Tačiau, jei tokioms pagalbininkėms užklydus į namus šeimininkė neturi darbo, jos suverpia ir suaudžia viską, ką randa aplink, įskaitant ir namiškių plaukus bei žarnas (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2005, p. 183). Dar viena ryškesnių laumių keliamų grėsmių yra bendravimas su vyrais – juos jos gali užkudenti iki mirties, nors sakmėse pasitaiko ir atvejų, kai vyras sugeba laumę pagauti ir ji tampa jo žmona (p. 185). Nepaisant neigiamų savybių, laumės būna ir teisingumo vykdytojos, draugiškos teisingiems žmonėms, pavyzdžiui, pasirūpina darbščios moters netyčia laukuose paliktu vaiku ir jį apdovanoja, bet kankina, ar net sudrasko tyčia paliktą pavydžios kaimynės vaiką (Remeika, 1990, p. 118).

Pasak Greimo, laumės yra amžinos marčios, kraunančios sau kraitį, kuris niekada nesibaigia, bet, kaip ir paprastos moterys, jos myli vaikus ir jų laukia, tačiau laumiukai nėra jų tikri vaikai, o „iš šiaudų ryšelio išaugę pamėklės“ (Greimas, 1990, p. 286), kurias laumės apkeičia su žmonių vaikais, tikėdamosios „užbaigti savo amžiną martavimą“ (p. 286). Laumiukai apibūdinami kaip negražūs,

didžiagalviai, nevaikštantys ir nekalbantys, o norint, kad laumė gražintų tikrąjį vaiką, reikia jį mušti šermukšnine rykšte ir imtis kitų drastiškų priemonių (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2005, p. 184). Repšienė rašo, kad laumės, kaip ir paprastos moterys, gali įsimylėti ir ištekėti, tačiau ištekėjusios praranda savo galias (Repšienė, 2002, p. 157). Tai galima interpretuoti kaip gamtos pažabojimą, ypač turint omenyje, kad vyras laumę pirma turi pagauti (p. 156). Laumės ir vyro palikuonį vardu Laumaitis ir „nugyvenusį gražų amžių“ mini ir Matas Pretorijus (BRMŠ III, p. 229).

1.1 Laumės L. Darbutaitės apsakyme „Kotryna“

Linos Darbutaitės apsakyme „Kotryna“ (kuris savo siužetu ir kuriama atmosfera lengvai pritaipytą tradicinių pasakų knygoje) laumės pavaizduotos kaip grėsmę keliančios antgamtinės būtybės, su kuriomis verčiau neturėti nieko bendra, arba sutarti kaip galima gražiau. Pasakojimas prasideda kaimiečių pokalbiu smuklėje apie mitologines būtybes ir vieno iš jų skeptiška replika, kad neva žmonės visas jas išsigalvojo patys („Meškis iš Papartyno, tas vienaakis, štai pasakojo su velniu ristynių ejęs. Velnias jam, atseit, tą akį ir išmušęs. O iš tikrųjų – Meškio boba. Kaip sviedė puodelį, kur rankoj laikė, pamačius girtą savo latrą nuo mergų grįžtant... Bet negi žmonėms tą pasakosi.“ (Darbutaitė, 2007, p. 45)). Vis dėlto tarp pokalbio dalyvių atsiranda gyvas laumių egzistavimo liudininkas, kuris ne tik nesigiria jas matęs, bet net ir nenori apie tai kalbėti, dar labiau sustiprinant įspūdį, kad apsakymas iš tikrųjų yra kažkieno prisiminimai, šitai tarsi jį prilyginant realiomis mitologinėmis sakmėmis. Realumo apsakymui suteikia ir personažų kalbos, kad laumės vėliau buvo išbaidytos arba iššaudytos – pasakotojas net prisimena, kaip krūpčiojo motina, girdėdama šūvius (p. 53), o šaudomieji ginklai leidžia maždaug nuspėti pasakojimo laikotarpį, tuo tarpu mituose laikas niekada nėra tiksliai apibrėžiamas.

Apsakyme kuriamo pasaulio laumės apibūdinamos kaip senos moterys, apsigaubusios skaromis. Jos tokios artimos žmogiškam pavidalui, kad pagrindinis herojus ir pasakotojas jas palaiko paprasčiausiomis vargetomis, tik vėliau pastebi, kad jų pėdsakai ne žmogiški, įspausti žemėje, bet „lyg vištos kojos būtų, tiktai didžiulės“ (p. 47) ir kažkoku būdu tarsi švytintys: „Tamsu, o matosi. Tarsi aš tamsoje regėti pradėjęs būčiau.“ (p. 47) Galbūt žmogus, susidūręs su tokia laume, ją ne tik pamato, bet ir savotiškai pajaučia. Apsakyme naudojama ir daugiau tradicinių laumės vaizdavimo detalių, pavyzdžiui, kiekviena iš trijų laumių turi po defektą: ištįsusią apatinę lūpą, didžiules kojas, ilgą, žemyn lenktą nosį ir, be abejo, ilgus riestus nagus, kuriais jos grasina išplėšti ir suausti namų gyventojų žarnas, jeigu negaus darbo (p. 48). Šios savybės sakmėse paprastai laumėms būdingos dėl nuolatinių jų daromų darbų: verpimo ir audimo (Remeika, 1990, p. 112-113).

Panašiai kaip tradicinėse sakmėse, Darbutaitės apsakyme vaizduojamos laumės renkasi skalbti prie ežero ir ateina praustis į pagrindinio veikėjo šeimos pirtį, už tai palikdamos dovanų

(„rankšluostį ar drobės gabalą“), kurias motina vis dėlto gražindavo atgal, nunešdama prie ežero ir dar kartais palikdama maisto „kad laumės nesupyktų“ (Darbutaitė, 2007, p. 46). Matyt šio apsakymo pasaulyje laumės įsivaizduojamos kaip vien tik blogos būtybės, o galbūt, tiesiog žmonių nebesuprantamos ir pamirštos, ką rodo ir tai, kad vėliau joms priaudus rietimus geriausių audinių žmonės nenori jų imti (p. 50). Taip pat pasakojama, kad skalbdamos laumės dainuoja nepaprastai gražiais, viliojančiais lyg sirenų balsais (tai leidžia manyti, kad šiame pasakojime vaizduojamos laumės gali būti siejamos su vandens dievybėmis), kurių klausytis kartu yra ir gražu, ir baisu: „Norisi visus langus užkaišyti, duris užramstyti ar, atvirksčiai – išbėgti į laukus, per pievą ir tiesiai – ežeran...“ (p. 46). Dar viena sąsaja su vandeniu galėtų būti pagrindinio veikėjo nežinia - rimtai ar juokais – vaikui duota, pasak jo, laumės išausta juosta, kurią išvyniojus lietuvi lyjant, „iš karto nušvis saulė ir danguje pasirodys vaivorykštė“ (p. 53).

Kaip ir daugelį nelaimių, laumes šiame apsakyme galima prisišaukti neatsargiais žodžiais, kaip kad motinos „pas mane <...> ir laumėms darbo užtekų“ (p. 47). Tautosakoje laumės taip pat pasirodo netyčia šitaip prišauktos, arba „iš apmaudo laumės vardą paminėjus“ (Sauka, 2007, p. 179). Vis dėlto, net ir tada yra galimybė apsisaugoti: aptariamojo apsakymo laumės negali įeiti pro vartus ar duris nepakviestos (Darbutaitė, 2007, p. 47). Tai tikriausiai galima sieti ir su jų gyvenimu prie vandens ir po vandeniu (p. 46), o tiek vanduo, tiek vartai ar durys, simboliškai laikomi riba tarp šio ir ano pasaulių. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad šiame apsakyme vaizduojamos laumės yra jau ne šio pasaulio gyventojos. Deiviškumo ir kitoniškumo įspūdį sustiprina pasakojimo personažų tikėjimas, kad jos gyvena paskendusiam mieste ar stebuklingoje šalyje, į kurią galima patekti vaivorykštės tiltu (p. 46). Jei paskendęs miestas labiau asocijuojasi su mirusių pasauliu ir net galbūt prakeiktųjų buveine (nugrimzdusios ar po kalnu prasmegusios pilys neretai figūruoja sakmėse ir pasakose), tai vaivorykštės tiltas, esantis, be abejo, danguje ir vedantis į stebuklingą šalį perša mintį ne tik apie anapilį, bet ir dievų buveinę (ypač turint omeny, kad būtent vaivorykštės tiltu skandinavų mitologijoje galima patekti pas dievus (Guerber, 1895, p. 137)). Vis dėlto šiame apsakyme jos lieka labiau neigiami personažai. Pavyzdžiui, jos taip pat gali išsinešti vaiką (Darbutaitė, 2007, p. 48). Šį faktą būtų galima sieti tiek su mitologinių laumių polinkiu vaikus apkeisti, tiek su jų priklausymu ne šiam pasauliui – tuo atveju išsineštas vaikas reikštų mirusį vaiką. Tarp apsakymo personažų sklendo prietarai, kad laumės apkeistą vaiką galima mėginti atgauti burtais, tačiau nesėkmės atveju laumiukai taip pat gyvena trumpai (p. 45).

Ėmusios verpti ir austi, Darbutaitės vaizduojamos laumės, kaip ir tradicinėse sakmėse, dirba labai greitai ir pritrūkusios darbo grasina suausti žarnas ir plaukus, todėl namiškiams tenka apibėgti visus kaimynus prašant bet ko, kas tinka verpimui ar audimui (paklaikusi sesuo meta joms ir virves, ir rūtas iš darželio), o pritrūkusi darbo viena laumė išties pagriebusi po ranka pasipainiojusį katiną prarėžia jam pilvą ir jo žarnas deda į stakles (p. 48). Vienintelė šeimynykščių viltis atrodo sulaukti

ryto, kai užgiedos gaidys, nes tada laumės dingsta, tačiau vienai laumei įsidūrus į siūlų kamuolyje įstrigusią adatą, prisimenama, kad laumės bijo geležies ir taip apsisaugoma (p. 49). Nepaisant apsisaugojimo galimybių ir nekokios patirties, po visko pagrindinio herojaus motina vis tiek eina su laumėmis taikytis, nunešdama jų audinius, maisto ir net šiek tiek pinigų prie ežero. Vis dėlto po tų įvykių laumės nebesirodo, nei šeimos pirtyje nebesiprausia (p. 50).

Nors lietuvių tautosakoje apie paprastos moters tapimą laume duomenų beveik nėra (nors kartais pasitaiko pasakojimų, kuriuose su laumėmis draugaujanti mergina įgyja jų savybių (Remeika, 1990, p. 109)), o Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose rašoma nebent apie moteris, sudarančias sutartį su velniu ir tampančias raganomis (BRMŠ III, 2003, p. 383), Lina Darbutaitė pasiūlo idėją, kad laume gali tapti bet kuri moteris ar mergina. Į namus atėjus laumėms ir namiškiams ėmus ieškoti joms darbo įsivyrėja chaosas, kurio metu daug kas galėjo įvykti, tačiau susidaro įspūdis, kad laume imama virsti būtent tada, kai laumė suaudžia aukos plaukus. Iš pradžių jokių staigių pokyčių lyg ir nesimato, tačiau žmonės, žinodami, ką tai reiškia, ima herojės šalintis: „Kotryna norėjo į mergas eiti – bet nesamdė niekas jos. <...> visgi nuėjo gandas, kad Kotrynos Grigaitytės plaukus laumės suverpusios“ (Darbutaitė, 2007, p. 50). Ilgainiui mergina ima keistis: pasidaro tyli, rami ir vis audžia bei verpia (ir greitai, tarsi laumė, ir labai gražiai), galiausiai beveik nebeišlipa iš staklių, audžia net patamsyje, dirbtinės šviesos jai nebereikia. Apie pokyčius byloja ir jos dainuojamos dainos: „sesuo tylomis dainuoja. Nebe tas, mergautines dainas apie rūtų darželį – keistas, lyg svetimo krašto melodijas“ (p. 51). Galiausiai pas Kotryną apsilanko laumės, kurių pėdsakus kieme ji bando paslėpti užšluodama, tačiau tėvai supranta, kad reikės ją paleisti. Laumę paleisti, pasak apsakymo, tai atiduoti jai medžiagos atraižą, kurioje yra jos suausti plaukai: motina iš jos pasiuva Kotrynai marškinius, kuriuos apšivilkusi ji „tarsi prašvito, pagražėjo. Linksma daineles niūniuoja“ (p. 52). Atrodo, kad atgavusi savo plaukus, ji vėl tapo vientisa, o galbūt tiesiog jaučia, kad yra paleidžiama, nors žmogiškoji jos pusė dėl to ir liūdėjo: „tėvulis Katriukės galvelę glosto, ta žliumbia, net apie audimą pamiršusi“ (p. 52). Čia pasakotojas, Katrės brolis, pastebi jos ilgus ir riestus nagus, o jai išėjus „šalia klėties pėdos liko – nežmogiškos, o tarsi paukštinės, lyg vištos, tik didelės“ (p. 52). Vėliau, laumei paskutinį kartą apsilankius namuose, ji atrodo lyg ir nepasikeitusi, „tik plaukai palaidi kone žemę siekia“ (p. 53), bet pagrindinis herojus savo seserį ne iš karto atpažįsta. Apie sukiloniškumą, priklausymą jau kitam – laumių – pasauliui, liudija ir grįžusios Katrės vienintelis šeimynykščiams pasakytas žodis „šalta“ (p. 53), kuris norom nenorom siejasi su mirtimi (šalta žemė ar vanduo, šaltas mirusiojo kūnas, šalta – šilumos, terpės, tinkamos žmogiškajai gyvybei, priešingybė). Apskritai, toks būdas tapti laume šiek tiek primena istorijas apie vampyrus, kur vienam iš jų įkandus žmogui, šis taip pat gali tokiu virsti. Skirtumas tas, kad pastaruoju atveju žmogus vampyrišku „užsikrečia“ atsigeręs vampyro kraujo, tarsi perima jo esybės dalelę, o Darbutaitės apsakyme laumės perima dalelę Kotrynos – jos plaukus – ir įaudžia į

savo audinį, kurio gamyba be abejo yra susijusi su magiškais procesais. Plaukų panaudojimas magijoje gana dažnas įvairiose kultūrose, tuo tarpu lietuvių kultūroje būdavo paprotys nukirptus kūdikio plaukus pakasti po apyniais, taip linkint, kad, pavyzdžiui, kaip apynys vyniojasi augdamas, taip tegu tas kūdikis iš vargų išsivynioja (BRMŠ IV, 2005, p. 32), arba pakasti po slenksčiu, kad vaikas būtų prie namų prisirišęs ir panašiai. Pačiam skaitytojui plaukai taip pat gali atrodyti kaip kažkas asmeniško, dalelė jo kaip individo, ypač šiais laikais žinant, kad užtenka vienintelio plauko norint nustatyti žmogaus DNR. Plaukų įaudimas į audinį gali būti interpretuojamas kaip simbolinis Katrės genetinės informacijos sumaišymas su kita, po kurio ji įgauna kitą pavidalą.

1.2 Laumės H. Matulionytės apsakyme „„Taalo“ žūtis. Sidabrinių aitvarų kronikos“

Tai, kad laumės seniau išties gyveno, tvirtina ir Herta Matulionytė savo apsakyme „Taalo“ žūtis. Sidabrinių aitvarų kronikos“. Kaip ir pridera, „kronikos“ prasideda sąrašu datų, kada neva buvo paskutinį kartą pastebėtos įvairios mitologinės būtybės. Nors paskutinės laumės radimo data ji įvardija 1667-uosius, autorė sąmoksliškai siūlo atidžiau pasižiūrėti į aplink gyvenančias kaimynes – galbūt laumės paliko pelkes ir apsigyveno tarp mūsų. Vis dėlto toliau apsakyme figūruojanti laumė vargiai įsilietų į šiuolaikinę kaimynystę: „keista nebejauna moteris praskleidė karklus savo didelėmis, stipriomis rankomis ir žengė ant takelio. Atrodė įdomiai – ūgiu prilygo aukštam vyrui, ilgi žali plaukai krito ant pečių ir nugaros. Buvo apsirengusi poilge odine liemene, iš po kurios kyšojo palaikis sijonas. Baltas veidas, šiek tiek atsikišusiu apatiniu žandikauliu, šypsojosi... beveik maloniai.“ (Matulionytė, 2003, p. 14). Šitoks laumės portretas taip pat atitinka lietuvių mitologiją, nors vėliau skaitytojas supranta, kad, be visko, personažas turi dar ir humoro jausmą.

Ko gero viena pirmųjų funkcijų, Matulionytės apsakyme priskiriamų laumėms – vaikų grobimas. Vis dėlto, kad laumės vagia vaikus, tiki tik Kastyčio (pavogtojo) kaime gyvenantys žmonės (ar apskritai tiesiog paprasti žmonės), kurie jo ėjo „visu kaimu“ vaduoti (p. 11). Realybė Matulionytės istorijoje šiek tiek kitokia: Kastytis pats atklydęs pas laumę, jai patikęs ir ten pasilikęs. Nors iš pradžių būta ašarų, kad „keista teta“ neišleidžia namo, vėliau Kastytis susidraugavo su laumės sūnumi ir siautė po mišką („Barstukai net ėjo Krauzei skūstis, kad per mus nebeturi ramybės.“ (p. 15)). Galiausiai, visam kaimui pradėjus vaiko ieškoti, laumė pati, saugodama save ir savo sūnų, liepė jam eiti atgal pas žmones. Žinoma, pažinęs girią ir jos gyventojus, Kastytis jau nebebuvo toks kaip kiti kaimiečiai – tai, kas jiems atrodo pavojinga ir svetima, jam tapo sava, o laumės vaikas – kaip brolis. Iš užuominų tekste galima spręsti, kad pati laumė Krauzė gali būti maišyto kraujo (su žmogumi) (p. 16), o tai leistų daryti išvadą, kad laumvaikis turi jau ne pusę, o tris ketvirčius žmogaus kraujo (jo tėvas – žmogus), tačiau vis tiek keistai atrodo: stambesnis už žmogų, turi dideles, ilgapirštes rankas ir ilgus, žalsvus plaukus (p. 17). Toks laumvaikio aprašymas visiškai neatitinka tautosakinio laumvaikio, tačiau turint omenyje, kad Baltų religijos ir mitologijos

šaltiniuose minimas ilgai ir laimingai gyvenęs laumės ir žmogaus palikuonis, jį galima tapatinti su pastaruoju.

Ką laumė vagia šiame apsakyme, tai su ja susidoroti bandančių (bet negalinčių) vyrų kelnes: „jei Krauzė kokį sugauna, tai kelnes atima – gauna vyras pliku užpakaliu namo pakrūmėm pareiti – tuo gi niekam nepasigirsi“ (p. 16). Skaitytojas lieka taip ir nesužinojęs, kodėl laumė atima būtent kelnes, todėl kiekvienam tenka interpretuoti savaip. Kaip ir minėta, be kelnių grįžti namo vyrui tiesiog gėda todėl kartą gėdą patyręs, jis turėtų vėl nebelįsti į laumės valdas. Taip pat toks įvykių posūkis skaitytoją nustebina, nes bent truputį pažįstant laumes iš pasakų ir sakmių, galima tikėtis žiauresnės baigties, tačiau vietoj jos gaunamas šiek tiek vaikiškas praktinis pokštas. Nors laumės portretas šiame kūrinyje iš pirmo žvilgsnio atrodo gan buitiskai (tiesiog keista, nors ir stipri moteriškė, gyvenanti miške), jis vis tiek turi kažkiek misticizmo, pavyzdžiui, ji lyg tarp kitko įduoda Kastyčiui ryšulį, kurio turinio jam vėliau prireikia išsiruošiant į žygį, nors Kastytis dar tada nė nežinojo, kad apskritai eis į tokį (p. 14, p. 43).

1.3 Laumės D. Vaitkevičiūtės knygoje „Marius Pietaris“

Daivos Vaitkevičiūtės romanuose apgyvendintos laumės pasižymi dauguma populiariausių mitologinės laumės savybių: jos gyvena prie vandens (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 101), yra darbščios, dirba naudingus darbus (p. 11), tačiau be šių autorė aprašo ir kitas laumių rūšis, kurios pasižymi skirtingomis funkcijomis bei savybėmis. Pirmiausia skaitytojas supažindinamas su šatrėmis – laumėmis-žudikėmis, kurios, atrodo, įkūnyja visas blogiausias mitologinės laumės savybes: turi ašrius dantis, ilgus nagus (p. 32) ir žiaurų būdą, pavyzdžiui, gali pagautajam nudirti odą ar nulupinėti kojų ir rankų nagus (p. 11). Kita rūšis – kapros, saugančios kryžkeles ir ribą tarp magiškojo ir paprastojo, knygoje – mūsų šiuolaikinio pasaulio (p. 177). Jos negailestingai susidoroja su visais, drįsusiais peržengti ribą (p. 187). Kitos knygoje minimos laumės gyvena ežeruose arba miškuose ir yra be galo gražios, o miškinėmis vadinamos laumės gali ir pasiversti į įvairius gyvūnus (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 322). Joms vadovauja jų karalienė Lazdona, šiaip mitologijos šaltiniuose minima kaip lazdynų globėja (Balsys, 2010, p. 361). Čia susidaro įspūdis, kad laumių diferencijavimas į skirtingas rūšis leidžia romanų autorei sukurti būtybes panašias į vakarų magiškojoje fantastikoje paplitusius elfus, kurių šiandien populiarių įvaizdį stipriai įtakojo J. R. R. Tolkieno „Žiedų valdovas“. Tolkieno elfai - tai į žmones panašios būtybes, tačiau, bent teoriškai, visai tobulesnės – ilgaamžiškumas ar nemirtingumas jiems leidžia daug laiko skirti išminčiai kaupti, jie beveik visada apibūdinami kaip labai gražūs, dažnai gali kerėti, beveik visada yra nepaprastai taiklūs šauliai ir puikūs amatininkai, savo namus statantys miškuose ir ne augmeniją pritaikantys prie savo poreikių, bet savo poreikius pritaikantys prie aplinkos, kurioje gyvena. Panašios atrodo ir Vaitkevičiūtės romanų miškuose gyvenančios laumės. Kadangi blogosios

tautosakinių laumių savybės atiduodamos „neigiamosioms“ romanų laumėms, miškinėms ir ežeruose gyvenančioms laumėms lieka vien gerosios savybės, nors kartais pasitaiko vienas ar kitas komiškas elementas, suprastinantis jų įvaizdį, pavyzdžiui, laumė, neskubanti imtis reikiamos veiklos, nes nenudžiuo jos nagų lakas (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 214).

Prie ežerų ir ežeruose gyvenančios laumės atrodo silpniausios, kaip ir žmonės, jos pasižymi įvairiomis charakterio savybėmis (p. 215), uždarbiaudamos vaikšto po apylinkes (p. 95), o užpuolę jų gyvenamą ežerą tamplieriai lengvai jas lyg žuvis ištraukia tinklu (p. 101). Turbūt svarbiausia knygoje šių laumių funkcija – apkeisti vaikus. Kaip ir Ivanickas savo romane (aptariamame toliau šiame skyriuje), Vaitkevičiūtė pasiūlo skaitytojui kitokią versiją. Pasak jos, laumės stebi kiekvieną kūdikį ir jaučia, ar jis turi magiškų galių. Įsitikinusios, kad taip yra, jos tą vaiką pavogia, vietoj jo palikdamos paprastą kūdikį, o rastinukas ilgainiui atiduodamas į „raganiūkščių mokyklą“ bei paliekamas mokytojo ar mokytojos globai (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 187).

Kita įdomi Vaitkevičiūtės laumių savybė – sugebėjimas jas prisišaukti žinant jų vardus, todėl laumės savo vardų niekam nesako, tačiau kartais kam nors atsitiktinai dėliojant skiemenis pavyksta tą vardą atspėti (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 28). Tai šiek tiek tautosakoje pasitaikančius pasakojimus, kaip atsitiktinai atspėjus ežero vardą jis nusileidžia iš dangaus ant žemės ar įvairiose kultūrose dažną vardo tabu, kai vengiama tarti vardą bijant prisišaukti vardo savininką (pavojingą gyvūną, dievybę, reiškini), arba vengiama sakyti savo vardą, tikint, kad žmogus žinantis vardą gali vardo savininkui pakenkti. Žinoma, čia tinka ir mitologinė laumių savybė jas prisišaukti vos pasakius „laumė“.

1.4 Laumės kitoje šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje

Linos Darbutaitės „Vėjų krikštaduktė“ ir Justino Žilinsko romane „Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas“ laumės figūruoja, tačiau tik kaip pagalbiniai personažai, neįtakojantys siužeto. Apsakyme „Vėjų krikštaduktė“, kuris pristatomas kaip „pasaka dar nesuaugusiems“ (Darbutaitė, 2002, p. 90), laumės vaizduojamos visiškai nepiktybinės (nors, galbūt tiesiog nebuvo tinkamos situacijos jų aršesniai būdai pasireikšti), plepios (p. 91), bet darbščios ir geraširdės, pamergėmis į vestuves ėjusios, nuotaką drobėmis apdovanojusios (p. 95). Pamergėmis tapusios laumės ne naujiena ir tradiciniame lietuvių folklore (pavyzdžiui, pasakoje „Trys verpėjos“ (Remeika, 1990, p. 107)), o į minėtąsias vestuves atėjusios kitos mitinės būtybės, tokios kaip deivė Austėja, kipšai ar miško ragana, „pasakai dar nesuaugusiems“ suteikia išties pasakišką atmosferą (Darbutaitė, 2002, p. 95). Įvairių būtybių, dalyvaujančių puotoje, paprasčiausias išvardijimas siekiant sukurti gausaus svečių būrio įspūdį panašus į beveik klišinę pasakų frazę „ir aš ten buvau, alų, vyną gėriau...“, tuo dar labiau priartinant Darbutaitės apsakymą prie tautosakos. Justino Žilinsko romane, kuriame pagrindinis herojus yra kaukas, laumės taip pat lieka kažkur fone. Jos apibūdinamos kaip gražios,

baltos, mėgstančios šokti mėnesienoje (Žilinskas, 2006, p. 299) ir ryšinės „Vaivos juosta“, kuria paliestas lieka nudegintas (p. 121). Tipinės magiškos gražuolės įvaizdį šiek tiek sugriauna iš tradicinės mitologijos atėjusios zoomorfinės savybės – kanopėlės vietoje pėdų (p. 123), tačiau, kaip ir minėta, siužetui didesnės įtakos tai nedaro, jų veikla visiškai nesusijusi su pagrindinių veikėjų rūpesčiais. Daug laumės veiklos sričių Žilinsko romane taip pat neminima, tačiau naktimis jos laiką leidžia šokdamos mėnesienoje (p. 151), o per daug smalsų prašalaitį gali nubausti, pavyzdžiui, nudeginti su Vaivos juosta, „nusvilinti kailį, padžiauti medyje, užkasti į skruzdėlyną“ (p. 151). Vis dėlto situaciją galima palyginti ir su tautosakinių laumių teisingumo jausmu, nes nuoširdaus personažo bausmė sušvelninama iki paliepimo išmokti šokti (p. 152), nors žinant nerangų laumių pagauto padaro būdą, ši užduotis galėjo būti parinkta specialiai, kaip užduotis, kurios neįmanoma padaryti. Populiarus laumių pomėgis užkudenti šiame romane taip pat nelieka nepaminėtas: „bezdokus gaudo ir taip kutena, kad nebezdėtų, mat labai smarvės nemėgsta, jog tie vargšeliai net kojas pakrato“ (p. 121). Laumių sugebėjimu užkudenti šiame romane galima pasinaudoti ir kaip ginklu, užtenka turėti laumės pirštą ir ištarti magiškus žodžius (p. 95). Čia galima įžvelgti ir didaktinę saiko svarbą: truputį pakudentam vaikui nieko neatsitinka, tačiau godus, ilgai kutentas kaimynas, pajunta šio reiškimo grėsmę: „kai prie šeimnininko atsargiai prisėlino Sargis, šuo išgirdo, kad žmogus kukčioja...“ (p. 97).

1.5 Laumės E. Gruzdo ir G. K. Ivanicko akimis

Bene įdomiausiai ir plačiausiai ši mitologinė būtybė interpretuojama Edo Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“ ir Gintauto K. Ivanicko romane „Laumės mėnuo“. Gruzdas sukuria mitologišką atstumiantį laumės įvaizdį, bet suteikia naujas savybes bei kilmės priežastis. „Belaisvių pilies“ laumė turi hipnotizuojantį žvilgsnį („Į vadą tiesiai žvelgė dvi gelmės, kurių bedugnė dabar traukė gilyn neramias Griaunio mintis.“ (Gruzdas, 2003, p. 265)), sudžiūvusią odą ir išsukiotus sąnarius. Vėliau paaiškinama, kad tai atsitiko kenčiant siaubingus skausmus. Nors kadaise buvusi žmogumi, laumė, perėjusi pasikeitimo procesą, žmogumi jau nebelaikoma, ji tampa tarsi atskira gyvybės forma, turint omenų įvaldytą galią, galbūt net kažkuo aukštesniu nei paprastas žmogus (p. 283). Tai patvirtina ir faktas, kad Gruzdo vaizduojamo pasaulio laumė gali kerėti (p. 266) ir bendrauti su dievais (p. 269). Moteris tapusi laume tarsi susigyvena su gamta ir viskuo, kas gyva (p. 268). Tikriausiai dėl magiškų galių, o gal ir dėl keistų aplinkybių, kuriomis tos galios įgaunamos (jaunos merginos pagrobiamos, o po kelerių metų gražinamos atgal jau tokios būklės (p. 247)), apsakymo žmonės jų šalinasi (p. 248), tačiau žino, kad „laumės padeda, ypač kai ištinka tikra bėda“ (p. 249). Artimas šio apsakymo laumės ryšys su gamta panašus į tautosakinės laumės, į kurią pačią galima žiūrėti kaip į simbolį moters, kuri yra laisva ir „nedomestikuota“, o tai tikriausiai yra viena iš

priežasčių, kodėl ši mitologinė būtybė taip žavi ir yra taip paplitusi tautosakoje, ir ypač - šiuolaikinėje fantastinėje literatūroje, kurioje priebėgos ieško nuo kasdienybės pavargę žmonės.

Įdomi yra šiame apsakyme pasiūlyta moters virtimo laume versija. Kaip ir visa Gruzdo istorija, ji atrodo tarsi senojo krikščioniškojo požiūrio į baltų mitologiją įsikūnyjimas, turint omenyje laumių sutapatinimą su raganomis. „Belaisvių pilyje“ žmonių ir kitų mitologinių būtybių žemes užkariavo velniai, kuriems talkina šiek tiek žemesnio rango padarai - kipšai. Užkariautų žemių gyventojus jie pavertė vergais, o merginas grobia naujos armijos „veisimui“ (p. 247). Pasirodo, padarai, vadinami mėlyngysliais, būdami pusiau velniai, pusiau žmonės, turi ypatingų galių, todėl velnių valdovas sugalvojo iš jų sukurti naują, neprilygstamą armiją. Merginos apsakyme grobiamos, paties velnių valdovo prievartaujamos ir gimdo „po keletą per metus, kol pamišusias iš skausmo“ tiek gimdant, tiek išnešiojant velnio palikuonis, jas išmeta atgal, jų artimiesiems (p. 293). Šioks toks atlygis (jei taip galima pavadinti) - tai su kiekvienu išnešiojimu bundančios antgamtinės galios, kurių dėka nelaimingoji ima regėti savo artimuosius, atskirti gamtos kalbą ar iš kvapo suprasti, kokiomis žolėmis galima gydyti ir t. t. (p. 301). Grįžusios namo pasenusios anksčiau laiko, beprotės, jos apie savo patirtį niekam nepasakoja, tačiau skaitytojas jau nuo pat pradžių iš užuominų tekste gali nujauti, kas vyksta, galbūt kažką nujaučia ir kiti apsakymo personažai, nors niekas apie tai nekalba. Virtimas laume šiame apsakyme labai panašus į senuosius krikščioniškuosius stereotipus, kad moterys tampa raganomis ir įgauna galių susidėjusios su velniu ir/ar būdamos jo sugulovėmis (BRMŠ IV, 2005, p. 83). Vis dėlto ragana šiame apsakyme vadinama „blogoji laumė“, kuri, žmonių atiduota velniui kaip užstatas, atsisuko prieš juos ir pati išnešiojusi pirmagimį sūnų velniui, rūpinosi naujų gimdyvių „verbavimo“ reikalais, planuodama į būsimosios naujosios karalystės sostą pasodinti savo sūnų (p. 294).

Gintauto K. Ivanicko romano laumė pati pasako, kad ji yra „ne visai žmogus“ (Ivanickas, 2003, p. 122) ir čia pat skaitytojas sužino, kad šio romano laumės – paralelinio pasaulio gyventojos, kurios gyvena mūsų pasaulyje jau taip seniai, kad dauguma jų, ypač jaunesniųjų, jau nė pačios nebežino, kodėl čia atsidūrė, tepasakoma, kad jos buvo ištremtos (p. 163). Įdomu tai, kad laumių močia Morė („šalia kurios bet kuri šimtametė atrodytų kaip jaunamartė“ (p. 118)) žmonių pasaulyje dėl amžiaus jau turinti pasiramsčiuoti lazda, paraleliniuose pasauliuose, kuriuos jos vadina „kišenėmis“ atsigaua – atrodo tvirtesnė ir stipresnė (p. 119). Tai dar kartą primena, kad kiekvienas padaras geriausiai jaučiasi savo aplinkoje, kartu parodant, kad žmonių apgyventas pasaulis laumėms (ar bent Morei) yra svetimas. Mitologijoje laumių tremtį galima sieti su Perkūnu – jis galėjęs būti žemėn ištremtos laumės sutuoktinis. Tremties priežastys neaiškios, tačiau tautosakoje Perkūną ir laumes sieja dvilypiai santykiai – jis jomis tiek rūpinasi, tiek tranko, taip pat Perkūno ir laumės įvaizdžiai „susipina nelaimingų vestuvių ar vedybų vaizdinyje“. Nors tremties priežastis nėra tiksliai žinoma, „rekonstruotame vadinamajame pagrindiniame indoeuropiečių mite įmanoma

siužeto ašis – tai Griausmavaldžio sutuoktinės neištikimybė savo vyrui arba jos pagrobimas“ (Beresnevičius, 2008, p. 156).

Ivanicko laumės neva susigyveno su mūsų pasauliu, todėl ir jų savybės ar pasakojimai apie jas skaitytojui jau tikriausiai pažįstami iš baltų mitologijos. Pirmiausia, ji sugeba keisti išvaizdą: vieną akimirką pasirodo kaip senutė, kitą – jau jauna ir labai graži moteris (Ivanickas, 2003, p. 25). Vis dėlto tikroji laumės išvaizda lieka iki galo neaiški ir skaitytojui tenka spręsti pačiam: „Laumė stovėjo anapus dubens ir Domantas pastebėjo, jog garai iškreipia vaizdą. Žvelgiant pro juos Vaivos plaukai atrodė visiškai žili, o kai laumė ištiesė ranką virš dubens, vyrui pasidingojo, jog garuose nebe ranka – žvėries letena kreivais, bet galingais nagais. „Galbūt per garus galima matyti tikrąją esmę?“ – paklausė savęs...“ (p. 121). Čia skaitytojui dar kartą primenama, kad išorė dažnai neatspindi esmės.

Laumes ir visas kitas romane veikiančias magiškas/mitologines būtybes valdo laumių močia (p. 120). Ji yra viena iš tų (o gal jau ir vienintelė), kuri gerai atsimena laumių tikrąjį pasaulį ir nori jį grįžti, todėl visais įmanomais būdais bando tai padaryti. Ji atrodo griežta ir valdinga, tačiau myli visas laumes kaip dukras. Vis dėlto tai tikriausiai galima pavadinti savininkiška meile, nes laumę, norinčią atsiskirti nuo viso būrio ir gyventi tarp žmonių kaip paprasta moteris, ji nužudo, kaip ji mano, pačios laumės labui (p. 168).

Panašiai kaip ir tautosakoje bei kituose apsakymuose, kuriuose laumės susiduria su žmonėmis, Ivanicko romane laumėms žmonės jaučia pagarbą ir dėkingumą, nes jos savo kerais padeda žmonėms, juos gydo (p. 67), o už tai žmonės atsilygina maistu ar pinigais (p. 126), kartais moteris laumėms pagal paprotį palieka iškūrentą pirtį (p. 24). Kaip ir bet kokiam darbui, norint kerėti laumei reikia jėgų: daugiausia – gydymui, ar išvaizdos keitimui (p. 67), tik šiek tiek – uždegti žvakei (p. 66). Magija Gintauto K. Ivanicko romane laumes sekina (p. 66) ir dėl to jos atrodo realesnės būtybės, kai mituose laumės panašesnės į deives (Beresnevičius, 2001, p.106). Romane aprašytos laumės turi ir telepatinių sugebėjimų bei sugeba teleportotis į kitus pasaulius (Ivanickas, 2003, p. 123), o mitologinės laumės magija, rodos, dažniau pasireiškia materialiais daiktais, tokiais kaip jau minėti nesibaigiantys medžiagos rietimai.

1.6 Laumvaikiai

Kaip ir tautosakinės laumės, romane „Laumės mėnuo“, jos taip pat gali apkeisti vaikus (p. 154), tačiau, skirtingai nei tautosakoje, kitokiems tikslams. Linksmintis su kitais padarais romane laumės renkasi prie Nemuno kranto, kur atklydusį prašalaitį jos pagrasina užkudenti, ką išgirdęs Domantas „mintyse atsisveikina su gyvenimu“ (p. 109). Kadangi tautosakoje minimas laumių polinkis užkudenti būtent vyrus, galbūt šiame, erotikos elementų turinčiame romane, užkutenimas

turimas omenyje būtent perkeltine prasme, ypač žinant, ką romane reiškia pati sąvoka „laumės mėnuo“.

„Patekęs laumės mėnuo“ tai laikotarpis kartą per dešimt metų, kai laumė gali pastoti, tačiau kartu ji į save įsiurbia ir būsimo kūdikio tėvo gyvybines galias, vadinasi, kiekvienas, „sugulęs su laume, kurios mėnuo patekęs, miršta“, todėl romano laumė Vaiva, norėdama apsaugoti savo mylimąjį, išėjo ieškoti kitos „aukos“ (p. 163). Čia vėl galima prisiminti aukščiau minėtą galimą mitologinės laumės, kaip neištikimosios sutuoktinės įvaizdį (Beresnevičius, 2008, p. 156).

Pasak laumių pranašystės Ivanicko romane, jas į jų pasaulį gali sugrąžinti *Raktas* – laumės ir žmogaus berniukas – tačiau iki šiol romane visi laumėms gimstantys vaikai neturėjo jokių magiškų galių, todėl laumės juos apkeičia su žmonių vaikais, o su pastaraisiais daromi bandymai, mėginant kitais būdais sumaišyti laumės ir žmogaus kraują (Ivanickas, 2003, p. 164). Šitai sutampa ir su šaltiniais, kuriuose minima, kad kaukai buvo laumių vaikai (BRMŠ IV, p. 71). Kaip ir tautosakoje, laumvaikis apibūdinamas kaip didžiagalvis (Ivanickas, 2003, p. 155), o žmonės, bandydami atgauti apkeistą vaiką, imasi visokių priemonių, tačiau Ivanicko romane laumvaikis yra ne viso proto tik tol, kol gyva jo motina. Šiai mirus, dalis jos sielos persikelia į laumvaikį ir šis tampa visaverčiu (p. 169).

Apie pusiau laumės pusiau žmogaus vaiką savo apsakyme pasakoja ir Diana Butkienė. Sakyti „pusiau“ čia galime tik teoriškai, nes Butkienės apibūdintas personažas yra žmogus, laumės pavogtas ir užaugintas tarp laumių ir kitų mitologinių būtybių. Jo problema ta, kad jis prisimena, ką reiškia gyventi pas žmones, todėl negali visiškai pritapti prie mitologinio pasaulio gyventojų (Butkienė, 1998, p. 210), tačiau negali pritapti ir prie žmonių, nes žmonės jį laiko svetimu (p. 214). Šiame apsakyme taip pat figūruoja laumių močia, kuri valdo visas mitologines būtybes ir pati nusprendžia, kas kitiems geriau, be abejo, manydama, kad šitaip saugo visus savo pavaldinius: ji mano, kad prie žmonių linkstantį Laumių yra geriausia sunaikinti. (p. 209).

Apskritai šiame apsakyme turbūt svarbesnės *kitokio* žmogaus vietos po saule paieškos, nei mitologinės būtybės. Istorija, kurioje mitologiniai elementai tėra tik apvalkalas, gvildena atstumtojo problemas, aktualias ir šiandien. Mitologinius elementus pakeitę į, pavyzdžiui, rasę ar religiją, gautume dviejų skirtingų kultūrų palikuonį, nerandantį vietos nė vienoje iš jų.

1.7 Skyriaus išvados

Šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje laumės įvaizdis beveik visada išlieka artimas sukurtajam lietuvių tautosakoje ir mitologijoje, nors laumės kaip kūrinių personažai pristatomi įvairiai ir sunku apibrėžti, kuriame kūrinyje laumės artimiausios lietuvių tautosakai, o kuriame jų įvaizdis labiausiai nutolęs. Šiuolaikiniai autoriai mitologinius šaltinius savo kūriniuose palieka kaip pagrindą, pridėdami savo detalių bei minčių, šitaip papildydami ir tarsi išplėsdami lietuvių

mitologijos pasaulį. Tiek tautosakoje, tiek kituose kūrinuose pasikartojantys elementai sukuria tikrumo iliuziją, todėl kuriamas fantastinis pasaulis atrodo gyvas.

Skaitant kai kuriuos šiuolaikinės lietuvių fantastikos kūrinius susidaro įspūdis, kad laumės tarsi kompensuoja vakarų fantastinėje literatūroje paplitusius elfus: dažnai stengiamasi pavaizduoti jas kaip labai gražias, geriau nei paprasti žmonės išmanančias gamtos dėsnius, gebančias kerėti, ir panašiai. Tokias laumes būtų galima prilyginti dievybėms, tačiau vis dėlto pasirodantis vienas ar kitas „trūkumas“, kaip kad laumės mėnuo Ivanicko romane, jas gražina į mirtingųjų tarpą.

2. RAGANOS IR JUODAKNYGIAI

2.1 Raganos tautosakoje ir mitologijoje

Kalbant apie laumes tiek mitologijoje, tiek fantastinėje literatūroje, susiduriama ir su raganomis. Šaltiniuose rašoma, kad žmonės tikėjo, jog raganos atsižada Dievo ir sudaro sutartį su velniu, skraido į susirinkimus, gali pakenkti mintimi, žodžiu ar bet koku kitu kontaktu, taip pat, kad gali pasiversti įvairiais gyvūnais ar net skraidyti (BRMŠ III, p. 383). Vis dėlto klaidinga manyti, kad toks raganos įvaizdis atsirado krikščioniškaisiais laikais, vykstant raganų teismams: įvairūs prietarai kilo iš to meto folkloro ir grįžę atgal jau pakitę jie jį taip pat paveikė. O žmonėmis, turinčiais antgamtinių savybių buvo tikima jau nuo seno, tik krikščioniškaisiais laikais imta vis labiau pabrėžti jų neigiamąsias savybes. (BRMŠ II, p. 429) Minimi ir raganiai, kartais vadinami juodaknygiais (p. 654), kurie žmonėms gali ir padėti, ir pakenkti, pavyzdžiui, paversti vilku. Magiją praktikuojantys tautosakoje minimi vyrai yra slavai (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2005, p. 194) ir įdomu tai, kad, skirtingai nei raganos, jie užsiima daugiau „moksline magija“ (Repšienė, 2002, p. 159). Raganiška galia gražinti žmones į gamtą, kuriai jie ir priklauso, pabrėžia „laisvą ir pavojingą raganystės, kaip pirmųjų ir autentiško ryšio su gamta, prigimtį“ (p. 161).

Ragana vadinama gali būti ir dievybė, žyniuonė ar aiškiaregė, gyvenanti nesukultūrintoje erdvėje, dažnai miške. Pats vardas siejamas su žodžiu „regėti“, piešia raganos kaip ateities numatytojos paveikslą (Greimas, 1990, p. 143). Stipriai sudemonizuotas jos įvaizdis veikiausiai atsirado jau krikščioniškuoju laikotarpiu, tačiau, kaip ir laumės jos gali vogti vaikus. Vis dėlto pasakose, nepaisant neigiamo įvaizdžio, raganai dažnai tenka išbandytojos vaidmuo, kurį galima sieti su iniciaciniais ritualais (Balsys, 2010, p. 357).

2.2 Raganos lietuvių fantastinėje literatūroje

Iš šiame darbe nagrinėjamų šiuolaikinės fantastinės literatūros kūrinių, ragana minima keturiuose: Ivanicko romane „Laumės mėnuo“, Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, Matulionytės „Taalo“ žūtis. Sidabrinių aitvarų kronikos“ bei Vaitkevičiūtės knygų serijoje „Marius Pietaris“. Ivanicko kuriamoje alternatyvioje Lietuvos istorijoje raganomis vadinamos paprasčiausios moterys, kartais išmanančios įvairių žolių poveikį, inkvizicijos apkaltintos (arba kaimynų ar priešų apskųstos) sąjunga su velniu (Ivanickas, 2003, p. 123). Gruzdo apsakyme, kaip jau minėta skyriuje apie laumes, ragana nuo laumės beveik nesiskiria, išskyrus tai, kad ragana yra neigiamas personažas, pati galiausiai susidėjusi su velniu trokšdama valdžios ir, iš dalies, keršto ją pastūmusiems į tokią padėtį (Gruzdas, 2003, p. 294).

Matulionytės „Taalo“ žūtyje“ aprašomi raganiai labai panašūs į minimus tautosakoje ir mitologijos šaltiniuose. Vienas svarbesnių iš jų, vadinamas Juodaknygiu arba Knygiumi – slaviškos

kilmės žmogus (ir kūrinyje šnekantis rusiškai), kerų ir priešnuodžių jiems ieškantis knygoje (Matulionytė, 2003, p. 58). Apsakyme jis atkeri žmogų, kito raganiaus paverstą vilku/vilktakiu, tačiau, kad tai padarytų, jam nepakanka ištarti keletą magiškų žodžių – magija šiame pasaulyje glaudžiai siejasi su sugebėjimu patekti į paralelinius pasaulius (p. 60). Nors mitologijos šaltiniai mini įvairiais kerėtojų rūšis (BRMŠ III, p. 271), apsakyme raganiai visi panašūs, tik jų sugebėjimai priklauso nuo išsimokslinimo pas kitus raganus lygio (čia vėl galima prisiminti pastabą apie „mokslinę magiją“) (p. 65).

Vaitkevičiūtės knygoje apie Marių Pietarį raganos ar raganiaus personažai turbūt išplėtoti labiausiai. Tipinė ragana romane yra išlaikiusi gana tradicinį raganos įvaizdį: žilaplaukė, susivėlus, dažniausiai dėvinti septynklostį sijoną bei kailinę liemenę ir keliauja skraidančiu kubilu, lydima kalbančio varno (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 9). Žinoma, daug kas priklauso nuo raganos materialinės padėties (turtingesnės gali pasigirti prabangesniais drabužiais) ir ryšių – viena iš knygoje veikiančių raganų nukeliavusi į žmonių pasaulį pasidarė plastinę operaciją, todėl jos apatinė lūpa nėra atvipusi kaip kitų raganų (p. 40). Nors gimusios žmonėms, raganos dėl turimų galių jau nėra laikomos žmonėmis ir, kaip ir kitos magiškos būtybės, paprastus žmones vadina tiesiog „žmogėnais“ (p. 41).

Raganos paprastai nesukuria šeimos, nes „tikros raganos stiprybė vienvėje ir <...> dažniausiai jos savo gyvenimą dalinasi su nukaršusiu varnu.“ (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 156), todėl kiekviena jų gyvena atsiskyrusi savo trobelėje, dažniausiai miške (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 72), nors gana dažnai bendrauja tarpusavyje lankydamos viena kitą ar „susiskambindamos“ per veidrodį (p. 76). Kaip ir mitologijos šaltiniuose minimi ir kituose fantastiniuose kūriniuose veikiantys vyrai burtininkai, Vaitkevičiūtės romane minimas senas burtininkas užsiima veikla panašesne į mokslinę magiją ar alchemiją, nors jis gali kerėti ir kaip kitos raganos ar raganiai. Vienas įspūdingesnių burtų – dvaro paslėpimas po ežeru. Čia Vaitkevičiūtė kūrybingai panaudoja lietuvių tautosakoje gana dažnus pasakojimus apie po žeme ar ežeru prasmegusius prakeiktus dvarus, tačiau romane tai padaroma tiesiog norint užsitikrinti saugumą. Vis dėlto, nors užburtajame dvare viskas atrodo taip, lyg jis paprasčiausiai stovėtų ant kalvos apsuptas miškų, aplink dvarą matomi vaizdai tėra burtų sukurta iliuzija, o danguje skraido paukščiai, panašesni į iškamšą, o ne tikrą paukštį (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 220-223). Nepaisant turimų galių, žmogus vis tiek negali sukurti to, ką sukuria gamta.

Daug su raganomis ir burtais susijusių istorijos apie Marių Pietarį elementų yra labai panašūs į J. K. Rowling knygų seriją apie Harį Poterį: raganos ir raganiai turi po savo mokytoją, tačiau egzaminus laiko raganų mokykloje, kurioje dėstomi dalykai ir apskritai burtažodžiai, santykis su mokytojais, mokykloje gyvenantys vaiduokliai, mokyklinės uniformos, auginami magiškieji gyvūnai ir net priešprieša tarp mokinių kelia asociacijas su Rowling kūryba, jau nekalbant apie panašų į Harį Poterį Mariaus Pietario vardą ir patį faktą, kad tiek Poteris, tiek Pietaris būdami panašaus amžiaus staiga atranda magijos pasaulį.

Su raganomis ir kitomis magiškėmis būtybėmis Vaitkevičiūtės pasakojime kovoja magistras ir jo tamplieriai – savotiški kryžiuočių mūsų istorijoje ekvivalentai – kurių tikrasis tikslas yra užkariauti kuo daugiau žemių. Statydami magiją sklaidančius malūnus jie kartu ir sutrikdo natūralų gamtos ritmą (nenugriaudi perkūnija, neateina pavasaris (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 11), o norėdami nuteikti paprastus žmones prieš raganas, jiems pasako, kad jos dėl visko kaltos (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 311). Taip pat tamplieriai nevengia kovai su magiškuoju pasauliu pasitelkti nemažiau magiškus grumus – bloguosius burtininkus, kurie savo aprašymu atrodo kaip J. R. R. Tolkieno „Žiedų valdovė“ veikiančių nazgūlių ir J. K. Rowling romanuose pasirodančių burtininkų kalėjimo sargų mišinys: po gotbuvais veidus slepiantys numirėliai tamsoje žibančiomis akimis, sunkiantys iš šalia esančio ne tik geras emocijas, bet ir magiškąsias galias (p. 168).

2.3 Skyriaus išvados

Visuose aptariamuosiuose fantastiniuose kūriniuose su laumėmis raganos ar raganiai ryškiausiai susiję tik antgamtiniais sugebėjimais. Ryškiausia sąsaja – Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, kur ragana nuo laumės skiriasi tik pavadinimu ir savanorišku pasirinkimu bendradarbiauti su velniu; šiek tiek blankesnė – Matulionytės „Taalo žūtyje“, kur tiek laumės, tiek raganiai ar raganos turi antgamtinių savybių, tačiau pastarieji savo įgūdžius įgavo mokydami; visiškai blanki – Ivanicko romane „Laumės mėnuo“, kur raganos ir raganiai buvo neteisingai raganavimu apkaltinti paprasti žmonės, tai yra, atskirų antgamtinėmis galiomis pasižyminčių personažų, kurie būtų įvardyti kaip raganos ar raganiai romane nėra.

Įdomu tai, kad aptariamuosiuose kūriniuose raganiais laikomi magija užsiimantys vyrai, tuo tarpu magija užsiimančios moterys mieliau įvardyjamoms kaip laumės (išskyrus Vaitkevičiūtės „Marių Pietari“), tarsi su magija susijusi moteris savaime tampa nežmogumi – antgamtinė būtybė. Vienintelė išimtis – Gruzdo kūrinys, tačiau jame veikėjos galios kilo iš to paties šaltinio kaip ir laumių, ir ji išskiriama kaip ragana tik todėl, kad atstovauja blogio jėgoms. Apskritai, neskaitant Gruzdo kūrinio, visuose kituose kūriniuose ragana ar raganus jau nėra blogio nešėjas: antgamtiniai sugebėjimai tapo dažno skaitytojo svajone, galinčia išsipildyti bent skaitant magiškąją fantastiką.

3. VELNIAI IR KIPŠAI

3.1 Velnias tautosakoje

Kalbant apie Velnią, prieš akis dažniausiai iškyla arba krikščioniškasis jo įvaizdis, arba toks, koks piešiamas pasakose ir sakmėse. Pasak Vėliaus, Velnio kilmė aiškinama pagal krikščioniškąjį ir liaudiškąjį požiūrius. Pirmuoju atveju, velniai atsirado iš nusidėjusių angelų, antruoju – iš savižudžių (galbūt taip siejamas velnio vaizdinys su numirėlių vaizdiniais) (Vėlius, 1987, p. 49). Tautosakoje Velnias taip pat vadinamas Dievo broliu ir jo pagalbininku. Jis yra ne priešiškas, bet opoziciškas Dievui, tačiau ta opozicija netrukdo jiems gerai sutarti (Beresnevičius, 2008, p. 150). Velnio funkcijos apibūdinamos kaip požemių dievo ir gyvulių augintojų bei „iš dalies ir kaimo bendruomenės globėjo“, pastatant jį į priešpriešą ir su Perkūnu, kuris, iškilęs vėliau, siejamas su „aukštutinėmis sferomis, kariais“ (p. 154). Ne atėjus krikščionybei, bet kylant Perkūno kultui Velnias imtas demonizuoti – Perkūnas tampa kaip „kosminė geroji, Velnias kaip chaoso jėga“, gundantis, apgaulinėjantis, kiršinantis žmones tarpusavyje (p. 151).

Velnias tapatinamas su Velinu, kurį Gimbutienė apibūdina kaip vieną svarbiausių baltų dievų, kosminės tvarkos sergėtoją, nakties, vandenių globėją, susijusį ir su vaisingumu bei galvijais, ir turtu. Jis karingas, kerštingas, baudžia mirtimi (taip pat vilioja žmones į mirtį (Gimbutienė, 2002, p. 125)) ir yra didžiausias Perkūno priešas (p. 124). Velinas turi tik vieną akį, todėl, kaip ir skandinavų vienaakis Odinas yra visaregintis (Odinas paaukavo vieną akį mainais už aiškiaregystę) (p. 126). Su Velnio ar Velino vardu siejamas ir Pikuolis (galimos įvairios vardo variacijos – Patulas, Pokulas, ir t.t.): „Sūduvių knygelėje“ išvardintame sūduvių dievų sąraše, Pikulas apibūdinamas kaip „pragaro ir tamsos dievas“, o pokulai – „skraidančios dvasios arba velniai“ (BRMŠ II, p. 144). Kaip ir Gimbutienės apibūdintas Velinas, Pikuolis yra nakties, mirusiųjų dievas, apibūdinamas kaip labai piktas ir kerštingas (Balsys, 2010, p. 223). Nepaisant niūraus įvaizdžio, Velnias gali ne tik nubausti blogą žmogų, bet ir apdovanoti už gerus darbus. Jis – mirusiųjų globėjas, paprasčiausiai saugantis gyvųjų pasaulį nuo mirusiųjų (Beresnevičius, 1990, p. 90). Velnias taip pat įsivaizduojamas ir kaip kalvystės amato pradininkas bei nagingas kalvis (BRMŠ I, p. 258).

„Velnias būdavo įsivaizduojamas kreivas, šleivas, susisukęs, sudžiūvęs, apsileidęs“ ir t.t. – taip įvairiose mitologijose vaizduojamos mitinės būtybės, susijusios su žeme ir požemiu, vaizduojančios jos „gaivališkas, sunkiai pažabojamas, neretai destruktivias žemės ir požemio jėgas“ (Vėlius, 1987, p. 39). Jis taip pat gali keisti išvaizdą, pasiversti gyvūnu arba žmogumi, pasirodydamas kalviu, muzikantu, batsiuviu, net kunigu (p. 43). Mitologinėse sakmėse apie kvailą velnią jis dažnai vaizduojamas kaip ponas, apibūdinant visus tipiškiausias pono atributus, arba pasakant, kad jis labai gražiai apsirengęs (p. 41). Taigi, velnio išvaizda varijuoja nuo labai atstumiančio iki labai gražaus.

3.2 Velnias fantastinėje literatūroje

Lietuvių fantastinėje literatūroje Velniui daug vietos nėra skirta, išskyrus nebent, liaudiškus keiksmazodžius. Nors su mirtimi susiję dievai ir minimi (prie jų grįšime vėliau), konkrečiai Velniu vadinamas personažas yra retas, galbūt todėl, kad norima veikti pagoniškajame mitologiniame pasaulyje ir baidomasi krikščioniškųjų asociacijų. Kipšo personažas šiame darbe apžvelgiamoje literatūroje rastas Darbutaitės apsakyme „Vėjų krikštaduktė“, kuriame jam apibūdinti skirta vos pora eilučių iš pasakojimo apie vestuves, kuriose „į pabrolius raisto kipšiukai sulėkė – kirkinosi ir spygavo visuose patvoriuose“ (Darbutaitė, 2003, p. 95). Iš to galima susidaryti visiškai nepiktybinių būtybių įvaizdį, tinkantį pasakoms su laiminga pabaiga. Visiškai kitoks velnias pasirodo E. Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, kuriame velniai tampa vienais iš pagrindinių personažų.

Gruzdo kuriamame pasaulyje žmonių apgyvendintas kraštas užkariaujamas velnių, gyvenančių kaimyninėje šalyje. Iškart matosi „gerųjų“ ir „blogųjų“ pasiskirstymas: žmonių šalies pavadinimas Labuva asocijuojasi su žodžiu „labas“, tai yra, geras, teigiamas, o velnių – „nelabučių“ – kraštas tiesiai šviesiai pavadintas „Satanija“ (angl. *satan* – šėtonas, velnias), nors toks pavadinimas skamba šiek tiek kičiškai. Simboliška, kad kalnai, skiriantys Labuvą nuo Satanijos autoriaus pridėtame žemėlapyje vadinasi Vėlių kalnais. (Gruzdas, 2003, p. 241) Satanijos gyventojai atrodo tipiški velniai, kokie pažįstami tiek vaikui, tiek suaugusiam, kuris nesidomi mitologija ir nesigilina į atskirus Velnio kaip mitologinės būtybės aspektus. Tai, kad jie yra neigiami personažai, skaitytojui parodo ir atstumianti jų išvaizda: kampuoti veidai, melsvas žvilgsnis, gomuriniai balsai ir naguotos letenos (p. 257). Kaip ir tautosakiniai velniai, šie taip pat yra dabitos, puošiantys ne tik save bet ir savo „žirgus“: „Ryškiomis raudonomis gūniomis apdengtais milžiniškais ožiais, kurių barzdos buvo perpintos geltonais ir purpuriniais kaspinėliais, šuoliavo trys galingo stoto kariai. Ryškiai geltonais su raudonais dryžiais nutepti šarvai, ryškiai purpuriniai šalmai ir plevėsuojančiomis geltonomis gaidžio plunksnomis tiesiog rėkte rėkė miškui, kad atvyko valdovai, kurių reikia ir reikės bijoti.“ (p. 245). Psychodelinis spalvų derinys taip pat rėkte rėkia skaitytojui, kad šiems padarams trūksta ir harmonijos suvokimo, o tai puikiai tinka personažų neigiamam įvaizdžiui sustiprinti: į ramų Labuvos žmonių gyvenimą jie visomis prasmėmis įnešė chaosą. Pats velnių valdovas Urkis, vadinamas Nelabuoju ir siekiantis įkurti žemėje pragaro karalystę (p. 243), atrodo dar įspūdingiau: „kruvinos akys vėrė ją kiaurai, nepalikdamos dvasiai nė menkiausios galimybės pasislėpti. Juodų gyslų išvagotas didžiulis kūnas, apaugęs retučiais stirksančiais šeriukais, švietė melsvu raudoniu. Raumenų kalnai, plėšiantys nematytos spalvos odą, slankiojo gumulais aukštyn žemyn. <...> Ant galvos iš po melsvai juodų plaukų kupetos stirksėjo smailūs, vos išsikišę ragiukai. Kietai sučiauptos melsvos lūpos ir lenkta su išsišovusia kuprele nosis atėjusiojo veidą darė demoniškai... gražų.“ (p. 300). Visur akcentuojama mėlyna ar melsva spalva asocijuojasi su pamėlusiais numireliais, todėl čia galima įžvelgti asociacijų

su jau minėtais tautosakiniais tikėjimais, kad velniai atsiranda iš savižudžių arba šiaip faktu, kad Velnias yra susijęs su požemio – mirusiųjų – pasauliu.

3.3 Velnio ir raganos ryšys tautosakoje ir fantastikoje

Tautosakoje ir šaltiniuose daug kur minimas Velnio ir raganos ryšys, o Vėlius pastebi Velnio ir laumės meilės santykius bei daug jų bendrų bruožų, pavyzdžiui, tiek laumės, tiek velniai labai gerai ir greitai dirba įvairius darbus, „laumės pristoja prie vyrų, velniai – prie moterų, tačiau tiek vieni, tiek kiti siekia žmonių meilės, kuri kartais baigiasi net vestuvėmis“ (Vėlius, 1987, p. 156). Ir laumės, ir velniai gali apkeisti vaikus, kenkti gyvuliams, bet taip pat ir bausti nusikaltėlius, padėti našlaičiams ir t.t. (p. 157). Velnio ir raganos santykiai tautosakoje daug dažnesni, tikima, kad būtent velniai išmoko raganas kerėti, o pastarosios vykdančios jų įsakymus. Aišku, pasakojimus apie tokius santykius yra paveikusi ir krikščionybė – tai, kad Lietuvoje buvo tikima, kad „piktosios dvasios lytiškai santykiauja su žmonėmis, rodo vienuolių jėzuitų ataskaitos“, kuriose užfiksuota, kad, pavyzdžiui, 1718 m. apie Uteną rasta apie 300 namų, „kuriuose buvo rasta inkubų ir sukubų“ (p. 161). Kai kur tautosakoje mergina savo noru išteka už velnio ir vyksta į jo šalį gyventi, o kitur – velniai merginas atsivilioja gudrumu, perka, net grobia (p. 150). Kartais grobėjai būna ne velniai, o kiti veikėjai, pavyzdžiui, ožys, vilkas, katinas, senelis, ponaitis ir t.t., tačiau šie veikėjai taip pat susiję su požemio pasauliu ir yra artimi velniui, nes ir pats velnias gali keisti savo išvaizdą (p. 151). Jau krikščionybės įtakotose liaudies mitologinėse sakmėse velnias siejamas ir su vaikais, ypač gimusiais iki vestuvių. Kartais mergina, norėdama kuo greičiau ištekėti, jam pažada savo pirmagimį arba „atiduoda dar neišnešiotą, iki vestuvių pradėtą vaiką“. Už vaiką velnias kenčia ir gimdančių merginų (bet ne moterų) skausmus, o „savo“ vaikais rūpinasi – net patarlėse sakoma, kad „mergos vaiko negriebs velnias“ (p. 155).

Grįžtant prie fantastinės literatūros, čia galima prisiminti Gruzdo „Belaisvių pilyje“ minimus raganos ir laumių santykius su velniu, plačiau aptartus skyriuje anksčiau. Mergina, ilgainiui savo noru pasidavusi velniui Urkiui, tampa ragana ir jo karaliene, kuri pagimdo jam sūnų – pusiau velnią, pusiau žmogų – vardu Pikalis, kuris turi būti būsimos nugalimos armijos vadu (p. 293). Išvaizda jis panašus į velnią, tačiau „oda ne tokia kaip Nelabojo raitelių, bet žymiai šviesesnė, daugiau ruda nei raudona.“ (p. 258) Velnišką mėlynumą primena tik ryškiai melsvos kraujagyslės ir „skvarbios, melsvomis ugnelėmis žybsinčios akys“ (p. 258). Šis visiškai naujos rūšies padaras, auga ir vystosi greičiau nei paprasti kūdikiai (p. 301) ir turi magiškų galių, būdingų pačiam velnių valdovui, pavyzdžiui, gali žudyti vien žvilgsniu (p. 259), tačiau matyt žmogiškosios pusės dėka, jis ima priešintis Urkiui ir jo planams (p. 293). Tuo metu velniai grobia kitas žmonių merginas, kurios paties Urkio prievartaujamos turi išnešioti ir gimdyti tą planuojamą armiją.

3.4 Velnias ir jo šeima

Mitologiniai velniai taip pat turi šeimas (jei aukščiau aprašytą raganos, Urkio ir Pikalio tvarinį galima pavadinti šeima), jie gyvena bendruomenėse, kurios gali būti skirstomos į dvi grupes. Vienoje velniai gyvena šeimomis ir augina vaikus (Vėlius, 1987, p. 225), kitoje – visi velniai gyvena savo buveinėje (Pragare ar Pekloje) ir visi klauso vieno vado. Pirmoji velnių bendruomenės versija atsirado anksčiau ir „formavosi baltiškų tradicijų pamatu“, o kita atsirado kartu su krikščionyste (p. 226). Sakmėse, kuriose veikia šeimomis gyvenantys velniai, jiems reikia ir kitų žmogiškojo gyvenimo atributų, pavyzdžiui, drabužių, apavo, darbo įrankių. Jie taip pat mėgsta linksintis, sakmėse apie velniškas puotas jie ne tik linksminasi, bet ir patys groja, linksmina kitus. (p. 225). Žodžiu, jų gyvenimams reikia visko, ko reikia ir paprastiems žmonėms. Velnių gyvenamoji vieta be jau minėto Pragaro ar Peklos dažnai būna prie vandens, pavyzdžiui, raistuose ar pelkėse, kartais ežeruose (p. 56; Gimbutienė, 2002, p. 125). Nors ir kūniška būtybė, Velnias yra mitologinis padaras, todėl ir norint jį sunaikinti reikia imtis tam tikrų priemonių. Mitologinėse sakmėse Velnią dažniausiai galima užmušti sidabru, šermukšnine lazda, jį nutrenkia Perkūnas. Krikščioniškoji tradicija siūlo Velnią nušauti rožančiaus karoliuku (Vėlius, 1987, p. 49) arba išvaryti malda (BRMŠ III, p. 598-599).

Gruzdo apsakymo velniai turi panašumų su tautosakiniais, tačiau iš aprašo galima susidaryti labiau karinės bendruomenės vaizdą, nes išskyrus Urkio raganą, nėra minima, kad kiti velniai būtų vedę ar turėtų moteris. Velnių užimtame mieste pilna jų rūšies kareivių, kuriems, kaip jau minėta, reikalingi drabužiai bei šarvai, jie mėgsta sėdėti smuklėse (Gruzdas, 2003, p. 272), o darbams nudirbti naudojasi pavergtais žmonėmis (p. 252). Galbūt velnių „vyrija“ dominuoja vien dėl karo padėties, nes jie yra Labuvos okupantai, o kitos rasės, priklausančios kariniams daliniams, pavyzdžiui, barstukai, minėdami savo namus, kalba ir apie barstukes (p. 273). Užuominos apie gyvenimo partnerį suteikia mitologinėms būtybėms realumo, nes tai šiek tiek priartina prie mums suvokiamos gamtos, kurioje giminės ar rūšies išlikimui reikalinga pora.

3.5 Kipšas

Nors kipšas mitologijoje tėra kitas to paties Velnio pavadinimas, Gruzdo istorijoje kipšai pavirsta į visai kitą rasę, kuri panaši į velnius, bet velniai juos laiko žemesniais (p. 257), o skaitytojas ilgainiui supranta, kad jie yra ir kvailesni, ūmesnio būdo (p. 259). Jie patys – gauruoti, su bukais ragiukais, geltonomis iltimis, dėvi ožio kailio liemenes, ginkluoti ietimis, kirviais ir lankais (p. 244), o kalba lyg košdami žodžius pro dantis: „Khelkhišš, pelkhių khirmine“ (p. 246). Apskritai šio apsakymo velniai ir kipšai šiek tiek primena J. R. R. Tolkieno trilogijos „Žiedų valdovas“ uruk-hajus ir orkus. Jie, kaip ir Gruzdo „Belaisvių pilies“ velniai bei kipšai, yra tiesiog

priešo armija, vadovaujama vieno stipraus valdovo, kurio visi bijo, engianti užimtas žemes, o jų butis ir kilmė – neaiški.

3.6 Velnio sąsajos su gyvūnais

„Belaisvių pilyje“ pasakojama, kad „retas arklys perneša velnio ar net kipšo buvimą greta“, todėl arklių traukiamus vežimus važnyčioja kitos būtybės, pavyzdžiui, bezdukai, o velniai ir kipšai jodinėja ožiais (p. 241). Tačiau žvelgiant į tautosaką, Velnias net pats gali pasiversti eržilu, nors jį vis tiek galima atskirti nuo kitų žirgų. Įdomu, kad jo „zoomorfinis pavidalas atrodo jam toks natūralus“, kad galima kelti klausimą, kuris – eržilo ar žmogiškasis – yra jam artimesnis, atspindintis jo prigimtį (Greimas, 1990, p. 417). Taip pat minima, kad ir „žmogiškasis“ velnio pavidalas turi zoomorfinių detalių – dažnai jo viena ar abi kojos yra kaip arklio. Ir, be abejo, mitologinėse sakmėse velnias ir važinėja, ir jodinėja arkliais (Vėlius, 1987, p. 64), todėl Gruzdo apsakyme tai, kad arkliai labai baidosi velnių, greičiausiai tiesiog parodo, kad toks romus ir žmogui reikalingas (ypač viduramžių pasaulyje, kuriame vyksta kūrinio veiksmas) padaras kaip arklys tiesiog negali būti šalia absoliutaus blogio, tuo pačiu sustiprinant Velnio krikščioniškąjį stereotipinį įvaizdį. Nepaisant šiuolaikinės simpatijos arkliams, lietuvių tikėjimuose arklys, kaip ir ožka, laikomas „nešventu, t.y. velnio, gyvuliu“ (p. 85).

Velnio ryšys su ožiu mena pagonybės laikus ir jį galima sieti su „ypač dideliu ožio vaidmeniu senuosiuose baltų ritualuose“ (p. 249). Taip pat lietuvių liaudies etiologinėse sakmėse pasakojama, kad Dievui kuriant pasaulį, Velnias sukūrė tik ožką, arba, kad Velnias matydamas, kaip Dievas daro stebuklus, pats nulipdo tik ožį. Kadangi skirstoma atsižvelgiant į naudą žmogui (Dievo kūriniai – naudingi, Velnio – nelabai), Vėlius spėja, kad šios sakmės nėra labai senos, arba yra įtakotos jau krikščioniškojo požiūrio, kad Dievas yra žmonių draugas, o Velnias – priešas. (p. 85)

3.7 Skyriaus apibendrinimas

Velnias kaip mitologinė būtybė turi pagoniškas šaknis, tačiau magiškosios fantastikos kūrinuose pasitelkiamas jau sukrikščionintas Velnio įvaizdis, prireikus paminėti požemio ir mirties dievą naudojantis Pikulo, Pikuolio ar kitais vardais. Vis dėlto fantastinis Velnias turi ir iš pagoniškosios tradicijos atėjusių mitologinio Velnio elementų, greičiausiai todėl, kad šie, nors ir šiek tiek pakitę, išliko būdingi ir sukrikščionintajam Velnio įvaizdžiui.

Nors mitologijoje velnias nėra visiškai blogas, kūrinyje jo neigiamas įvaizdis sušvelninamas nebent per „mėlyngyslius“ – pusiau velnius, pusiau žmones - kurie, siekdami tvarkos valstybėje, o gal ir užjausdami žmones, bando siūlyti įvesti geresnę ir žmogiškesnę tvarką, tačiau dėl per ilgų žiaurios priespaudos metų velnių ir žmonių bendra valstybė jau tapo nebeįmanoma. (Gruzdas, 2003, p. 289).

4. BARSTUKAI

Jau aukščiau šiame darbe buvo paminėti šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje figūruojantys barstukai. Tiek Gruzdo „Belaisvių pilyje“, tiek Matulionytės „Taalo žutyje“ jie veikia kaip atskira rasė, gyvenanti šalia žmonių ir kitų būtybių. Abiem atvejais, barstukų personažai kelia asociacijas su užsieniniais tiek pasakų, tiek fantastinės literatūros nykštukais.

4.1 Barstukai tautosakoje ir mitologijoje

Mitologijos šaltiniuose barstukai, valdomi „vaisių ir visokių javų dievo“ Puškaičio, taip pat vadinami nykštukais (BRMŠ II, p. 312), tačiau Greimas tai vertina kaip norą „pritempti“ juos prie „germaniškų giminaičių“ (Greimas, 1990, p. 38). Jis taip pat mano, kad pats pavadinimas „barzdukas“ apjungia tiek kaukus, tiek barstukus, kurie tarpusavyje šiek tiek skiriasi (vieni gyvena prie žmonių, kiti miške), tačiau jų bendros funkcijos yra panašios. Matas Pretorijus taip pat išskiria barstukus ir bezdukus bei mano, kad šios dvi savokos istorikų yra painiojamos, nors apibūdina tą pačią būtybę (BRMŠ III, p. 258).

Pagrindinė barstukų funkcija – gausinti ir saugoti javus. Jų vardas taip pat asocijuojasi su žodžiu „barstyti“, tačiau, pasak Balsio, „jie ne šiaip sau barsto naudą, o gausina turtus rūpindamiesi būtent javų sėja, jų daga ir sėkmingu susidorojimu“ (Balsys, 2010, p. 91). Barstukų gyvenamoji vieta apibūdinama, kaip galinti būti po šeimamedžiu (BRMŠ III, p. 86), po šiaip medžiais (p. 259) ar apskritai miškuose, pabrėžiant, kad tai yra chtoninės būtybės (Greimas, 1990, p. 42). Taip pat, palyginus išvaizdą, funkcijas bei apibūdintą paplitimo arealą, atrodo, kad barstukai yra prūsiškoji lietuviškų kaukų versija (Balsys, 2010, p. 93).

4.2 Barstukai lietuvių magiškojoje fantastikoje

Fantastiniai barstukai turi kai kurias iš mitologinių barstukų savybių, tačiau įsijungus autorių fantazijai, kaip jau minėta, vis labiau panašėja į vakarietiškus fantastikos kūrinių nykštukus. Matulionytės „Taalo žutyje“ jų įvaizdis šiek tiek komiškas, derintis prie humoristinio viso kūrinio stiliaus. Barstukai čia yra maži, barzdoti (Matulionytė, 2003, p. 8), smailiausiai, dėvintys odines kepures ir švarkelius, jiems priskiriamas ne tik smalsus (p. 48), bet ir plepus būdas (p. 8). Nors jų būstas, kaip ir mitologinių barstukų, yra miške, Matulionytės barstukų versija atrodo labiau domestikuota, jiems reikalingi namai ir įvairūs buities rakandai (p. 13). Pasakojime barstukai yra amatininkai ir prekybininkai, turintys prekybinių ryšių su nykštukais iš kitų kraštų (Matulionytė, 2003, p. 21), o jų kunigaikštis vardu Puškaitis (p. 19). Kaip ir priklauso nykštukams, įvairius darbus jie daro geriau nei žmonės, jų darbas kruopštesnis, o medžiagos geresnės. (p. 51). Nors kūrinyje barstukams neprireikė kariauti, vis dėlto jie puikiai pasitarnavo kaip žvalgai (p. 69). Iš užuominų

kūrinyje susidaro įspūdis, kad barstukai yra būtent vietiniai, baltų žemėse gyvenantys padarai, o jų ekvivalentai svetimose šalyse vadinami jau kitais vardais – gnomais, nykštukais.

Paminėjusi paskutinės laumės pasirodymą, autorė pažymi, kad paskutinis barstukas buvo matytas 1851 metais, spėdama, kad jų išsikraustymui į šiaurę įtakos galėjo turėti spartus miškų kirtimas (p. 6). Apskritai mitologinių būtybių nykimo įvardijimas veikia panašiai kaip ir nykstančių gyvūnų rūšių, kultūrų ar net kalbų – apgailestaujant minimos jų nykimo aplinkybės sukuria sąžinės graužatį, lyg žmonės būtų prie to prisidėję, galbūt ne ūkine/pramonine veikla, o tiesiog pamiršimu, nes atrodo, kad šiuolaikiniame pasaulyje vietos archajinei tautosakai darosi vis mažiau.

Nors tokio paties pavadinimo, Matulionytės barstukai atrodo visiškai priešingybė Gruzdo niūriosios „Belaisvių pilies“ barstukams-kariams. Čia jie mažesnio ūgio nei žmonės (Gruzdas, 2003, p. 257) ir primena medžio strampą. „Jų ilgos barzdos, daugumos nesupintos, vilkosi pažeme, pakeldamos šiengalius ir viską, kas mėtėsi ant purvinio grindinio“ (p. 261) – iškart galima susidaryti įspūdi, apie kažką smulkaus ir nešvaraus, ką būtų galima sieti su mitologiniais chtoniniais barstukais, tačiau čia turbūt tiesiog norima sukurti niūrios karo realybės paveikslą. Dėvi jie ne švarkelius ir kepuraites, kaip nepiktybiniai barstukai Matulionytės kūrinys, o juodo metalo šarvus (kai kurie ir tokius pat šalmsus – „ryškų kilmės ženklą“ (p. 261). Tarsi pabrėžiant jų kitoniškumą, barzdukai ilgai gyvena (p. 275) ir nemėgsta žmonių (p. 280). Gyvenantys pilyse, kaip ir visas Labuvos kraštas, jie buvo nukariauti velnių, todėl dalis barstukų turi papildyti užkariautojų armijos gretas (p. 255).

Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“ barstukų įvaizdis žymiai niūresnis ir artimesnis kovingiesiems nykštukams iš Tolkienu istorijų. Kaip ir ankstesniojo apsakymo barstukai jie sudaro atskirą kultūrą, su savitomis dainomis ir tautosaka, jiems taip pat būdingas savitas vertybių suvokimas, pavyzdžiui, dainomis jie apdainuoja ne tik savo miestus ir lobius, bet ir „dūmijančių kalvių grožį“, kuriose, matyt, yra jų gerovės šaltinis (Gruzdas, 2003, p. 277). Be abejo, kalvėms reikalinga žaliava, todėl barstukai užsiima ir kalnakasyba (p. 290). Kūrinyje rašoma, kad „atsigavo barstukai su bezdukais sužinoję, kad jų giminaičiai su žmonėmis susivienijo“ (p. 305), tačiau daugiau apie bezdukus nėra užsiminama. Pasitelkus mitologinį barstukų aprašą galima spėti, kad barstukai ir bezdukai Gruzdo kūrinys yra artimai giminingos, nors kažkuo vistiek skirtingos rasės. Kad panašių rasių yra ir daugiau, rodo ir paminėta „trikampė Nykštukų Sąjunga“, kuri „netekusi barstukų“ subyrėjo. Kadangi sąjunga „trikampė“, ir ten pat paminėti puolami barzdukai, galima manyti, kad ją ir sudarė tos trys Gruzdo kuriamo pasaulio rasės: barstukai, bezdukai ir barzdukai.

Dievybės šiuolaikiniame fantastiniame literatūroje retai veikia tiesiogiai, dažniau jie yra tik minimi personažų, kaip jų kultūros detalė, pavyzdžiui, Gruzdo pasakojimo barstukai mini dievą Tašą, kuris, kadangi patys barstukai čia panašūs į „medžio strampus“ (Gruzdas, 2003, p. 273), galbūt kaip nors siejasi su veiksmažodžiu „tašyti“. Mitologijoje barstukai priklauso nuo dievo

Puškaitčio, kuris yra ir žemdirbių globėjas, todėl žmonės meldavosi ir aukodavo jam maisto, norėdami, kad šis atsiųstų jiems bezdukų, kurie „pasiversdami kaukais, tiesioginiai veiks kaip naudos saugotojai ir didintojai“ (Greimas, 1990, p. 42). Čia dar kartą matome mitologinių barstukų ir kaukų panašumą, fantastikos rašytojams pasirenkant juos išskirti į dvi skirtingas rūšis/rases.

4.3 Skyriaus išvados

Fantastiniai barstukai turi kai kurias iš mitologinių barstukų savybių, tačiau, kaip jau minėta, vis labiau panašėja į vakarietiškus fantastikos kūrinių nykštukus. Dažniausiai jie yra amatininkai, kalnakasiai ar kariai, nors mitologijos šaltiniuose apibūdinami barstukai yra arčiau gamtos, rūpinasi javų augimu ir pan. Čia galima įžiūrėti lietuvių autorių norą kūrinyje panaudoti užsienio rašytojų kūriniuose veikiančius nykštukus kaip visko gamintojus, tačiau tokių nesant mūsų pačių mitologijoje, jiems suteikiamas mūsiškos mitologinės būtybės vardas ir keletas būdingų savybių.

5. KAUKAI

Šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje kaukai panašesni į mitologinę būtybę yra nebent Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, kuriame jie apibūdinami kaip sąžiningi pilių sargybiniai, nepriklausomai nuo to, kam tos pilys priklauso (Gruzdas, 2003, p. 260): „Koks kaukas, jei jis pilies ar bent daržinės saugojimui neturi?“ (p. 271). Matulionytė „Taalo žūtyje“ apskritai tik pamini, kad paskutinis kaukas žuvo 1614 metais (Matulionytė, 2003, p. 6).

Daugiau dėmesio kaukams ir jų gyvenimui savo kūriniuose skyrė Ivanickas knygoje „Laumės mėnuo“, Žilinskas knygoje „Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas“ ir Vaitkevičiūtė savo romanuose apie Marių Pietarį. Čia šios būtybės neturi atskiros funkcijos (kaip kad Gruzdo apsakyme – saugoti pilis), tačiau įtraukia skaitytoją į savitą pasaulį, kartais pasiūlant pažvelgti į vykstantį veiksma ne stebėtojo, o kauko akimis. Žilinsko knygoje kaukai, kaip ir žmonės, gyvena bendruomenėse, žmonės kaukų kartais nemėgsta, „muša spragilais jaujose“ (Žilinskas, 2006, p. 22), tačiau kai kurios bendruomenės gražiai sugyvena, žmonės ne tik kaukų nemuša, bet ir kates nuveja, „žiemą duonute dalijasi“ (p. 23), mainais kaukai pasiūlo savo paslaugas, pavyzdžiui, sutvarkyti stogo kampą, ar užkimšti žiurkių urvus svirne (p. 110) arba įspėja apie pavojų (p. 24). Vien kauko pasirodymas turi didelę reikšmę, pasak vienos moters knygoje, jie niekada nepasirodo be priežasties (p. 33). Kaukai čia taip pat gali kerėti, jų kerams turbūt teikiant daugiau džiaugsmo jauniems skaitytojams, nei prie išpūdingų magijos apsireiškimo vaizdų pripratusiems suaugusiems (pvz. vienas pagrindinių kerų, sukeliantis smarvę, reikalingą kaukui pabėgti, skamba „Bezdu bezdu bezdu purpt!“) (p. 27). Dar viena ypatinga kaukų savybė – suprasti gyvūnus, nors pačią jų šneką kaukai supranta tik kartais (p. 63).

Vaitkevičiūtės knygų serijoje „Marius Pietaris“ kaukai, kaip ir mitologiniai kaukai, turėtų tarnauti žmonėms, tačiau nykstant magijai jie nebesutinka tarnauti net už pinigus (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 86). Kauko prijaukinimas romane panašus į tautosakinį: kaukas paduoda iš pro šalį važiuosio vežimo iškritusią skiedrą važnyčiotojui ir šis, paėmęs ją, tampa kauko šeimininku. Kaukų potraukį skiedroms kiti knygos personažai priskiria jų prigimčiai (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 430), o skiedrą paėmęs kaukas viską pamiršta (p. 432), nors „skiedros burtai“ nėra amžini – kaukas savo šeimininkui gali tarnauti metus, dvejus, o gal ir visus dešimt (p. 431). Patys kaukai romanuose apibūdinami kaip gauruoti, tvirto stuomens, trumpų rankų, smailiausiai padarai (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 11) kartais vadinami ir barzdukais (p. 12), abu šie būtybių pavadinimai knygoje naudojami pakaitomis kaip sinonimai. Būdami atskira gyvybės forma, jie yra sudarę bendruomenes ir gyvena visavertį gyvenimą, kuris kartais atrodo parodiškai, pavyzdžiui, kaukų mafijos vadas Čiužikėlis, mėgstantis plėšti užburtus dvarus ir tarsi herojus duoti interviu vietiniui kaukų laikraščiu (p. 242).

Mitologijoje, kaip jau minėta anksčiau, kaukai yra glaudžiai susiję su barstukais, tačiau jie jau gyvena nebe miške, o prie žmonių: rūsiuose, svirnuose, kluonuose ir pan. (Greimas, 1990, p. 37),

nors kaukai apibūdinami ir kaip nedarbomos žemės, ganyklų, miškų padarai – „grynai chtoniška būtybė“ (Sauka, 2007, p. 181). Galbūt čia ir jaučiasi jau minėtas kaukų ir barstukų painiojimas. Kaukų funkcija, pasak mitologijos šaltinių, yra gausinti šieną ar javus, bet ne pinigus. Jie į namus atneša skalsą, „kuri gali būti apibūdinama, kaip vartojamo daikto mitinė savybė, kurios dėka jis arba visai nesusivartoja, ar susinaudoja tik labai iš lėto“ (p. 39). Tai būtybės, padedančios savo šeiminiškams nudarbti įvairius darbus arba didinančios jų turtus, taip pat apibūdinamos kaip „domestikuoti bezdukai“ (Beresnevičius, 2001, p. 68, 92).

5.1 Kauko kilmės versijos mitologijoje ir fantastinėje literatūroje

Kalbant apie chtoninę kaukų kilmę, Greimas rašo, kad ji parodoma vardo ir prisišaukimo ritualų: „*kaukolas, kaukolis, kaukolys* reiškia sudžiūvusios ar sušalusios žemės grumstą“ (Greimas, 1990, p. 36), o šeiminkės, norėdamos į namus prisijaukinti kauką, iš vieno siūlo pagamindavo skraistę ir užkasdavo po namo kampu. (p. 36). Apie kauko pasirodymą namuose galima spręsti iš atsiradusios skiedrų krūvelės. Jeigu namų šeiminiškams „dovana“ priima, kaukai gali apsireikšti patys, skųsdamiesi, kad jie esą nuogi, todėl šeiminiškė pagal tam tikras taisykles (dažnai pereinant visus lino paruošimo etapus, būtinai per vieną naktį) pasiuva jiems drabužius, kurie yra kauko alga. Tačiau alga turi būti nei per didelė, nei per maža, nes vienu atveju kaukas skųsdamasis savo dalia išnyksta, o kitu – tampa „pilkuoju kauku“ ir „ima tuštinti ūkio svirną ir kluoną svetimųjų naudai“ (p. 44). Prijaukinus kauką jį reikia ir maitinti, todėl šeiminiškė kasnakt palieka jiems augalinio maisto. Supykdyti kaukai, nutraukus sutartį ir vietoje maisto pakišus sudžiūvusio mėšlo (priešingybė maistui), šie gali padegti svirną, tačiau žūva ir patys (p. 45). Taip pat dažna nuomonė, kad kauką galima išperėti iš kuilio pautų (p. 49). Jau atsiradus krikščionybės įtakai kaukais vadinti nekrikštyti vaikai, kurie, taip ir mirę nepakrikštyti, priklauso „ne-krikščioniškai, ar geriau – „prieš krikščioniškai sakralumo sferai“ (p. 61). Taip pat yra nuomonių, kad kaukais vadinti laumių vaikai ar tarnai (BRMŠ IV, p. 71).

Vėlyvesniuose mitologijos šaltiniuose kartais pasirodantis linksmas, ilgabarzdis, raudoną skrybėlę dėvintis kaukas yra mitas, greičiausiai įtakotas germaniško folkloro (Greimas, 1990, p. 57). Tikroji chtoniškojo kauko pagal įvairius aprašus bei interpretuojant patį kauko pavadinimą rekonstruota išvaizda labiau primena grubią lėlę ar neišsivysčiusį embrioną: apvali galva, ilga nosis ir ištysęs kūnas (p. 58). Net aprengta, ši tam tikra prasme antropomorfinė figūra yra vis dar neišbaigta, „vos išsirutulius iš savo pirmapradžių elementų – žemės ir vandens – ji randasi pusiaukelėje tarp ne-žmogiškos gamtos ir žmonijos“ (p. 59). Čia tinka ir šaltiniuose minimos nuomonės, kad kaukai gali būti mirusiųjų dvasios (BRMŠ II, p. 597). Toks padaras, net ir pasirošęs tarnauti žmogui, nėra labai patrauklus platesniam skaitytojų ratui, o vaikus gali ir išgąsdinti, taigi, turbūt todėl fantastinės literatūros autoriai pasirinko pasakiškesnę kauko-nykštuko

įvaizdį, kuris ne tik padeda žmonėms, bet ir tampa patraukliu elgesio modeliu, su kuriuo jaunesnis skaitytojas gali susitapatinti (pavyzdžiui, su vyresniuosius gerbiančiu, gudriu ir nuotykių ieškančiu kauku Gugiu Žilinsko knygoje).

Su kauko-laumės vaiko sąvoka fantastinėje literatūroje sąsajų turi Ivanicko romanas „Laumės mėnuo“, kuriame, kaip jau minėta skyriuje apie laumes, rašoma, kad kaukai atsirado laumėms eksperimentuojant su apkeistais iš žmonių vaikais visaip bandant sumaišyti laumės ir žmogaus kraują. Ilgainiui tokie padarai sukūrė savo bendruomenes savo atžaloms jau pasakoja tik, kad kaukus apskritai kaip tokius padarus, sukūrė laumių Močia (Ivanickas, 2003, p. 164). Ivanicko sukurtame pasaulyje tarp žmonių taip pat gajus mitas, kad kauką galima išperinti iš kuilio pautų, tačiau patys kaukai į tai žiūri kaip į įžeidimą: „Pats tu iš kuilio pautų perėtas! <...> Irgi mat, išminčius atsirado. Mušt tokius išminčius reikia. Gaila mano rankos per trumpos.“ (p. 165). Tos bendruomenės atrodo kaip bet kuri žmonių bendruomenė viduramžiais, tik kaukai čia vis tiek yra „arčiau gamtos“, įvairiais įrankiais bei buities rakandais naudojami minimaliai (p. 162). Kaip ir kiekviena mąstanti rasė, jie turi savitą kultūrą su savitomis legendomis ir pasakojimais, kurių vienas populiariesnių personažų - Gugis (p. 160), todėl čia galima tikėtis sąsajų ir su kitų lietuviškosios fantastikos autorių kūriniais (turimas omenyje Žilinsko „Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas“), tačiau palyginus Žilinsko pasakojimą su užuominomis apie Gugį Ivanicko romane, vienintelės rasto sąsajos ir tėra tik Gugio vardas bei faktas, kad šis herojus yra kaukas, juo labiau, kad Žilinsko romanas buvo išleistas vėliau nei Ivanicko.

Iš kur atkeliavo Žilinsko romano kaukai niekas nežino, paminima tik, kad tai yra giriose gyvenanti „labai labai sena giminė <...> nežinia iš kur atėjusi, nežinia, kada radusis, ir nežinia, kada išėjusi į nebūtį.“ (Žilinskas, 2006, p. 6), nors tarp romano žmonių taip pat gajus mitas, kad kauką galima prisijaukinti ir jis neš turtą (p. 57). Vėliau romane minima, kad kaukai nuo žmonių pabėgo, tačiau skaitytojas taip ir lieka nesužinojęs kodėl (p. 147-148). Čia pat paminėtos tokios žmonių savybės kaip „garsios kalbos“, „greitos kojos“ bei „neapgalvoti žingsniai“, kurie pridaro blogybių, leidžia manyti, kad žmones kaukai laiko netobulais, dažnai nevertais pasitikėjimo, šitaip subtiliai tarsi primenant skaitytojui, kad žmogus neturėtų manyti esąs pranašesnis už kitas gyvas būtybes. Nors Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“ kaukai taip pat atlieka svarų vaidmenį, apie jų kilmę tik paminėta, kad jie, „drevėse pažadinti“ ir prijaukinti žmonių (Gruzdas, 2003, p. 278), apsigyveno kaimuose bei pilyse, kuriuos ėmėsi saugoti (p. 280).

Vaitkevičiūtės kaukai pagal visas tradicijas išperinti iš kuilio pautų (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 273), tačiau gyvena savo bendruomenėse kaimuose miške (p. 203) ir autorė tiksliau nepapasakoja, kaip tai siejasi tarpusavyje. Vis dėlto pagrindiniu Vaitkevičiūtės kaukų kilmės šaltiniu galime laikyti magiją, nes silpstant jos laukui, ima nykti ne tik burtai pririšantys kauką prie jo šeimininko, bet ir patys kaukai – iš pradžių nebegali kalbėti (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 210), o vėliau pasidaro

nematomi, „taip, kaip yra už Ribos, Didžiajame Žmogėnų pasaulyje“ (p. 212), kitaip sakant, mūsų pasaulyje, kurį matome už lango. Autorė tarsi nori pasiūlyti mintį, kad visos mitologinės būtybės, aprašomos mitologijos šaltiniuose, tebėra šalia mūsų, tik mes jų nebematome. Romane dėl to kaltinamas silpstantis magijos laukas, tačiau iš tikrųjų galbūt tai yra autorės žinutė, kad knygose aprašytas turtingas mitologinių būtybių pasaulis nyksta todėl, kad mes jas paprasčiausiai pamirštame.

5.2 Mitologinio ir fantastinio kauko išvaizda bei charakteris

Kadangi lietuviškoje fantastikoje kaukai „apgyvendinti“ tarsi pirmą kartą gorių bendruomenėse, jų išvaizda bei charakterio savybės taip pat atitinkamos, pasitelkiant nedaug mistikos ir paprasčiausiai sukuriant kitos gyvybės formas, gyvenančios tose pačiose sąlygose kaip ir žmonės, kultūrą. Ivanicko romane „Laumės mėnuo“ kaukai apibūdinami kaip turintys pilką kailį (Ivanickas, 2003, p. 119), tačiau šiek tiek „žvėriška“ išvaizda netrukdo personažui turėti žmogiškų savybių, būti kitokiam nei visi, net turėti talentą: „Jie mano, jog aš riečiu nosį. Bet tai – netiesa. Aš protingas.<...> Kai jie žaisdavo, lakstydavo po miškus, aš sėdėjau prie knygų. Mokiausi rašto. Laumės, tai pastebėjusios, ėmė mane mokyti visokių kitų... mokslų.“ (p. 124) Ivanicko romane kaukai, kaip ir žmonės, yra prietaringi, bijo vaiduoklių, įtardami kažką negero, tuoj pat imasi apsauginių priemonių (p. 159).

Panašūs, tik dabar labiau sužmoginti kaukai Žilinsko „Gugis – gorių kaukas ir žmonių draugas“: šioje knygoje jų kultūra panaši į tuometinių žmonių (veiksmas vyksta viduramžiuose, puolant kryžiuočiams), kaukai užsiima rankiojimu ir medžiokle (Žilinskas, 2006, p. 6), tačiau vengia žudyti be reikalo: ginant namus užmuštos lapės rituališkai atsiprašoma (p. 106). Jie nelabai mėgsta žmonės (p. 9), tačiau kartais su jais solidarizuojasi, padeda ištikus nelaimėi, nes laiko save vyresniais, kurių pareiga pasirūpinti mažiau išmanančiais: „Mūsų giminė buvo jau tada, kai šių būtybių nė padujų nebuvo. Ak, sakė mums senoliai, kad didelis padaras negali būti protingas. Ir žmogus toks – jis dar tik sumanus žvėris, o ne kaukas...“ (p. 36). Vis dėlto kaukų charakteriai, tarpusavio bendravimas ir bendruomeninis ryšys panašus į žmonių, pavyzdžiui, jaunesniems rūpi pasirodyti vieniems prieš kitus (p. 20), tėvai stumia per daug į keliones ir nuotykius linkusį sūnų vesti ir nusiraminti šeimyniniam gyvenimui (p. 141), absoliučiai visi gerbia senolius (p. 21) ir vyresnius, kurie periodiškai renkasi į susirinkimus (p. 34). Ypač originalūs kaukų keikimai („stumbro pimpa“, „žiurkių dusintojai“ ir pan. (p. 25)) gali praturtinti tiek jauno tiek seno skaitytojo neformalųjį žodyną, ypač jais pakeičiant užsienines svetimybes. Patys kaukai nedideli, vaiko dydžio (p. 54), žviritomis akimis (p. 16), rengiasi kailiais (p. 21). Mažas ūgis jiems netrukdo grumtis (p. 27), todėl kaip ir kiekvienoje bendruomenėje, kiekvienas vyras prireikus yra ir karys. Kryžiuočiai pasakojime lygina juos su dvarfais ar gnomais (p. 19), ieškodami ekvivalentų savo kultūroje, o

vietiniai yra prisigalvoję visokių stereotipų, pavyzdžiui, jau be to, kad kaukai gali nešti turtus, kad jie dar ir kanda (p. 32).

Šiek tiek mistiškesnis (ir galbūt tuo artimesnis mitologiniui kauko įvaizdžiui) yra kauko pavidalas Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, kuriame jis gali keisti pavidalą, prisitaikydamas prie situacijos ir aplinkos, o vienoje situacijoje taip ir liko „nenusakomos formos pavidalas“, plevenantis ore (Gruzdas, 2003, p. 295). Įdomu, kad šie kaukai sugebėjo prisijaukinti aitvarus kaip žirgus savo reikmėms (p. 270), nors mitologijoje šie du padarai, nepaisant panašių funkcijų, priklauso visiškai skirtingoms sferoms. Gruzdo sukurti kaukai taip pat atrodo dvasiškesnės būtybės nei Ivanicko ar Žilinsko romanuose, jie, būdami sena giminė, net ir tarnaudami žmogui, į jį žiūri tarsi iš aukšto, tačiau, skirtingai nuo Žilinsko kaukų globėjiško požiūrio, Gruzdo kaukai artimesni dvasių pasauliui.

Mitologijos šaltiniuose kaukus tapatinant su germanų nykštukais, kai kurie autoriai savo kūrinuose juos ir kitas panašias būtybes padarė paprasčiausiomis užsienio atitikmenimis lietuviškiems kaukams. Daugiau dėmesio tam skyrė Žilinskas, romane apie Gugį veiksmaž trumpam nukeldamas į Gudiją, kurioje į kauką panašūs padarai gyvena namuose ir yra vadinami naminukais. Iš romane sutiktų tik dviejų šios rūšies atstovų – Kuzios ir Nafanios – galima susidaryti įspūdi, kad naminukai yra labai žmogiški, tik maži (Žilinskas, 2006, p. 204), vilki paprastais drabužiais – marškiniais, kelnėmis (p. 204), o vyresni turi barzdas (p. 168). Patys personažai atrodo komiški ir kvailoki (p. 191), tačiau yra tvirtai įsitikinę, kad šeiminių namus ginti yra garbinga, ką, vėliau padedami Gugio, jie ir daro (p. 193). Čia turbūt yra kai kuriems skaitytojams pažįstama užuomina į rusų animacinį filmą apie padarus tokiais vardais, tokiu bandymu apjungti įvairias istorijas, kuriant jų tikrumo įspūdį.

Tokie pat komiški atrodo ir Vaitkevičiūtės romanuose gyvenantys kaukai: greiti susipešti ne tik su skirtinguose sodžiuose gyvenančiais gentainiais, bet ir savais broliais ar draugais (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 16), jie yra be galo aistringi lobių ieškotojai (p. 242), o nusilpus magijos laukui nebetarnauja žmonėms ir „taip sužulėjo, kad ničnieko naudingo neveikia, tik ir žiūri, ką čia iškrėtus (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 187), nors kai kuriems iš jų būdingas ir patriotinis jausmas (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 206), prireikus stoti į paskutinę kovą su blogiu, ginti savo kraštą jie laiko garbės reikalu (p. 200).

5.3 Skyriaus išvados

Kaukai, kaip ir barstukai, lietuviškoje magiškojoje fantastikoje šiek tiek panašūs į vakarietiškuosius nykštukus, tačiau beveik visuose kūrinuose, pasitelkus lietuvių tautosaką, jiems suteikiama daugiau būtent kaukams būdingų savybių arba panašias savybes bandoma sukurti. Beveik visuose šiuolaikinės lietuvių magiškosios fantastikos kūrinuose (išskyrus Gruzdo „Belaisvių pilis“) apibūdinami kaukai savo išvaizda ir charakteriu yra panašūs, iš dalies artimi

lietuvių mitologijoje aprašytiesiems, tačiau panašesni į Tolkienu hobitus nei chtoniškas mitologines būtybes, aprašytas Greimo. Tam tikra prasme, kaukai fantastinėje literatūroje dažnai „išmitologizuojami“, padaromi jaukiomis, dažnai komiškomis būtybėmis, kurios ne tik nėra atstumiančios (kaip gali atrodyti iš mitologinio aprašo) bet ir tampa patrauklios net ir jaunam skaitytojui.

6. AITVARAI

6.1 Aitvarai tautosakoje

Kalbant apie Aitvarą, dažniausiai įsivaizduojama ugninė gyvatė arba žaltys, nešantis turtus. Būtent toks jis vaizduojamas mitologijos šaltiniuose, nors Aitvaras sutinkamas ir gaidžio bei žmogaus pavidalais (BRMŠ III, p. 495). Kitur rašoma, kad tai yra raudona, oru skriejanti liepsna, o padaro spalva apskritai priklauso nuo to, ką jis neša: jei „apsivogęs“ – bus ryškiai mėlynas (p. 616), jei neša pinigus – juodas ir tamsus (p. 495), vadinasi, Aitvaras gali keisti pavidalą. Greimas rašo, kad Aitvaras yra zoomorfinė oro būtybė (p. 38), jei paukštis – raudonas arba juodas gaidys, jei žaltys – nenusakomų spalvų, „ir juda jis ne vingiuodamas, o pasistumdamas iš pažemių aukštyn“ (Greimas, 1990, p. 81).

Be abejo, mitologinio Aitvaro pagrindinė funkcija – nešti ir saugoti turtus. Iš pradžių jis atneša beverčius daiktus, (pavyzdžiui, anglių) ir, šeiminkui juos priėmus, ima nešti gėrybes (Balys, 1997, p. 375). Nors savo funkcija jis yra panašus į kauką, tačiau Greimas rašo, kad Aitvaras yra aukštesnio rango būtybė nei kaukas (Greimas, 1990, p. 77), nes priklauso „pirmapradei dievų kartai“, kurią nugalėjęs susikūrė pirmoji pasaulio tvarka, o Perkūnui Aitvarą persekiojant susiformavo žemės reljefas – „jų kova tad yra, tam tikra prasme, pirmapradis chaosas“ (p. 103). Pretorijus rašo, kad Perkūnas muša Aitvarą, nes šis per daug bendrauja su žmonėmis, o šis per žmonės „nubaustas“ keršija jiems padėgdamas namus (BRMŠ III, p. 250). Žmonių požiūris į Aitvarą skirtingas, nes jis daro tiek gera, tiek bloga: vieniems gėrybes atneša, iš kitų išneša (vadinasi, jos neatsiranda iš niekur) (Greimas, 1990, p. 78). Taip pat Aitvaras yra valdovas „pareitinių pinigų“, kurie išleisti tučtuojau grįžta pas šeiminką ir drauge gali atsivesti ir visu kitus pinigus, šalia kurių jie buvo (p. 84). Į ūkininkus, laikančius aitvarą, taip pat žiūrima kreivai, nes šie praktiškai užsiiminėja vagystėmis ir dar „su velnio pagalba“ (Balys, 1997, p. 377).

Įdomu ir tai, kad nors kaukas teikia namams skalsą ir didina „žaliavą“ iš kurios galima ką nors pagaminti, Aitvaras atneša jau vartojimui ir naudojimui skirtas gėrybes (Greimas, 1990, p. 76), jo „teikiami maisto produktai yra rezultatai transformacijos, įvykusios ugnies“ arba bent apytikslio kontakto su ugnimi arba šiluma dėka (p. 75). Patys teikdami jau iškart tinkamą vartoti maistą (varškę, mėsą, miltus ir pan.), jie minta taip pat termiškai apdorotu maistu – koše, arba dar dažniau – kiaušiniene, kuri yra „apeiginis patiekalas, pasiūlomas norint pagerbti svečius“, bet kartu ir „paukštinės kilmės maistas, pabrėžiantis savo ryšį su orine Aitvaro prigimtimi“. (p. 75) Taip pat svarbu, pasak Pretorijaus, kad maistas būtų dar niekieno neragautas (BRMŠ III, p. 259), šitaip, Aitvarui tarsi leidžiant valgyti pirmam, galbūt dar kartą parodoma jo dieviškoji kilmė. Jam gyventi taip pat reikalinga atskira patalpa, kuri turi būti „užlaikoma švariai ir gražiai“ ir į kurią draudžiama

įeiti visiems, išskyrus šeimnininką, o aplinkiniai turi išvis nenučiuoti, kam ta patalpa yra skirta (p. 616).

6.2 Aitvarai fantastinėje literatūroje

Šiuolaikinėje fantastinėje literatūroje Aitvaro išvaizda taip pat varijuoja - nuo paukščio iki drakono. Daugelyje apsakymų Aitvaras tampa jau ne vardu, o rūšimi (ir, skirtingai nei Greimo darbuose, rašomas mažąja raide). Beveik visuose kūrinuose aitvarų išvaizda panaši, tačiau Matulionytė jiems skiria daugiausia dėmesio, nes jos „Taalo žūtyje“ aitvaras yra toks pat svarbus personažas kaip Žilinsko „Gugyje“ – kaukas. Autorė personažą apibūdina kaip sidabrinę juostelę, žvynuotą vyro rankos ilgio drakoną-neužaugą gyvatišku kūnu, juodomis akimis, mažomis rankomis, kojomis bei sparnais. Aitvaras taip pat turi dvi eiles aštrių dantų ir moka kalbėti, tačiau ilgai nebendravęs su žmonėmis, jų kalbą ima pamiršti. (Matulionytė, 2003, p. 11) Skraidydamas, jis, kaip ir mitologinis Aitvaras, leidžia kibirkštis (p. 12). Tarp kitų Aitvaro vardų mitologijoje minima, kad Ragainės regione buvo žinomas ir Špiruks (Balys, 1997, p. 369), kuris labai panašus į Matulionytės apsakyme aitvarui parinktą Spiruko vardą (Matulionytė, 2003, p. 12). Ivanickas savo romane „Laumės mėnuo“ kalbėdamas apie aitvarus tik užsimena, kad tai buvęs ugninis žaltys, šmėstelėjęs nakties danguje (Ivanickas, 2003, p. 103). Žilinsko Gugis, susidūręs su godaus kaimyno įkalintu aitvaru, išvydo gražų, įvairiaspalvį žaltį, žaliomis akimis ir raudonu gūžiu (Žilinskas, 2006, p. 68), nors buvo prisiklausęs gandų, kad aitvaras neva yra sidabrinis ir žvynuotas, oro gyvatė ar kad karštas kaip ugnis (p. 65). „Pririšęs“ gėrybių jis atrodo didelis ir pavojingas, tačiau jas „išvemdamas“ padaras sumažėja (p. 69) Vis dėlto šis aitvaras, kaip ir mitologinis, gali keisti išvaizdą, įkūnydamas tiek „žaltį“, tiek „paukštį“, žalčiu būdamas naktį, o juodu gaidžiu virsdamas užgiedojus realiam gaidžiui (p. 70), po ko, pasak žmonių tikėjimų, išsilaksto visos piktosios dvasios ir išsisklaido kerai. Tačiau, būdamas antgamtinė būtybė jis naminiui paukščiui nebūdingu elgesiu vis tiek išsiskiria iš kitų kiemo paukščių jau vien tuo, kad nemoka giedoti, taip pat vietinėms kiemo vištoms nesėkmingai bandant atkreipti jo dėmesį (p. 59).

Artimas mitologiniui yra ir Vaitkevičiūtės romanuose kuriamų aitvarų įvaizdis. Svarbiausia jo funkcija – nešti turtus savo šeimnininkui, kuriuos jis praryja ir parnešęs išvemta (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 230), tačiau romano veikėjai tokį „atrytą“ maistą vertina kaip prastesnį, pavyzdžiui, aitvaro atneštas sviestas netirpsta keptuvėje (p. 254), o pats maistas ir šiaip yra prasto skonio (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 228). Dar viena aitvarų bet jau tik šioms knygoms būdinga funkcija – saugoti Ribą ore tarp magiškojo ir paprasto šiuolaikinio pasaulio, kad bet kas negalėtų jos peržengti (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 179). Pati būtybė apibūdinama kaip skraidantis, švytintis, į gyvatę panašus padaras (p. 132). Jo galva taip pat gyvatiška, tik užlenkta į šoną, „lyg amžinai besidominčio, kas dedasi vienoje pusėje“ (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 66), akys – didelės ir žmogiškos, o vietoje kojų ką

tik išsiritęs aitvaras turi „panašias į tulpės kuokeles dvi rankutes. Putlias, mažais, lyg kūdikio pirščiukais“ (p. 66).

Nors mitologijoje Aitvaras yra hierarchiškai aukštesnė būtybė nei kaukas, Gruzdas savo apsakyme šiuo aspektu juos sukeitė vietomis, padarydamas aitvarus kaukų „žirgais“, tai yra, dideliais raudonais gaidžiais, ant kurių kaukai jodinėja (Gruzdas, 2003, p. 260). Kituose kūriniuose, kuriuose aitvarai atlieka didesnius vaidmenis, viskas lieka savo vietose. Žilinsko knygoje apie kauką Gugį aitvaras, nešantis savo šeiminkui turtus atrodo pavojingas (Žilinskas, 2006, p. 64), tačiau vėliau paaiškėja, kad tai yra taikus padaras, galintis sulaukti ne tik Gugio, bet ir skaitytojo užuojautos (p. 68). Kaukų senolis romane taip pat mini, kad aitvarai augina girias: jei užaina sausra, aitvaras prigeria vandens, kuriuo vėliau palaisto džiūstančius medžius (p. 81). Kažką panašaus galima rasti lietuvių tautosakoje, tik čia aitvarai prigėrę ir išvėmę vandenį sukuria ežerus.

Matulionytės apsakymo aitvaras Spirukas neša tiek maistą, tiek pinigus iš kaimynų (2003, p. 17, 46), yra stiprus ir pavojingas („Vienu savo šiurpių nasrų drykstelėjimu būtų galėjęs atskirti Kastyčio galvą nuo kūno...“), tačiau kartu ir labai draugiškas („...jo smūgiai buvo atsargūs, tausojantys, o dantimis tik gąsdindavo arba tąsydavo už drabužių...“) ir lengvai apkvailinamas (p. 12). Vis dėlto žmonių, mažiau susiduriančių su mitologiniu pasauliu, požiūris į aitvarą yra pamaldesnis: namų šeimininkas, suvokęs galimybę įsigyti aitvarą, tuoj pat liepia savo žmonai kepti kiaušinieneę, kurią Spirukas mandagiai ir su malonumu priima (p. 30). Taip pat paminėta, kad jis nenori lįsti į olą, kurioje gyvena laumytis (p. 18), tačiau neaišku, ar Spirukas privengia pačio laumyčio, kuris prieš akimirką buvo jį sučiupęs, ar nemėgsta uždarytų patalpų. Olą galima interpretuoti ir kaip požemį – priešingą aitvaro orinei prigimčiai. Apskritai Spirukas savo komiškumu ir jau anksčiau aptarta išvaizda šiek tiek primena drakoną iš Disnėjaus filmo „Mulan“, kuris lyg ir turėtų būti didis, gerbiamas ir pavojingas, tačiau realybė yra visiškai priešinga. Pas šeimininką Matulionytės aitvaras taip pat įsiprašo pats, bent pastaruoju atveju, susidūręs su Kastyčiu, kuris prieš priimdamas aitvarą į draugiją, dar pasispyrioja, kol aitvaras apeliuoja į ilgametę jų draugystę, žada Kastyčiui nešti pinigus ir net sutinka su ne itin mėgstamu Spiruko vardu (p. 14). Kastytis čia pat primena, kad aitvarai kadaise buvo neprijaukinti, ir pasiūlo Spirukui gyventi laisvėje, į ką pastarasis atsako „O kas man kiaušinieneę keps? <...> Aš nesu koks barstukas, kad kaip laukinis miške gyvenčiau.“ (p. 13), tuo kartu parodydamas ir savo šiek tiek lepų būdą, kuris yra vienas iš kūrinio komiškų elementų.

6.3 Aitvaro įsigijimas tautosakoje ir fantastikoje

Pasak tautosakos, aitvarą gauti nėra taip lengva, nors kai kuriais aspektais lengviau nei kauką. Vienas iš tų sudėtingųjų būdų yra jį išperinti, nes išperinti Aitvarą galima tik iš juodo gaidžio kiaušinio (Vėlius, 2005, p. 98). Greimas rašo, kad gaidys turi būti septynerių metų (Greimas, 1990,

p. 82). Taip pat įmanoma Aitvarą nusipirkti, dažniausia užsienyje (pvz., Rygoje ar Karaliaučiuje) (p. 83), angliuko pavidalu (p. 78), arba rasti – dažniausia kryžkelėse, „po laukine grūše“, „juodo ir sulyto vištuko pavidale“ (p. 83). Vis dėlto ir šie du Aitvaro įsigyjimo būdai priklauso nuo atsitiktinės sėkmės – tiek randant Aitvarą, tiek randant žmogų, iš kurio jį galima nusipirkti. Visos šios aplinkybės turi savo simbolinę prasmę, tiek kryžkelė, kur susikerta visi keliai ir veikia magija, tiek laukinė kriaušė, kurią galima sieti su Pasaulio medžiu ir po kuria pasakose žmonės sapnuoja pranašingus sapnus, randa užkastus lobius, auga stebuklingos žolės (p. 97). Panašūs stereotipai gajūs ir tarp Žilinsko knygos personažų, tik čia tikima, kad aitvarą galima išperinti iš kiaušinio, ant kurio tupi gaidys (Žilinskas, 2006, p. 65), tačiau autorius kaip savo pasakojimo realybę pateikia kitą aitvarų atsiradimo versiją: aitvarai gyvena medžiuose ir kaip paukščiai suka lizdus (p. 76), kas tryliką metų deda po kiaušinį, kurį peri tris metus. Nors kiti knygos personažai tiki, kad aitvaras yra kažkaip prisirišęs prie savo kiaušinio lukšto, todėl turint kiaušinio lukštą galima valdyti aitvarą (p. 80), tačiau iš tikrųjų aitvaras yra prisirišęs ne prie kiaušinio lukšto, o prie savo padėto kiaušinio, iš kurio turi išsiristi aitvaro jauniklis (p. 98). Čia pat paaiškinama, kad aitvaras pavirsta gaidžiu tam, kad galėtų perėti kiaušinį (todėl tikėjimai apie aitvarą išperėti galintį gaidį šio romano pasaulyje iš dalies tampa tiesa) (p. 98). Panašią idėją siūlo ir Matulionytė: jos pasakojime aitvaras Spirukas netrunka susirasti sau į kompaniją aitvarę ir istorijos pabaigoje susilaukti palikuonio (Matulionytė, 2003, p. 94). Kastyčiui nusistebėjus, kad pasaulyje būna ir aitvarių, o aitvarai neišperinami iš gaidžio kiaušinių, Spirukas sarkastiškai palinki sėkmės jų ieškant (p. 24). Duodant aitvarui porą, čia vėlgi kuriama tikrumo iliuzija. Aitvaro išperinimo versijos laikosi ir Vaitkevičiūtė savo kūrinuose, tereikia rasti daugiau nei šimto metų senumo juodą gaidį, kuris padėtų kiaušinį (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 74), nors įvairių jų rūšių (grūdinių, mėšinių, pieninių ir pan.) galima nusipirkti ir parduotuvėje Ragainėje, kuri apibūdinama kaip vienas didžiausių magiškojo pasaulio miestų (p. 176).

Nepaisant Aitvaro nešamos naudos, žinoma būdų ir kaip juo atsikratyti. Balys rašo, kad tam reikia Aitvarui užduoti neįmanomą darbą, pavyzdžiui, iš smėlio susukti virvę, tačiau tai panašu į būdus atsikratyti Velniu, kuriam parduota siela (Balys, 1997, p. 375) (čia vėl matoma krikščionybės įtaka, sutapatinant Aitvarą su Velniu). Dažniau randamas būdas atsikratyti Aitvaro – jį įžeisti. Tai galima padaryti suvalgius jo maistą ir vietoje jo pridėjus mėšlo (p. 379), taip pat, cituojant tautosaką, „perplėšti marškinių starblę“ arba „parodyti nuogą subinę“, ką Greimas interpretuoja kaip simbolinį savo seksualinių organų parodymą (Greimas, 1990, p. 79). Žmogui nespėjus pasislėpti, įžeistas Aitvaras gali jį apleisti niežais, utelėmis arba apmėtyti mėšlu. Spėjus pasislėpti, Aitvaras numeta savo nešamas gėrybes (Balys, 1997, p. 378), tačiau gali sudeginti namus (BRMŠ III, p. 258). Šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje parodant nuogą užpakalį mėginama atimti iš aitvaro pavogtą turtą Vaitkevičiūtės romane (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 132), tačiau daugiau apie

bandymus atsikratyti aitvaru neužsiminta, išskyrus Matulionytės apsakymą, kuriame „slibininės“ rūšies aitvarės (ką tuojau ir aptarsime) galvą bandė nukirsti ar nupjauti riteris, tačiau, kadangi aitvarai Matulionytės apsakyme yra labai gyvybingi, likę tik randai (Matulionytė, 2003, p. 27). Pačiai aitvarei nesėkmingai bandžius susideginti, pasikarti ir nusiskandinti (p. 25), jokie kitokie būdai atsikratyti aitvaru neaprašyti. Vis dėlto, kūrinio pradžioje autorė pamini, kad paskutinis aitvaras dingo 1756 m., viliantis, kad kadanors jie sugrįš. „O gal jau sugrįžo?“ (p. 6). Skaitytojas tarsi skatinamas paieškoti mitologinių būtybių ar ko nors panašaus į jas savo aplinkoje, nors turbūt daugeliui teko girdėti, kad žmogus, turintis aitvarą, yra paprasčiausiai darbštaus žmogaus metafora.

6.4 Kitokie aitvarai fantastikoje

Šiek tiek įdomesnis su aitvarais susijęs posūkis Matulionytės apsakyme - tai jau minėtoji „slibininė“ aitvarų rūšis. Lietuvių tautosakoje aitvaras tėra vienas, o ne kelios rūšys, priklausomai nuo jo nešamo turto (pavyzdžiui, pinigų aitvaras, grūdų aitvaras ir panašiai), kaip pasitaiko kitų tautų folklore, tačiau šiame fantastiniame apsakyme, kūrybingai parodijuojant tradicinę turbūt visame pasaulyje žinomą pasaką apie slibiną ir jo pagrobtą karalaitę, skaitytojui pasiūloma lietuviška slibino versija. Tradicinėje pasakoje slibinas pagrobia karalaitę, tada atjoja drąsus riteris, slibiną nugali ir karalaitę išgelbėja. Matulionytės apsakyme pasiūloma į istoriją pažvelgti iš slibino (ar šiuo atveju – slibinės/aitvarės) perspektyvos, pagal kurią visaip nesėkmingai bandžiusią nusižudyti aitvarę randa Barbora, suteikia jai pasitikėjimo savimi, o drauge su pasitikėjimu savimi pradeda augti ir pati aitvarė, nuolat kamuojama alkio ir valgydama viską, ką randa aplink, nuo vištų iki vėliau užgrobtos pilies gyventojų, kurioje aitvarė su Barbora drauge laimingai apsigyvena (Matulionytė, 2003, p. 25). Pradėjus joti „visokiems apsišarvavusiems riteriams“, į kuriuos aitvarė žiūri kaip į maistą, Barbora į juos ima žiūrėti kaip į potencialius jaunikius, todėl galiausiai jos susipyksta ir Barbora nori išeiti, tačiau be šeimnininkės negalinti gyventi aitvarė mano, kad Barbora kvailai elgiasi ir „kad ramiau būtų“ uždaro pilies bokšte, o kad šeimnininkė nesielvartautų, sugauna jai vieną riterį (p. 26), kuris ilgainiui Barbora atsibosta, tada jį pakeičia kitu ir taip toliau, kol paskutiniojo, labiausiai įtikusio įkalbėta, Barbora kartu su juo paspendžia aitvarei spąstus ir pabėga (p. 27). Netekusi šeimnininkės aitvarė vėl nuliūsta ir sukūsta, kol susitinka naujus draugus, su kuriais tęsiasi apsakyme aprašomi nuotyčiai.

6.5 Skyriaus išvados

Aitvarai lietuvių fantastikoje liko turbūt artimiausi mitologiniams aitvarams nei visos kitos būtybės, tik Matulionytė, pasitelkusi humora, sugiminiuoja aitvarą su kitų šalių pasakose dažnai pasirodančiais slibiniais. Ši būtybė literatūroje pasirodo ir kaip turtus nešanti kažkam priklausanti ugninė gyvatė ir kaip savarankiškas padaras, turintis savitą charakterį.

7. VILKOLAKIAI

7.1 Vilkolakiai tautosakoje

Vilkolakis yra turbūt viena populiariausių mitinių būtybių fantastinėje literatūroje tiek užsienyje, tiek Lietuvoje, ypač prasidėjus visuotinei vampyrų ir vilkolakių madai fantastinėje literatūroje ir kine. Taip pat iš visų mitinių būtybių lietuviškasis vilkolakis yra labiausiai panašus į savo ekvivalentus kitų tautų folklore. Paprasčiausia apibrėžti, kad vilkolakiai (kai kur dar vadinami vilkatais, vilktakiais arba vilkatlakais) tai žmonės, galintys pasiversti vilkais, tačiau iškelus klausimą *kodėl* jie gali pasiversti vilkais, galimos kelios atsakymo versijos.

Paulius Einhornas mini du buvimo vilkolakiu būdus. Vienu atveju tai „metempsichozės ištikti“ asmenys, jų sieloms įsikūnyjus į vilko kūną (tuo metu likusio gulėti žmogaus kūno niekas negali liesti, nes kitaip siela nebegalės grįžti atgal (BRMŠ III, p. 59). Čia galima paminėti ir tikėjimus, kad prieš laiką mirusiojo siela įsikūnyja į gyvūną ar paukštį ir tokiu pavidalu turi išbūti pasaulyje jam skirtą laiką (Beresnevičius, 1990, p. 63). Taip pat minima, kad gyvūnais už bausmę būdavo virstama po mirties, įžeidus Dievą (p. 48). Tokius mirusiuosius galima sutikti jau aname pasaulyje (p. 54). Antru atveju, pasak Pauliaus Einhorno, žmogus fiziškai virsta vilku (BRMŠ III, p.594). Prasidėjus raganų teismams sugebėjimas pasiversti vilku su tikslu kenkti aplinkiniams priskiriamas su Velniu bendradarbiaujančioms raganoms ir žyniuoniams (p. 379; Sauka, 2007, p. 189), jiems taip pat suverčiama kaltė dėl kitų žmonių, paverstų vilkolakiais (Beresnevičius, 2001, p. 193). Liaudies sakmėse vilkais arba vilktakiais dažnai paverčiami vestuvinininkai, ypač jaunieji (Vėlius, 1987, p. 94), tačiau tai nebūtinai siejasi su raganų ir burtininkų darbais. Nors kartais vilkas siejamas su velniu (p. 91), o velnias jaunikis kaitaliojasi su vilku jaunikiu (p. 148), norinčiu vesti merginą (p. 94), liaudyje vilkas būdavo siejamas su laime, vedybomis ir vaisingumu (p. 93). Herodotas, rašydamas apie neurus (kurie siejami su baltais), mini, kad kartą per metus kiekvienas neuras virsta vilku (BRMŠ I, p. 124). Beresnevičius mano, kad „jei vilkolakystė kadaise buvo ganėtinai paplitusi, ji galėjo būti laikoma ne liga ar apsėdimu, o *natūralia ekstremalia būseną*, suteikiančia emociniam, religiniam, pasaulėžiūriniam matmeniui naujų potyrių“ (Beresnevičius, 2005), ypač turint omenyje tradiciją, kad būti vilkolakiu būdavo linkima užgeriant (BRMŠ III, p. 594), kuri turbūt per laiką pavirto į prietarą, kad likantropija galima užsikrėsti per alų (BRMŠ IV, p. 209).

Tarp prietarų kaip atkerėti vilkolakiu ar vilku paverstą žmogų dažnas motyvas, kad reikia jam nulupti kailį arba, užkerėtajam pačiam jį nusiėmus (dažnai periodiškai, pavyzdžiui, naktį), kailį sudeginti (Vėlius, 2005, p. 214). Norint pasiversti reikalingos ir kitos aplinkybės, pavyzdžiui, vienoje sakmėje pasakojama, kaip burtininkas prieš pasiversdamas vilku aplink save prismaigstė

pagaliukų. Pašaliniui stebėtojai vieną slapčiomis ištraukus (suardžius ritualą), burtininkas jau nebegalėjo visiškai atvirsti į žmogų ir liko su vilko uodega (p. 211).

Nors buvimas vilkolakiu šaltiniuose dažniau asocijuojamas su blogio jėgomis arba, geriausiu atveju, natūralia būseną, tam tikrais atvejais likantropija pakylėjama iki dieviškosios tarnybos: „šamanas prisiima žvėries pavidalą, idant kovotų su piktosiomis dvasiomis“ (Eliade, 2004, p. 446). Vienas žmogus XVII a., kaltinamas galįs pasiversti vilku, prisipažino ir papasakojo, kad Šv. Liucijos, Sekminių ir Joninių naktimis kartu su savo draugais, taip pat pasivertusiais vilkais, nubėga iki požeminio pasaulio, kur kovoja su Velniu ir raganiais (kitu atveju jie nusiaubtų žemę), todėl vilkolakiai esą „Dievo šunys“, o jų vėlės po mirties keliauja į dangų (p. 447). Vilkolakiai, ginantys savo tautas nuo blogio, būdingi įvairioms kultūroms, pavyzdžiui, italams, rusams, vokiečiams ar rumunams (Beresnevičius, 2005). Įdomu, kad įsigalėjus inkvizicijai, vilkolakiai ne iš karto buvo priskirti prie blogio jėgų ir buvo populiarūs tarp žmonių, tačiau jų populiarumui augant ir „ėmus jų tardymuose naudoti specialias priemones“, likantropija kaltinami žmonės ėmė prisipažinti bendradarbiaują su velniu (Beresnevičius, 2005).

7.2. Vilkolakiai fantastikoje

Šiame darbe apžvelgiamuose šiuolaikinės lietuvių fantastikos kūriniuose vilkolakiai minimi ne itin dažnai, galbūt dėl to, kad šios būtybės jau ir taip dažnos fantastinėje literatūroje bei kine, paliekant daugiau vietos ir galimybių skaitytojui susipažinti su kitomis lietuvių mitologinėmis būtybėmis. Vis dėlto, vilkolakiai neliko pamiršti G. K. Ivanicko bei H. Matulionytės kūriniuose. Apie žmogaus pasivertimą vilku, naudojantis antgamtinių galių paslaugomis (čia jos įvardijamos kaip mąstanti būtybė) užsimenama ir D. Butkienės apskyme „Aukarija“, kuriame personažas pasirenka tokį pavidalą, norėdamas atsikratyti įgrisusios žmonos, tačiau neaišku ar „milžiniškas vilkas“ yra užuomina į buvimą vilkolakiu naudojant magiją, ar tiesiog taip išreikšta neapykantos forma, nes apsakyme naudojimas Aukarijos jėga, padeda ne tik įgauti norimą pavidalą – jis padeda pasiekti visko, ko žmogus nori, o pavidalas yra tik priemonė (Butkienė, 2000, p. 83).

Ivanicko romane „Laumės mėnuo“ vilkolakiai (romane vadinami tik vienu vardu – vilkatais), kaip ir dauguma kitų mitinių būtybių yra laumių eksperimentų su žmonių vaikais padarinys (Ivanickas, 2003, p. 165), ilgainiui išsivystęs į atskirą rūšį, sudarančią savitą bendruomenę, kurios aplinkiniai žmonės nesupranta. Jie žiūri į vilkatus kaip į paprasčiausius gyvulius, vilkus, pjaunančius avis (p. 111), todėl kareiviai be gailės žudo „vilkiūkščius“, nors žuvę šie iškart virsta kūdikių lavonais (p. 113). Tiek vilko, tiek žmogaus pavidalas Ivanicko vilkatams atrodo toks pat savas ir natūralus, jie bet kada gali jį keisti, tačiau vilkatui būnant vilko pavidalu, vandenyje atsispindi žmogaus pavidalas (p. 114), kurį jie įgauna ir mirę (p. 112). Nežmogišką būtį parodo ir paprastam žmogui nesuprantama vilkatų kalba: pagrindiniui herojui Daumantui paklausus vilkato

vardo, šis „kažką neaiškiai suurzė“ ir vėliau paaiškino, ką tai reiškia (p. 115). Vadinasi, nors jų išvaizda yra labiau sužmoginama (atspindys vandenyje, žmogaus pavidalas mirus), jų bendravimas yra artimesnis vilkiškajam. Tokie romane aprašomi vilkakai panašūs į mitologijos darbuose aptariamus vilkolakius, kuriems tokia būseną yra natūrali, ir tarsi išplečia šią mitologinio pasaulio atšaką, prie jau esamų sakmių pridedant šiuolaikinę fantastiką.

Matulionytės apsakyme „Taalo žūtis: sidabrinių aitvarų kronikos“ vilkolakiu žmogų paverčia burtininkas ir jį atkerėti gali tik „garbinantis Sotvarą“, krivis arba juodaknygis (Matulionytė, 2003, p. 22). Toks vilkolakis pats negali atvirsti žmogumi ir iš tikrųjų vieninteliai dalykai, skiriantys jį nuo paprastų vilkų yra tie, kad jis kažkada buvo žmogus, nepuola kitų, ir vis dar gali žmogiškai mąstyti, nors negali kalbėti (p. 9). Jo ypač bijo arkliai (p. 48), bet tikri vilkakai buvusių žmonėmis nelaiko savais ir kartais papjauna (p. 37). Prietaras nulupti odą ir tikėtis po ja rasti žmogų Matulionytės apsakyme taip pat lieka tik prietaru („Tik žmonės ir gali tokių niekų prigalvoti!“ (p. 23)), o pasivertimo žvėrimi magija turi daug didesnes galimybes, nei atrodo iš pradžių, to pavyzdys – katolakis, gyvenantis su juodaknygiu, pas kurį apsakymo herojai keliauja, norėdami padėti vilku paverstam draugui (p. 57). Vilkolakio pagrindu sukurti ir kuriami žvėriai nėra kilę iš mitologijos, tačiau greitai prigijo tiek fantastinėje literatūroje, tiek kine, tiek vaidmeniniuose žaidimuose. Kaip ir vilkolakio, tokio padaro pagrindinė ypatybė – sugebėjimas pasiversti kokiu nors gyvūnu. Matulionytės apsakyme norėdamas ką nors paversti arba pasiversti žvėrimi, burtininkas turi „atverti vartus, duris ar landą į ten, kur yra žinios apie viską“, kur yra ir konkretaus žmogaus aprašymas ir į jį „įmaišyti“ pasirinkto žvėries duomenis. Norint ką nors atkerėti arba atsiversti, iš to aprašymo žvėries duomenis reikia „išvalyti“ (p. 61). Tačiau toje „anapusinėje“ erdvėje galima būti psichiškai/dvasiškai užpultam, o ir pati erdvė neapsiriboja tik mums pažįstamo pasaulio žiniomis – panorėjus žmogų šitaip galima paversti ir būtybe iš paralelinių pasaulių: „Padaras, kuris anksčiau buvo Stepu, paskui vilktakiu, dabar tapo agonijoje besiblaškančia gleivėta pabaisa“ (p. 63). Nors galiausiai vilkolakis sėkmingai atkerimas, buvimas žvėrimi kartais turi pozityvių aspektų, pavyzdžiui, kadangi katės laikomos gajesniais padarais, pasivertęs kate mirštantis žmogus gali gyventi dar daug metų, nors atvirtęs mirtų nepraėjus nei valandai (p. 58). Vis dėlto kuo ilgiau žmogus būna pasivertęs žvėrimi, tuo labiau „žverėja“: „Žvėriškasis pradus išstumia žmogiškąjį. Apkerėtasis, kuris nevartoja jokių magiškų gėrimų, <...> pamiršta senus įpročius, o vėliau ir kalbą. Yra buvę, kad per vėlav atkerėti vilktakiai nebemokėjo ne tik kalbėti, bet ir vaikščioti dviejomis kojomis.“ (p. 58).

Vaitkevičiūtė savo istorijoje apie Marių Pietarį diferencijuoja vilkolakius ir vilkatus. Iš aprašymo susidaro įspūdis, kad vilkatas yra prastesnė vilkolakio versija: „nusišėrę vilkakai, kurie braižosi apie sodžius, gulinėja grioviuose, taikydami vėlyvam keliautojui perkąsti gerklę“ (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 212). Su vilkatais nė vienas iš knygos personažų nesusiduria, o trumpai

pasirodęs vilkolakis atrodo kaip paprasčiausias keliautoją užpuolęs didelis vilkas, net iš jo didingo plėšrūno aprašymo nėra aišku, ar vilkolakiai šiame romane išvis turi žmogiškąjį pavidalą, todėl susidaro įspūdis, kad autorė panaudojo pavadinimą „vilkolakis“ vien norėdama suteikti daugiau mistiškumo situacijai, kuri baigiasi teigiamojo herojaus pergale, užpulti norintį vilkolakį nuvijus šalin (taip pat kaip ir paprasčiausią vilką).

7.3 Skyriaus apibendrinimas

Lietuviškoje fantastikoje skaitytojui pasiūlyti du ryškesni vilkolakio variantai: žmogaus, paversto (ar pasivertusio) vilku pasitelkus magiją ir vilkato, kaip atskiros gyvybės formos. Pirmuoju variantu žmogus-vilkolakis tampa auka, kurią išgelbsti jo draugai, arba pasitelkia magiją savo tikslams, tai yra, norėdamas keršyti, antruoju – herojumi, kuris kovoja už savo rūšies išlikimą. Trečiuoju atveju (Vaitkevičiūtės romano) vilkolakio pasirodymas romano eigai reikšmės beveik visai neturi, atrodo galbūt net dirbtinai įspraustas norint praturtinti kuriamą pasaulį dar viena mitologine būtybe.

8. BALTŲ DIEVAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ FANTASTINĖJE LITERATŪROJE

8.1 Perkūnas ir Jūratė Matulionytės apsakyme

Šie du personažai visuomenei labiausiai žinomi iš legendos apie Jūratę ir Kastytį, kurioje jūrų deivė Jūratė pamilo žemės žvejį Kastytį ir už meilę mirtingajam dievas Perkūnas sugriovė Jūratės gintaro pilį, kurios gabaliukus jūra ir šiandien išplauna į krantą. Matulionytė savo apsakyme „Taalo žūtis: sidabrinių aitvarų kronikos“ į šią legendą siūlo pažvelgti kitaip. Joje Jūratė ir jos dėdė Perkūnas (Matulionytė, 2003, p. 10) yra ne dievai, o atlai – mitinės Atlantidos gyventojai – išgyvenę savo civilizacijos žlugimą ir po laivo „Taalas“ katastrofos beturintys tik vienas kitą ir nebegalintį pakilti laivą. Nepaisant to, Perkūnas pedantiškai rūpinasi, kad viskas veiktų, lyg jie bet kada galėtų išsikapstyti iš susidariusios situacijos. Kartais, ištikus nesėkmei, Perkūnas bando užsimiršti gerdamas somą (galima užuomina į/arba skolinys iš A. Huxley „Drąsus naujasis pasaulis“) ir sėdęs į „artimiems atstumams skirtą laivelį, pakildavo į paviršių, į dangų. Skraidydavo, šaudydavo bet kur“ (p. 33). Jis matė figūrėles apačioje ir žinojo, kad jie įtraukė jį į savo panteoną ir tai „šiek tiek glostė savimeilę“, nors jis nėra toks, kokį jį įsivaizduoja žmonės iš kaimo (p. 33).

Apsakyme veikiantys atlantai, arba – kaip kūrinyje yra vadinami – atlai yra labai sena rasė, pačio Perkūno amžius skaičiuojamas tūkstantmečiais. Kai kurie iš po katastrofų ir karų išlikę jo tautiečiai prisitaikė ir „neblogai įsitaisė kitose šalyse“ - tapo dievais ir faraonais – tačiau Perkūno vienintelė likusi gyvenimo prasmė – išsaugoti laivą. „Atlai su visa į šukeles subyrėjusia civilizacija merdėjo kaip šimtametis senis. O aplinkui krykštavo naivūs, bet gyvybingi naujojo pasaulio vaikai. Plaukiojo savo medinėmis valtelėmis, meldėsi.“ (p. 33) Pateikiamas atlų/atlantų įvaizdis ir požiūris į žmones, po truputį apgyvendinančius pasaulį, čia primena sakmes apie milžinus, kadaise gyvenusius žemėje. Greimas taip pat rašo, kad patys dievai anksčiau būdavo įsivaizduojami kaip milžinai (Greimas, 1990, p. 222). Pasak vienos versijos skandinavų mitologijoje, milžinai kadaise taip pat buvo dievai, kuriuos išstūmė Odinas ir kiti dievai, nors tai liudijančių kulto pėdsakų nebuvo aptikta (MacCulloch, 1930, p. 282). Iš menkų Matulionytės apsakyme pateiktų aprašų susidaro įspūdis, kad šie atlai buvo tobula rasė, tiek technologiškai, tiek fiziškai (p. 34), tačiau kažkas vis tiek sugriovė jų civilizaciją, tarsi primenant kad nieko nėra amžino.

Jūratė, be abejo, taip pat nėra undinė iš legendos, nors vietiniai „naujieji“ žmonės apsakyme, pastebėdami ją išnyrant iš vandens, jau spėjo priskirti prie mitinių būtybių (p. 38). Būdama mergaitė ji vaikščiodavo po vaiduokliu tapusį laivą ir dažnai lankydavo stikliniuose karstuose gulinius žuvusiuosius, su kuriais ji kalbėdavosi, sugavodavo gyvenimo istorijas (p. 33). Perkūnas iš tikrųjų nėra jos tikras dėdė, tiesiog jiedu liko vieninteliai gyvi, todėl jis ėmė ja rūpintis – mokė, pasakojo apie Atlantidos praeitį, skraidindavo parodyti sausumos, pasakodamas savo stebėjimų rezultatus (p. 34). Jūratė taip pat žino, kad turi vyresnį brolių Žilviną, kuris neskrido „Taalu“ ir neaišku, yra gyvas

ar ne (p. 32). Čia ryški užuomina į legendą apie Eglę, žalčių karalienę, ištekėjusią už taip pat po vandeniui gyvenančio Žilvino. Išplečiant Matulionytės kuriamą pasaulį, šis Žilvinas, taip pat „naujujų“ žemės gyventojų priskirtas prie mitologinių būtybių ir apipintas prietarais, turėtų būti atlas, vedęs žemės moterį. Čia skaitytojui tarsi siūloma suabejoti tuo, ką mano žinąs apie mitologiją, pamėginti įsivaizduoti pasaulį, kurio istorijoje yra dar prieš žmonių civilizaciją buvusi tobulesnės rasės civilizacija.

Tam tikra prasme Jūratė taip pat yra „naujojo“ pasaulio vaikas: apie Atlantidą ji žino tik iš pasakojimų ir ilgainiui ją ima traukti paviršiaus pasaulis, kurį Perkūnas laiko pavojingu (p. 34) ir pats gyvena praeitimi, ką kartais tenka sau pripažinti: „Aš tapau psichopatu, mes abu tapome psichopatais šiame vaiduoklių laive.“ (p. 73). Išoriškai jis taip pat atrodo kitaip nei „įsivaizdavo žmogeliai iš kaimo“, tai yra, kitaip, nei turėtų atrodyti vienas stipriausių panteono dievų: „suvargęs, <...> perbalęs, retai saulę matantis raukšlėtas veidas, sukumpę pečiai. Žili smilkiniai ir praplikęs pakaušis“, klibantys ir skaudantys dantys, skausmingos dėl vitaminų trūkumo dantenos (p. 33). O mitologinis Perkūnas įsivaizduojamas kaip pusamžis, bet stiprus vyras (Laurinkienė, 1996, p. 87) su ruda (kartais žila) barzda ir ūsais (p. 88), aukštas ir energingas (p. 89) - jam barantis griaudi dangus (p. 90). Dievas Perkūnas atrodo turintis patirtį, tačiau vis dar stiprus ir gyvybingas, galintis valdyti ir vesti karius į žygius, o Matulionytės atlas Perkūnas jau tapo nors ir stipriu, bet senuku, kurio visi žygiai jau praityje.

Vienas iš mitologinio ir Matulionytės fantastinio Perkūno panašumų tai gana skurdžios žinios apie jo praeitį, tai yra, kilmę ir galimą gyvenimo partnerę. Skyriuje apie laumes jau aptartas jos, kaip galimos Perkūno sutuoktinės, vaidmuo, tačiau Perkūno žmona gali būti įvardijama ir Žemė. Nors tiesiogiai apie tai nekalbama, pastebimas tikėjimas, kad pavasarį pirmą kartą sugriaudęs Perkūnas „pažadina“ Žemę ir tada sužaliuoja visa gamta, kur „įžiūrėtinas seksualinių santykių analogas“, ypač turint omeny, kad slavų tautos lietų sieja su Griausmavaldžio „vaisinančia sėkla, krintančia iš viršaus“ (Beresnevičius, 2008, p. 156). Kalbant apie Perkūno klimę ir vietą panteone, iškyla kelios versijos, kurių šiame darbe aktualiausios dvi. Pasak vienos iš jų, Perkūnas, būdamas galingas ir artimas Dievui kūrėjui, kažkada valdė pasaulį, pasak kitos, Perkūnas galėjęs būti Dievo sukurtas tvarkai palaikyti, arba net būti Dievo sūnus. Nors čia galima krikščionybės įtaka, Beresnevičius mano, kad „tai gali būti ir kokios nors mitologinės giminytės atspindys“ (p. 148).

Matulionytė savo apsakymo įžangoje mini išnykusias mitologines būtybes ir dievus, kurie nebesirodo dėl viską naikinančios žmonių veiklos („Šventi ažuolynai iškirsti, aukurų akmenys perdaryti į girkas...“) ir rašo, kad „Sidabrinių aitvarų kronikos“ – tai viskas, ką ji gali nuveikti jų atminimui (Matulionytė, 2003, p. 6). Galbūt jos sukurtas fantastinis atlas Perkūnas, kadaise vadovavęs laivo įgulai, o dabar praradęs viską ir prisimenantis tik didingą praeitį, iš tikrųjų simbolizuoja lietuviškąjį Perkūną, kuris lygiai taip pat galėtų su nostalgija atsigręžti į senuosius

laikus, kai baltų kraštuose gyveno ir juos valdė senieji dievai, o dabar liko tik žmonės, „naujojo pasaulio vaikai“ (p. 33), po truputį užimantys žemę ir naikinantys tai, kas buvo.

8.2 Pikuolis/Patulas

Nors kai kuriuose mitologijos šaltiniuose minimas Pikuolio arba Pikulo vardas, mokslininkų pastebėta, kad ši dievybė yra tapati Patului – vienam iš trijų Prūsų svarbiausių dievų (Balsys, 2010, p. 223), o artimiausias lietuviškasis tautosakinis jo atitikmuo būtų Vėlinas (kitai – Velnias) (p. 231). Kodėl Matulionytė pasirinko būtent Pikuolio, o ne Vėlino ar Velnio vardą savo personažui nėra aišku. Galima tik spėti, kad galbūt Velnias šiuolaikiniui skaitytojui per daug asocijuojasi su krikščioniškuoju Velniu, todėl parinktas kai kuriems galbūt mažiau girdėtas (ir tam tikra prasme, egzotiškesnis) Pikuolio vardas, nors į kultūrą smelkiantis krikščioniškajai tradicijai jis taip pat imtas tapatinti su piktosiomis dvasiomis (Vėlius, 1987, p. 255). Pikalis veikia ir Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, tačiau čia vienintelė vardo sąsaja su mitologiniu Pikuoliu/Patulu tėra jau anksčiau šiame darbe aptartas faktas, kad personažas yra Velnio sūnus.

Matulionytės apsakyme skirtingi gyventojų sluoksniai garbina skirtingus dievus (Matulionytė, 2003, p. 22), todėl, norėdami padėti užkerėtam draugui, Kastytis ir laumius Moris kreipiasi į Pikuolį („Kad jis netrukdytų mūsų vilkatui burtus nuimti“ (p. 43)), kuriam turi paaukoti vilko galvą, nors kiekvienas aukojantysis turi savo auką: alke herojai išvysta „ištisą ant baslių sumaustytą, į žemę įkastą kaukolių miškelį“, kuriame galima išvysti įvairių kaukolių, nuo kiaulių ar ožkų iki lūšies ar meškos, nors yra ir žmogaus ar net „milžiniška triakė, raguota, nežinia kokios rūšies padaro galva“ (p. 45). Pikuolis Matulionytės kuriamame pasaulyje yra mirusiųjų dievas, kurio valioje „užleisti žmones nelaimėmis, atsiųsti karą, maro mergeles“, tačiau ir jį galima permaldauti rodant pagarbą: „Jam nepatiks, jei ateisi galvodamas, kad esi visų gudriausias. Net jeigu toks ir esi. Mintyse nusilenk jam. Prisimink, kad negyvensi amžinai. Kad eini į svečius pas tą, pas kurį kada nors iškeliausi visiems laikams.“ (p. 44). Pikuolio buveinė, net ir neskaitant ant kuolų susmaigstytų kaukolių, iškart kelia asociacijas su mirtimi ir mirusiųjų pasauliu: nors apsakymo veiksmas vyksta vasarą, artėjant prie alkos temperatūra pastebimai krenta, kaukia ledinis vėjas, darosi „sunku ne tik eiti, bet ir kvėpuoti“ (p. 44) ir Kastytis mintyse lyg kalbėdamasis su Pikuoliu, bando įsivaizduoti mirusiųjų pasaulį, pastatytą iš pilko ir juodo granito, grįstą kaulais, niekada neapšviečiamą nei saulės, nei mėnulio, nei žvaigždių, „tik ratais sukasi pulkai žmogaus balsu klykiančių likimo paukščių“ (p. 44), tačiau bendražygiui gražinus jį į realybę ir jiems patekus į proskyną tarp ažuolų – pačią alką - įsivyrauja visiška ramybė. Kol Moris užsiima oficialiu ritualu, bandydamas pasmeigti ant kuolo atsineštąją auką ir tardamas tai progai skirtus žodžius, Kastytis susiduria su pačiu mirusiųjų dievu, kuris, priėjęs jam iš už nugaros, ant peties padeda savo šaltą ir kaulėtą ranką. Įdomu tai, kad pasirodžiusį Pikuolį mato tik Kastytis, todėl vėliau apie tai sužinojęs Moris spėja,

kad Kastytis turi „dvasiaregystės gyslelę“ ir gal rimtai, gal juokais tarsteli, kad jo draugas gali prašytis vaidilai į mokinius (p. 46).

Pats Pikuolis apibūdinamas kaip ne einantis, o virš žemės sklendžiantis kaulėtas senis, visiškai juodomis, baltymų neturinčiomis akimis ir besišypsantis nežmogiška šypsena („Blyksteli jaunuoliškai sveiki, balti ir aštrūs dantys. Ir labai jų daug, tarytum lydekos. Žmogui per daug.“ (p. 45)). Nuo jo tvoskiantis ledinis šaltis, kaip ir aukščiau minėta alka, taip pat kelia asociacijas su šaltu mirusiųjų pasauliu, o kas kitas, jei ne pats mirties dievas yra visų šalčiausias. Jam pasitraukiant jo figūra tiesiog išsisklaido ore, pradėdant pėdomis ir baigiant akimis, kurios tiek Kastyčiui, tiek skaitytojui turėtų palikti didžiausią įspūdį (p. 46). Įdmu tai, kad Kastyčio petys, ant kurio alkoje ranką uždėjo iš už nugaros „priėjęs“ Pikuolis, vėliau sužeidžiamas kovoje (p.56). Be daugmaž žmogiškos išvaizdos Pikuolis turi ir žmogiškų charakterio savybių: atėjęs parsivesti į savo valdas baltų žemėse žuvusio japono sielos, jis stebisi, nes tokios dar nebuvo matęs. Komentaras tekste, kad „Tai buvo netgi ne vikingo vėlė“ (p. 79), siūlo pagalvoti apie versiją, kad skirtingose žemėse valdo skirtingi dievai, ir, nors su įprastomis velėmis kartais pasitaiko vienas kitas kaimyninių kraštų gyventojas, Japonija yra net dievams tolimesnė ir neregėta šalis. Čia pat prašosi logiškas klausimas, kas sukūrė/valdo visus tuos kiekvienai žemei skirtingus dievus, tačiau Matulionytė daugiau informacijos šia tema savo kūrinyje nepateikia.

Matulionytės pasiūlytas Pikuolio įvaizdis nedaug kuo skiriasi nuo baltų mitologijoje aprašytojo. Čia jis apibūdinamas kaip požemio ir tamsos dievas (BRMŠ II, p. 312) arba kitur – pragaro ir tamsos dievas (p. 144), taip pat kaip „požemio dievaitis, valdantis mirusius“ (Hanušas, 1995, p. 111). Požemiu daugelyje tradicijų būdavo įsivaizduojamas mirusiųjų pasaulis, o pragaro vardą pagoniškajam mirusiųjų pasauliui suteikė krikščioniškųjų šaltinių autoriai, matydami nekrikščioniškas tradicijas kaip paklydimą. Pikuolio vardas taip pat kai kur siejamas su žodžiu „pekla“ (Balsys, 2010, p. 229). Žmonės Pikuoliui/Patului taip pat aukodavo žmonių ir gyvulių galvas (BRMŠ III, p. 31), o pats dievas būdavo įsivaizduojamas kaip žilabarzdis, išbalęs ir galvą apsirišęs baltų raiščiu (p. 58). Žinoma, žmonės anais laikais galbūt būtų pridėję ir daugiau epitetų Pikuolio/Patulo apibūdinimui, tačiau jie nebuvo užfiksuoti ir neišliko iki mūsų dienų, todėl Matulionytė visko mačiusiam ir girdėjusiam skaitytojui Pikuolio paveikslą „paaštrina“ pridėdama sugalvotų, o galbūt ir iš kitų fantastinių šaltinių pasitelktų elementų (kaip kad sklendimas ore, ar visiškai juodos akys), kurie drauge sudaro aiškesnį ir šiuurpesnį mirusiųjų dievo portretą.

8.3 Laima/Laimė/laimos

Duomenys apie deivę Laimą mitologijoje varijuoja, tačiau jos pagrindinės funkcijos siejasi su gimdymu, vaisingumu ir likimo lėmimu. Kartais ji painiojama su laume (Beresnevičius, 2001, p. 105), tačiau dažniausiai apibūdinama kaip deivė, kurios šaukiasi ir kuriai po sėkmingo gimdymo

aukoja gimdyvės (BRMŠ III, p. 260; 321) Taip pat būdavo tikima, kad Laima vaikui gimstant lemia likimą (BRMŠ IV, p. 204), įskaitant tiek gerus, tiek blogus jo būsimus darbus (p. 75). Greimas manė, kad Laima ne lemia, o tik pasako ateitį (Greimas, 1990, p. 189), Gimbutienė ją taip pat įvardyja kaip „visą žinančią“ (Gimbutienė, 2002, p. 27). Greimas pastebėjo, kad Laima/Laimė gali būti skandinavų normų ar graikų moirų atitikmuo (p. 187), ypač turint omeny, kad kartais laimų būna ne viena, o trys (čia Laimos vardas tampa tiesiog bendrinio žodžiu, įvardyjančiu būtybę): viena praneša, kad vaikas gyvens, kita – kad mirs, o trečioji – po kiek metų (Gimbutienė, 2002, p. 28). Laimių lėmimą atsitiktinai nugirsta dažniausiai gimdyvė arba pribuvėja, kartais – tėvas, arba namuose apsistojęs keleivis ar svečias (Greimas, 1990, p. 185). Būtent toks pasakiškas scenarijus yra panaudojamas ir Linos Darbutaitės apsakyme „Vėjų krikštaduktė“.

Darbutaitės apsakyme pagrindinės herojės Aušrinės vaikui linkėjimus sako ne tik laimės. Pirmiausia už pagalbą Aušrinei atsidėkodamas dar tik būsimą kūdikį palaimina milžinas, linkėdamas būti stipriausiu pasaulyje ir tapti karaliumi (čia pat autorė pastebi, kad milžinai turbūt tik jėgos linkėti ir temoka). Vėliau, kūdikiui gimus, Aušrinė bando burti ateitį ir pasibaisi tuo, ką pamato: jos vaikas užaugęs tampa žiauriu karaliumi, kurio vardą ir motiną keikia kenčiantys žmonės. Nuėjusi prie lango ji išgirsta ir laimių pranašaujama lemtį: viena sako, kad berniukas bus galingiausias pasaulio karalius, kita – kad „daug kraštų kraujuje paskandins“. Čia galbūt dar būtų galima viltis kažkokių teigiamų pokyčių, tačiau trečioji kaip kirviu nukerta: „Nieko jis nepadarys, <...> Jį motina dar mažą pasmaugs.“ (Darbutaitė, 2003, p. 96). Iš miglotos ateities staigiai persikeliama į netolimą ateitį, kuri įvyksta tuojau pat: įvairiai burdama ateitį Aušrinė vis tiek aplink savo sūnų mato kraują ir kančias, kol galiausiai ryžtasi jį pasmaugti, pati čia pat mirdama iš sielvarto (p. 97). Taip išsipildo ir Aušrinei gimus laimės lemta „būtinybė rinktis“ (p. 91). Galima žavėtis Aušrinės pasirinkimu gelbėti žmones paaukojant savo pačios vaiką, tačiau jai gimus visaip jos krikštatėvių Vėjų išburti „gerą lemtį“ purtoma trečioji laimė, išpranašavusi būtinybę rinktis, pasakė, kad ji likimo pakeisti negali, nors „viskas priklausys nuo pačios mergelės“ (p. 91). Kyla klausimas, ar išties likimo pakeisti negalima, jeigu Aušrinė gali rinktis? Ir ar iš tiesų ji gali rinktis, jeigu gimus jos vaikui trečioji laimė iškart pasako, kad vaikas dar mažas bus jos pasmaugtas? Kaip ir senosios sakmės bei pasakos, jomis paremtas apsakymas „Vėjų krikštaduktė“ skatina skaitytoją dar kartą apmąstyti, ar žmogaus likimas jau yra nulemtas, ar jis pats gali jį valdyti.

8.4 Vėjai

Nors vėjai kaip mitinės būtybės pasirodo tik viename iš nagrinėjamų fantastikos apsakymų, čia jiems skiriama gana daug dėmesio. L. Darbutaitės apsakyme „Vėjų krikštaduktė“ keturi vėjai siautę per naktį netyčia pro vienos trobelės langą pamato gimdančią moterį ir nusprendžia gimusiai mergaitei duoti savo palaiminimą bei tampa jos savotiškais krikštatėviais, kurie ją nuolat rūpinasi,

nuo pasakų sekimo iki jai tinkamo vyro paieškų (Darbutaitė, 2003, p. 90). Šitaip vėjams kišantis Aušrinė ir pati auga pusiau mitiniame pasaulyje su miško dvasiomis, nors tėvai, bijodami, kad „duktė paliks namus ir iškeliaus į artimesnį jai pasaulį“ ją dėl to visaip bara (p. 91). Būdama geros širdies, ji stengiasi visiems padėti, „nors tai ir slibinas būtų“ (p. 92), kuris vėliau ją pagrobia ir nusineša į savo olą, kurią randa vėjas Vakaris (p. 93).

Kalbant apie vėją mitologijoje pirmiausia vertėtų paminėti Vėjopatį, valdantį vėjų karalystę (Greimas, 1990, p. 127). Beresnevičius rašo, kad jis būdavo vaizduojamas dviveidis, žvelgiantis į priekį ir atgal, išpūtęs lūpas ir su sparnais, o garbinamas daugiausia žvejų (Beresnevičius, 2001, p. 190). Taip pat tautosakoje dažnai sutinkama vėjų šeima, kurią sudaro Vėjas, jo sergantis brolis ir keturi sūnūs – Rytys, Pietys, Vakaris ir Šiaurinis (Greimas, 1990, p. 128). Būtent pastarasis ketvertas artimiausias Darbutaitės apsakyme veikiančiam ketvertui vėjų-krikštatevių, nors apsakyme autorė nemini jokių kitų vėjų giminaičių. Tačiau keturi vėjai dažnai veikia įvairiose sakmėse ir pasakose.

Kadangi visas apsakymas yra panašus į daugelį tradicinių sakmių, jį taip pat galima interpretuoti kaip vieną iš jų, pavyzdžiui, pasak Vėliaus teorijos, Vakarai labiau susiję su mirusiųjų pasauliu (Vėlius, 1983, p.198). Slibiną, pagrobusį Aušrinę taip pat galima priskirti prie chtoniškojo pasaulio patvirtinant bendrą vaizdą kaip simbolizuojantį Anapusinį pasaulį (Beresnevičius, 1990, p. 98). Darbutaitės apsakyme galima pastebėti ir keletą užuominų į kitas pasakas, pavyzdžiui, Aušrinei pasiūlius slibinui vesti į save panašią, šis atšauna, kad „karalaičiai šaunuoliai varles į žmonas paima“ (Darbutaitė, 2003, p. 94), greičiausiai turint omenyje pasaką apie prinčą, karalaitės bučinio atverstą iš varlės į žmogų. Panašūs iš pirmo žvilgsnio nelabai reikšmingi elementai pasakojimuose sukuria tikrumo iliuziją, atrodo, kad apie nuotykius juose yra girdėjęs ne tik skaitytojas, bet ir personažai, kurie lyg ir turėtų priklausyti kitam nei skaitytojas pasauliui. Panašiai į apsakymus įpinami mitologijos elementai sukuria jų tikrumo iliuziją.

8.5 Dievai Vaitkevičiūtės romanuose „Marius Pietaris“

Perkūną turbūt galima laikyti pagrindiniu dievu šiame romane. Jis atsotvauja gėrio jėgoms, būtent pirmoji perkūnija signalizuoja pavasario pradžią, kurios taip laukia romano herojai ir kuris taip ilgai neateina dėl blogio jėgų veiklos (Vaitkevičiūtė, 2004, p. 20), tai yra, Perkūno karalystę puolančių piktųjų jėgų. Perkūno vartus saugo perkūnėliai – padarai, judantys tik ratukuose ir žuvę nukritę žemėn pavirstantys į delno dydžio akmenį (p. 37). Galbūt taip norima paaiškinti akmenų, vadinamų „Perkūno kulka“ atsiradimą (BRMŠ III, p. 94). Pats Perkūnas romane apibūdinamas kaip „rūstaus raudono veido ir suraukta kakta barzdotas senis“, kuriam „iš galvos mušėsi ugnies liežuvių karūna“ (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 389). Šis aprašymas nedaug kuo skiriasi nuo mitologinio Perkūno

įvaizdžio, taip pat susidaro įspūdis, kad romane jis laikomas vyriausiuoju dievu, nors mitologijos tyrinėtojai mano, kad jis galėjo būti ir antras po vyriausiojo dievo (Balsys, 2010, p. 34).

Kiti dievai romane pasirodo tik „Perkūno kūjo“ gildijoje, kurios nariai – magiškos būtybės ir dievybės. Iš pastarųjų susirinkime pasirodo tik išminties deivė Butė, laisvės deivė Leta, arklių ir karo dievaitis Karorius, paršų ir kiaulių dievaitis Krukis, javų deivė Krūminė, galvijų globėjas Baubis, miškų deivė Medeinė, linų ir kanapių globėjas Vaižgantas ir pomirtinio gyvenimo deivė Veliuona, atstovaujanti Pikulį (Vaitkevičiūtė, 2006, p. 70-73). Nors apie daugumą jų lietuvių mitologijoje informacijos beveik nėra ir manoma, kad jos yra išgalvotos, išgalvotos dievybės randa savo vietą išgalvotoje Vaitkevičiūtės istorijoje. Kaip ir šios autorės knygoje trumpai pasirodžiusio vilkolakio atveju, atrodo, kad visi šie dievai dalyvaujantys susirinkime išvardijami norint sudaryti gausumo ir romano mitologijos turtingumo įspūdį, tačiau nė vienas iš išvardytų dievų neturi didesnio vaidmens, išskyrus, galbūt Veliuoną, kuri, būdama pagiežingo būdo, patraukia skaitytojo dėmesį kaip galima blogio jėgų šalininkė.

8.6 Skyriaus išvados

Dievų vardai lietuviškoje fantastikoje minimi įvairiai. Kai kuriuose kūrinuose jie ir telieka abstrakčiai paminėti dievų vardai, siekiant sukurti turtingos aprašomo pasaulio mitologijos įspūdį. Jie kaip dievybės kartais pasirodo kitiems personažams, o tam tikrais atvejais kūrinių autoriai jiems suteikia papildomų savybių, taip pasiūlant į dievus pažiūrėti kiek kitų kampu, ar net bandant tam tikra prasme racionalizuoti jų įvaizdį.

9. SOVIJAUS MITAS G. K. IVANICKO ROMANE „LAUMĖS MĖNUO“

Po laumės, antrasis pagrindinis personažas Ivanicko romane „Laumės mėnuo“ – Domantas – yra žmogus, tačiau ne paprastas, o vedlys. Vedlio (kažkodėl juo gali būti tik vyrai) paskirtis – nuvesti mirusįjį Anapilin. Pirmą kartą šios galios Domantui pasireiškė grįžtant iš Kryžiaus karo, kai netyčia susimaišė jo ir jo mirštančio bendražygio kraujas (Ivanickas, 2003, p. 13). Susimaišius kraujui, vedlys patenka į savotišką transą ir kartu su mirusiuoju keliauja akmeniniu koridoriumi/tarpupasaulyu (ant jo sienų kiekvienas mato skirtingus vaizdus – praeitį, ateitį, arba tai, ko visai nebuvo) iki degančios liepsnos, per kurią pereina jau tik mirusysis (p. 133). Pasak romano, laumės tiki, kad peržengęs per ugnį žmogus reinkarnuojasi, o praeitų gyvenimų neprisimena, nes „siela – ne žinių ir patirties saugykla. Siela – tai, kas esi. *Esmė*.“ (p. 126) Vedlys gali patekti ir į kitus tarpupasaulius, kai kuriuose iš jų laikas bėga skirtingai, pavyzdžiui, kai pagrindiniams herojams atrodė, kad praėjo keliolika minučių, jų gimtajame pasaulyje praėjo visi metai (p. 143). Patekimas į olą/požemį galėtų būti siejamas su patekimu į mirusiųjų pasaulį, tačiau svarbu yra ir tai, kad vedlys knygos personažų taip pat yra vadinamas Sovijumi, kas leidžia į pateiktus faktus pažvelgti kaip į Sovijaus mito interpretaciją.

Pasak Malalos kronikoje minimo mito, Sovijus buvo žmogus, kuris, pagavęs šerną ir išpjovęs iš jo devynias blūžnis, liepė savo sūnams jas iškepti, tačiau sūnūs jas suvalgė ir Sovijus, supykęs ant jų, mėgino nusileisti į pragarą. Nepraėjęs pro aštuonis vartus, jis, vieno iš sūnų padedamas, perėjo per devintuosius. Broliams ant šio supykus, jis išėjo ieškoti tėvo ir nusileidęs į pragarą jį rado. Tada jie tris vakarus iš eilės vakarieniavo kartu ir kaskart sūnus paklojo vis kitokį guolį. Po miego žemėje Sovijus skundėsi, kad jį ėdė visokie kirminai, po miego medyje – kad jį gėlė bitės ir uodai, bet galiausiai ugnyje Sovijus sakėsi išmiegojęs „kaip kūdikis lopšyje“. Taip Sovijus tapo sielų vedliu, o mirusiuosius pradėta laidoti sudeginant. (BRMŠ I, p. 267) Pasak Beresnevičiaus, mitą galima interpretuoti kaip įprastinio Deivės Motinos religijos ritualo suardymą. Šioje religijoje pomirtinis atgimimas garantuojamas paliekant mirusįjį Deivei (užkasus žemėje ar palikus žvėrimis ir paukščiams). „Velionis, vienu ar kitu būdu atiduotas nuolatiniam Deivės gimdymo ir regeneravimo vyksmui, vėlei neišvengiamai atgimdavo tarsi į gimdą implantuotas embrionas.“ (Beresnevičius, 1995, p. 29). Nebaigus ritualo, Sovijaus siela lieka prie jo kūno, „kurio Deivė nebeįstengia priimti“, todėl galiausiai kūnas yra sudeginamas, taip išlaisvinant Sovijaus sielą. (p. 29) Sovijaus mito ekvivalentų yra ir kitose kultūrose: indai turėjo savo sielų vedlį (p. 30), užuominos į panašų mitą, jau virtusios pasakos detalėmis, rastos anglų tautosakoje (Beresnevičius, 1990, p. 77), Toporovas paralelizuoja Sovijų ir Laumę-raganą (Babą Jagą) (2000, p. 213) - tai galima sieti ir su faktu, kad Ivanicko romane „Laumės mėnuo“ laumės ir pačios gali nukeliauti į paralelius pasaulius bei veikia išvien su sielų vedliu. Taip pat čia matome, kad Sovijaus mitas yra universalus, „atkartojantis kelio anapus archetipą“ (Beresnevičius, 1990, p. 82).

Taip pat, pasak Beresnevičiaus, spėjama, kad miegančio žmogaus siela gali kalbėti su mirusiųjų vėlėmis, o tai yra panašu į romane „Laumės mėnuo“ aprašoma vedlio transą. Reinkarnacijos sąvoka mitologijoje taip pat nesvetima. Lietuvių liaudies mene vaizduojamas Pasaulio medis su ant jo šakų sutūpusiais paukščiais (kurie gali būti gretinami su mirusiųjų vėlėmis) yra panašus į šamanistinėse kultūrose randamą medį ant kurio „šakų paukščių lizduose auga būsimųjų šamanų sielos, kurias vėliau paukštis nuneša į žemę“ (Beresnevičius, 2008, p. 269), o pats medis „siejamas su reinkarnacijos, atgimimo idėja“ (p. 279). Lietuvių žynys Lizdeika taip pat rastas erelio lizde (p. 280). Patį Sovijų taip pat galima prilyginti šamanui, kuris lydi mirusiųjų į kitą pasaulį, užtikrindamas jo saugumą. Išventinimo ritualo metu šamanas mokosi pasiekti tą pasaulį (Beresnevičius, 1990, p. 82), tik Sovijaus atveju ritualas yra suardomas. Ivanicko romane sielų vedlio funkcija atrodo tik formalumas, jis palydi mirusįjį iki kito pasaulio, tačiau niekam negresia joks pavojus, nuo kurio reikėtų saugoti (p. 133). Žinant, kad Ivanicko romane vedlį supa mistinė „jėga“ (p. 119) ir jis apskritai gali keliauti į kitus tarpupasaulius, jo sugebėjimas nuvesti mirusįjį anapus lieka kaip tik viena iš vedlio sugebėjimų pritaikymo galimybių.

Originaliajame mite Sovijus yra vienas ir nematerialus, o romane „Laumės mėnuo“ vedlių yra keletas ir jie, pakviesti į mirštančiojo namus, atlieka kraujo sumaišymo ritualą taip padėdami mirštančiajam iškeliauti Anapilin (Ivanickas, 2003, p. 131), šitaip paversdami „Sovijų“ ne vardu, o profesija. Pats vardas taip pat gali būti kildinamas iš veiksmo „šauti“ turint omenyje šventiką, kuris „pašauna“ lavoną į laidotuvių ugnį (Beresnevičius, 1990, p. 75). Panašių vardų, susijusių su šamanizmu, yra ir kitų tautų mitologijose, tačiau tai gali būti ir atsitiktiniai sutapimai (Beresnevičius, 1995, p. 51). Kadangi iš mitologijos apie Sovijų žinome palyginti nedaug, Ivanickas išplėtoja šį mitą, pasiūlydamas skaitytojui pasamprotauti apie įvairias įmanomas ir neįmanomas Sovijaus mito versijas.

IŠVADOS

Nors pasaulyje viena plačiausiai paplitusių populiariosios literatūros rūšių Lietuvoje dar neatrodo tokia populiari, čia išleidžiamos ir parduodamos fantastinės literatūros tiražai gerokai viršija kaimyninių šalių tiražus. Vis dėlto jaučiama akademinio dėmesio šiam žanrui stoka. Daugiausia darbų šia tema tėra supažindinamojo pobūdžio, siekiant apginti šį žanrą nuo vyraujančių stereotipų, tačiau gerokai rečiau gilinamasi į kokį nors vieną aspektą.

Išanalizavus ir susisteminius lietuvių mitologijos motyvus šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje matome, kad daugeliu atveju šiuolaikinės lietuvių magiškosios fantastikos autoriai kurdami savo personažus lieka ištikimi tradiciniams lietuvių mitologijos įvaizdžiams. Mitologijos šaltiniai kūriniuose lieka kaip pagrindas, ant kurio statomas jau fantastinio kūrinio pasaulis. Tiek tautosakoje, tiek kituose kūriniuose pasikartojantys elementai sukuria tikrumo iliuziją, todėl kuriamas fantastinis pasaulis atrodo toks gyvas.

Kartais susidaro įspūdis kad tam tikromis būtybėmis lietuvių fantastikos autoriai mėgina kompensuoti mūsų kraštams nebūdingas, bet užsienio fantastinėje literatūroje dažnai veikiančias būtybes, pavyzdžiui, kai kuriuose kūriniuose laumės savo išmintimi ir „viršžmogišku“ statusu primena Tolkienu išpopuliarintus elfus, o barzdukams priskiriami vakarietiškiems nykštukams būdingi bruožai, pavyzdžiui, jie pavaizduojami kaip amatininkai, kalnakasiai ar kariai, nors mitologijos šaltiniuose jie yra arčiau gamtos, rūpinasi javų augimu ir panašiai.

Turbūt populiariausia būtybė šiame darbe analizuotuose lietuviškos magiškosios fantastikos kūriniuose yra laumė, pateikiant įvairių jos kilmės ar charakterio versijų, pradedant labai artimu mitologinėms laumėms įvaizdžiu Darbutaitės apsakyme „Kotryna“ ir baigiant paralelinio pasaulio atstovės portretu Ivanicko romane „Laumės mėnuo“, kuriam antrina taip pat šiame romane pateikta šiek tiek kitokia Sovijaus mito interpretacija. Nemažiau už laumę populiarius, tačiau dažniau atliekantis komiško elementų turinčius vaidmenis – kaukas. Jei su laume gali susitapatinti skaitytojos moterys, kaukas atrodo ypač artimas vaikams. Apibendrinus visus kūrinius, kuriuose kaukas figūruoja, galima teigti, kad tai labiausiai nuo realaus mitologinio įvaizdžio nutolusi būtybė, vietoje chtoniškos pamėklės tapusi draugišku ir sumaniu beveik vakarietiškam nykštukui artimu veikėju, nors ne tokiu „nykštukišku“ kaip barstukai, kuriuos šiuolaikinėje lietuviškoje fantastikoje galima beveik užtikrinai pavadinti vakarietiško nykštuko ekvivalentais: lietuviškoje fantastikoje jie tampa amatininkais arba kariais, nors kūriniuose nepasirodo taip dažnai kaip kaukai. Turbūt artimiausi mitologiškajam aprašui tiek išvaizda, tiek funkcija išliko aitvarai, tačiau Matulionytė savo kūrinijose sugebėjo rasti aitvaro sąsają su stebuklinėse pasakose veikiančiais slibiniais.

Nors kūriniuose personažų dažnai minimi senieji dievai, retai kuris nors tampa aktyviu veikėju. Įdomu ir tai, kad vengiama minėti Velnią/Veliną kaip mirties dievą, mieliau renkantis prūsų Pikuolį, kurio originalus įvaizdis lieka beveik nepakitęs. Visai tikėtina, kad taip yra dėl to, jog

Velnius/Velinas daug kam asocijuojasi su krikščioniškosios tradicijos absoliutaus blogio įsikūnyjimu – būtent toks Velnius atrodo Gruzdo apsakyme „Belaisvių pilis“, ir būtent dėl šios priežasties susidaro įspūdis, kad šiame kūrinyje figūruojantys velniai nedaug kuo panašūs į lietuvišką Veliną ir mažai kuo skiriasi nuo kituose fantastiniuose kūriniuose įvardijamo tik kitaip pavadinto blogio, pavyzdžiui, demonų, goblinų, orkų ar panašiai – bet ko, kas gali atstovauti priešiškomis gėriui jėgoms. Originaliausiai transformuoti atrodo Perkūnas ir Jūratė, Matulionytės kūrinyje „„Taalo žūtis: sidabrinų aitvarų kronikos““ autorei į savo tekstą tarsi natūraliai įpinant iš lietuvių tautosakos gerai pažįstamą legendą apie Jūratę ir Kastytį, tik čia Jūratė ir Perkūnas yra ne dievai, o pabėgėliai iš sugriuvusios mitinės Atlantidos civilizacijos, gyvenantys po vandeniu savo laive, kuris dėl patirtos žalos nebegali pakilti.

Raganoms ir burtininkams vietos šiame darbe nagrinėtuose šiuolaikinės lietuvių fantastinės literatūros kūriniuose vietos skirta nėra labai daug, galbūt dėl to, kad ši tema jau yra smulkiai išnagrinėta pasaulinėje fantastinėje literatūroje. Jų įvaizdis tiek tautosakoje tiek fantastinėje literatūroje taip pat nedaug kuo skiriasi nuo kitų kultūrų, o Vaitkevičiūtės „Marius Pietaris“ turi daug gana akivaizdžių panašumų ne tik su „Hariu Poteriu“ bet ir „Žiedų valdovu“. Artimesnis baltų religijos ir mitologijos šaltiniams yra nebent Matulionytės apsakyme galiojantis faktas, kad vyrai užsiimantys magija (raganiai/juodaknygiai) dažniausiai yra slavai. Išsemta tiek literatūroje, tiek kine turėtų atrodyti ir vilkolakių tema, tačiau šiuolaikinėje lietuvių fantastinėje literatūroje pasiūloma ir baltų mitologijoje aptinkama virtimo vilkolakiu versija pasitelkus magiją, ir vilkolakio kaip atskiros gyvybės formos versija.

Taigi, kaip matome baltų mitologija ir tautosaka sėkmingai gyvuoja ne tik jos šaltiniuose ir mokslininkų veikaluose. Pastaruosiuose mitologijos ir tautosakos elementai atrodo tarsi sustingę laike, kaip inkliuzai gintare – sakoma, kad žmonės tikėdavo, tikėjo, viskas *buvo*, o fantastinėje literatūroje viskas tarsi atgyja ir gyvuoja toliau. Apskritai mitologinės medžiagos integravimą fantastinėje literatūroje galime laikyti modernia mitinės mąstysenos transformacija veikiant globalizacijos iššūkiams. Autoriaus fantazija suteikia mitologinėms būtybėms gyvumo, o iš protėvių laikų mus pasiekę mitologijos bei tautosakos duomenys sukuria iliuziją, kad fantastinėje knygoje besivystanti istorija yra tikra. Taigi tautosaka, anksčiau būdama neatsiejama žmogaus kasdieninio gyvenimo dalis, savotiškai atgyja naujam gyvenimui ir į mitologijos pasaulį įtraukia jau mieste gyvenantį šiuolaikinį žmogų.

LITERATŪRA

Šaltiniai

1. Butkienė D. 2000. Aukarija, Geriausia Lietuvos fantastika 1999. Kaunas: Eridanas. 72-89 p.
2. Butkienė D. 1998. Laumvaikis. Geriausia Lietuvos fantastika 1997. Kaunas: Eridanas. 205-214 p.
3. Darbutaitė L. 2007. Kotryna. Geriausia Lietuvos fantastika 2003-2006. Kaunas: Eridanas. 44-53 p.
4. Darbutaitė L. 2003. Vėjų krikštaduktė. Geriausia Lietuvos fantastika 2003. Kaunas: Eridanas. 90-97 p.
5. Gruzdas E. 2003. Belaisvių pilis. Geriausia Lietuvos fantastika 2002. Kaunas: Eridanas. 241-306 p.
6. Ivanickas G. K. 2003. Laumės mėnuo. Kaunas: Eridanas.
7. Matulionytė H. 2003. „Taalo“ žūtis. Sidabrinių aitvarų kronikos. Geriausia Lietuvos fantastika 2002. Kaunas: Eridanas. 6-95 p.
8. Vaitkevičiūtė D. 2006. Marius Pietaris ir juodasis bokštas. Vilnius: Rosma.
9. Vaitkevičiūtė D. 2004. Marius Pietaris ir burtų knyga. Vilnius: Rosma.
10. Žilinskas J. 2006. Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas. Vilnius: Tyto alba.

Literatūros sąrašas

1. Adomaitytė G. 2006. Vaikų vagilės maišas. Literatūra ir menas, [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://ct.svs.lt/lmenas/?leid_id=3119&kas=straipsnis&st_id=9779>
2. Arnoldas. 2007. Fantastikos ir fantastikos mėgėjų judėjimo istorija Lietuvoje (1). [žiūrėta 2012 m. balandžio 24 d.] Prieiga per internetą: <[http://dearnis.mylivepage.com/blog/206/147_Fantastikos_ir_fantastikos_m%C4%97g%C4%97j%C5%B3_jud%C4%97jimo_istorija_Lietuvoje_\(1\)](http://dearnis.mylivepage.com/blog/206/147_Fantastikos_ir_fantastikos_m%C4%97g%C4%97j%C5%B3_jud%C4%97jimo_istorija_Lietuvoje_(1))>
3. Balsys R. 2010. Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
4. Balys J. 1997. Aitvaras. Lietuvių mitologija, 2 tomas. Vilnius: Mintis, 367-387 p.
5. Beresnevičius G. 2008. Baltų religija ir mitologija. Vilnius: Tyto alba.
6. Beresnevičius G. 2005. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje (I). Šiaurės Atėnai. [žiūrėta 2011-04-17] Prieiga per internetą <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=736&kas=straipsnis&st_id=3773>.
7. Beresnevičius G. 2001. Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas. Vilnius: Aidai.
8. Beresnevičius G. 1995. Baltų religinės reformos. Vilnius: Taura.

9. Beresnevičius G. 1990. Dausos. Klaipėda: Ryto sp.
10. BRMŠ I. 1996. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
11. BRMŠ II. 2001. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
12. BRMŠ III. 2003. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
13. BRMŠ IV. 2005. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
14. Card O. S. 1982. Fantasy and the believing reader. *Science Fiction Review* [žiūrėta 2012 m. vasario 17 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.hatrack.com/osc/articles/fall82.shtml>>
15. Curry P. 2004. *Defending Middle-Earth. Tolkien: Myth and Modernity*. New York: Houghton Mifflin Books, [žiūrėta 2012 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=mz2d3gYJpLkC&pg=PA112&dq=fantasy+mythology+literature&hl=en&sa=X&ei=HDcLT8WPJ8SOsAabvr2DDw&redir_esc=y#v=onepage&q=fantasy%20mythology%20literature&f=false>
16. Darbutaitė L. 2001. Romantizmo mitologijos. *Dorado raganos*. [žiūrėta 2012 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.qedata.se/dr/romantizmo_mitologijos.htm>
17. Drabble M. 2000. Fantasy fiction. *The Oxford Companion to English Literature*, Vol. 6, Oxford: Oxford University Press, p. 350-351.
18. Eliade M. 2004. Baltų religija. *Lietuvių mitologija*, 3 tomas. Vilnius: Mintis. 444-447 p.
19. Fischer J.M. 2000. Fantastinė literatūra. *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*. Vilnius: Tyto Alba, p.118-120.
20. Gimbutienė M. 2004. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
21. Greimas A. J. 1990. Tautos atminties beiėškant. *Apie dievus ir žmones*. Vilnius: „Spindulys“.
22. Guerber H. A. 1895. *Myths of Northern Lands: Narrated with Special Reference to Literature and Art*. [žiūrėta 2011-08-04] New York: American Book Company. Prieiga per internetą: <<http://www.vaidilute.com/books/guerber/guerber-contents.html>>
23. Hanušas I. J. 1995. Bendroji slavų mitologija, nagrinėjanti senovės prūsų ir lietuvių mitus (1842). *Lietuvių mitologija*, 1 tomas. Vilnius: Mintis. 104-123 p.
24. Jakonytė, L. 2006. Intriguojančio vardyno metai (2004 m. lietuvių vaikų proza), *Rubinaitis*, [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <http://rubinaitis.lnb.lt/popup2.php?ru=bS9tX2FydGljbGUvZmlsZXMvdl9hcnRpY2xlX3ByaW50LnBocA= =&tmpl_name=m_article_print_view&article_id=454>
25. Krekas. 2007. *Geriausia Lietuvos fantastika 2003-2006*. *Skaityta.lt*. [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.skaityta.lt/entry/get/nezinomas-geriausia-lietuvos-fantastika-2003-2006->>>

26. Kulikauskas G., Beresnevičius G., Butkienė D. 1999. Lietuviškos fantastikos bruožai. Dorado raganos [žiūrėta 2012 m. sausio 11 d.] Prieiga per internetą: <http://www.qedata.se/dr/liet_fant_bruozai.htm>
27. Laurinkienė N. 1996. Senovės lietuvių dievas Perkūnas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
28. Le Guin U. K. 2007. The Critics, the Monsters, and the Fantasists. The Wordsworth Circle. Nr. 1-2 (38), p. 83-87 [žiūrėta 2012 m. vasario 17 d.] Prieiga per internetą: <<http://romantic.arhu.umd.edu/reference/wcircle/leguin.pdf>>
29. Le Guin U. K. 1992. Myth and Archetype in Science Fiction. The Language of the Night. Essays on Fantasy and Science Fiction. HarperCollins Publishers, p. 73-81, [žiūrėta 2012 m. vasario 18 d.] Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=ksOjju3issC&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>
30. MacCulloch J. A. 1930. The Mythology of All Races. [žiūrėta 2012 m. gegužės 17 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.vaidilute.com/books/mythology/macculloch-contents.html>>
31. Maskuliūnienė Dž. 2007. Tekstų – gyva bala, o kūrinių? Rubinaitis. Nr. 1(41), p. 12-13. [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <<http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?1239806044>>
32. Margoji Gyvatė. 2003. Geriausia Lietuvos fantastika 2002. Skaityta.lt. [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.skaityta.lt/entry/get/ivairus-geriausia-lietuvos-fantastika-2002-kaunas-eridas-2003->>>
33. Mikalauskienė, M. 2006. Ar sulauks kaukas Hario Poterio šlovės?, Rubinaitis, Nr. 2(38), [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.gugis.lt/index.php?page=mikalauskiene>>
34. Navakauskas Č. 2006. Fantastinė literatūra. Literatūros žinynas. Kaunas: Šviesa, p. 114-115.
35. Ovidijus R. 2009. Interviu: Jaroslavas Melnikas apie romaną „Tolima erdvė“, fantastiką ir save. G-taškas.lt [žiūrėta 2011 m. lapkričio 28 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.g-taskas.lt/interviu-jaroslavas-melnikas-apie-romana-tolima-erdve-fantastika-ir-save/>>>
36. Radzevičiūtė J. 2006. Fantastiški suaugusiųjų žaidimai. Delfi.lt [žiūrėta 2012 m. balandžio 24 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/education/fantastiski-suaugusiuju-zaidimai.d?id=10213232>>
37. Remeika J. (sud.). 1990. Kai dar amžina ugnis ruseno: Mažosios Lietuvos padavimai ir legendos. Kaunas: Spindulys.
38. Repšienė R. 2002. Magiškumo sugestija: laumė – ragana - burtininkė, Tautosakos darbai XVI (XXIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 155-163 p.

39. Sapkowski A. 1993. Piróg albo Nie ma złota w Szarych Górach, Nowa Fantastyka, Nr. 5(128) [žiūrėta 2012 m. vasario 18 d.] Prieiga per internetą:
<<http://www.scribd.com/doc/18010131/Andrzej-Sapkowski-Pirog-albo-Nie-ma-zota-w-Szarych-Gorach-zorg>>
40. Sauka D. 2007. Lietuvių tautosaka. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
41. Sinclair F. 2008. Riveting reads plus fantasy fiction. School Library Association. [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.] Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=DX2O_0df_REC&pg=PA23&dq=fantasy+mythology+literature&hl=en&sa=X&ei=HDcLT8WPJ8SOsAabvr2DDw&redir_esc=y#v=onepage&q=fantasy%20mythology%20literature&f=false>
42. Skabeikytė-Kazlauskienė G. 2005. Lietuvių tautosaka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
43. Stableford B. 2005. The A to Z of Fantasy Literature. Plymouth: Scarecrow Press, Inc. [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą:
<http://books.google.lt/books?id=UHc3XTdJBxQC&pg=PA297&dq=fantasy+mythology+literature&hl=en&sa=X&ei=4zYLT626K4XJswb5xt2CDw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>
44. Stableford B. 1987. The Sociology of Science Fiction. Wildside Press LLC. [žiūrėta 2011 m. gruodžio 4 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.google.com/books?hl=lt&lr=&id=KmNMIpX3cRwC&oi=fnd&pg=PA4&dq=literary+genres+science-fiction+sociology&ots=jebj2mKwBu&sig=OtEPIxCSnuMFvraQdwBn9Qa7i6o#v=onepage&q&f=false>>
45. Starkevičius D. 2001. Geriausia Lietuvos fantastika 1999. Skaityta.lt. [žiūrėta 2012 m. balandžio 24 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.skaityta.lt/entry/get/ivairus-geriausia-lietuvos-fantastika-1999->>>
46. Strelcova A. (2012) Fantasy žanras: samprata ir raida, Rubinaitis. Nr. 3-4.
47. Šerelytė R. (2007). Kiaulės metai ir „saloninė“ literatūra. Vaikų literatūros apžvalga, Šiaurės Atėnai, Nr. 827. [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą:
<http://ct.svs.lt/satenai/?leid_id=827&kas=straipsnis&st_id=4859>
48. Šiaučiulytė R. 2005. Postmodernistinė asmenybės krizė fantastinėje literatūroje: P. K. Dicko romanas „Ubikas“: magistro darbas. Vilnius, 2005 [žiūrėta 2012 m. balandžio 24 d.] Prieiga per internetą: <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:K0BmUNm8wmIJ:vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2005~D_20050613_212513-96470/DS.005.0.02.ETD+asmenyb%C4%97+postmodernizmas&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESggJ_e7g3SxbeSAk3Srylzy6gbEnq9E2cK-95S_GohOn0FilFUoRihefdAX2d3FoNpnoKl20BHfLIMyTho8psePXYbceHE_d3xE66Zix41XOmiHCoCBel0h0VBap9XidPtkTiri&sig=AHIEtbSC5_vgc_c0UAvf41tKPJjvx3rldw&pli=1>

49. Toporovas V. 2000. Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. Vilnius: Aidai.
50. Vėlius, N. (sud.). 2005. Sužeistas vėjas. Lietuvių mitologinės sakmės. Vilnius: Versus aureus.
51. Vėlius, N. 1987. Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis. Vilnius: Vaga.
52. Vėlius N. 1983. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius: Mintis.
53. Viliūnas G. 2003. Populiarioji literatūra. Naujausioji lietuvių literatūra /1988-2002/. Vilnius: Alma littera, p. 289-318.
54. White M. 2008. Tolkinas. Biografija. Vilnius: Gimtasis žodis.
55. Žilinskas J. 2003. , G. K. Ivanickas „Laumės mėnuo“. Skaityta.lt. [žiūrėta 2012 m. balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.skaityta.lt/entry/get/gintautas-k-ivanickas-laumes-menuo->>